

VILNIAUS UNIVERSITETAS

KSENIJA ČUNICHINA

NUSIKALTIMO AUKŲ SUVOKTAS TEISĖJO ELGESIO TEISINGUMAS

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, psichologija (06 S)

Vilnius, 2014 metai

Disertacija rengta 2008 – 2012 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Gintautas Valickas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
psichologija – 06 S)

TURINYS

ĮVADAS	5
1. Tyrimų apžvalga	12
1.1. Nukentėjusiojo sąveika su teisėsaugos institucijomis: antrinės žalos šaltiniai ir padariniai.....	12
1.2. Nukentėjusieji nuo nusikalstamos veikos: Lietuvos patirtis	15
1.3. Teisingumo samprata psichologijoje.....	17
1.3.1. Skirstymo teisingumas	20
1.3.2. Procedūrinis teisingumas	23
1.3.3. Teisėjo elgesys kaip suvokto teisingumo vertinimo šaltinis.....	25
1.3.4. Procedūrinio teisingumo kontrolės teorija	29
1.3.6. Procedūrinio teisingumo tyrimai Lietuvoje	37
1.3.7. Suvoktas teisingumas: Skirstymo ir procedūrinio teisingumo vertinimų ryšys	39
1.4. Suvokto teisingumo veiksniai	42
1.4.1. Išoriniai veiksniai, lemiantys teisingumo suvokimą.....	42
1.4.2. Vidiniai suvokto teisingumo veiksniai.....	43
1.4.3. Asmenybės individualios savybės, lemiančios teisingumo supratimą	44
1.4.4. Penkių faktorių asmenybės teorija ir suvoktas teisingumas	49
1.5. Apibendrinimas, tyrimo tikslai ir uždaviniai.....	52
2. METODIKA	55
2.1. Tyrimo planas.....	55
2.2. Tyrimo metodai	59
2.2.1. Pirmas tyrimas: nusikaltimo aukų tyrimo metodika	59
2.2.2. Antrasis tyrimas: įvertinimo būdai ir jų kūrimas	60
2.3. Tyrimo eiga	68
2.3.1. Pirmasis etapas: nusikaltimo aukų tyrimas	68
2.3.2. Antrasis etapas: kvaziekperimentas.....	69
3. PAGRINDINIAI TYRIMO REZULTATAI	72
3.1. Pirmojo tyrimo rezultatai: Suvoktas teisingumas teismo proceso metu	72
3.2. Antrojo tyrimo rezultatai: Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka suvokto teisingumo vertinimams.....	86
3.3. Rezultatų aptarimas	96

4. TYRIMO RIBOTUMAI IR GAIRĒS ATEITĪES TYRĪMAMS.....	108
5. IŠVADOS	110
LITERATŪRA	112
PRIEDAI.....	130

ĮVADAS

Darbo aktualumas. Susidūrimas su teisėsaugos sistema – policija, teismais, baudmės atlikimo įstaigomis ir pan. dažnai įvardijamas kaip nelengvas išbandymas kiekvienam žmogui (Wemmers, 1996; Herman, 2005; Wemmers, Cyr, 2006; Justickis, Valickas, 2006; Valickas ir kt., 2012). Visų pirma dėl to, kad tuo metu priimami itin svarbūs sprendimai, tiesiogiai susiję su svarbiausiomis žmogaus gyvenimo vertybėmis: sveikata, nuosavybe, socialiniu statusu, garbe ir laisve. Antra vertus, teisė – galinga prievartos sistema, kuri taiko žmogui daug teisinės prievartos priemonių. Pavyzdžiui, jis privalo duoti parodymus, atvykti į teismą, pateikti savo veiksmų paaiškinimus ir pan. Asmuo, kuris patenka į baudžiamosios teisės veikimo sferą, tarytum praranda savo žmogiškąsias savybes ir tampa „nukentėjusiuoju“, „liudytoju“, „kaltinamuoju“, turinčiu teisių ir pareigų sąrašą apibūdintą teisinį statusą. Teisė orientuojasi į abstraktų proceso dalyvį – žmogų, kuris gerai išmano įstatymus ir turi visas galimybes apginti savo teises (Valickas ir kt., 2013). Deja, realus žmogus retai kada gerai žino įstatymus, savo teises ir pareigas bei turi pakankamai psichologinių, teisinių ir materialinių resursų, kad galėtų užtikrinti tinkamą savo teisių gynimą. Be to, susidūrusiam su teisėsauga asmeniui gali būti atliekami įvairūs nemalonūs ir žmogiškąjį orumą žeminantys veiksmai, pavyzdžiui, medicininė ekspertizė, krata ir pan., kurie sukelia pasipiktinimą arba protestą. Teisės sistemoje taip pat vartojama žmogui neįprasta kalba, taikomos neaiškios taisyklės, priimami sprendimai, kurių pagrindas suprantamas gana miglotai. Dėl to žmogaus susidūrimą su teisėsaugos sistema neretai lydi nežinomybė, neapibrėžtumas ir negalėjimas numatyti savo veiksmų padarinius. Visos šios priežastys paverčia teisės sistemą stiprų stresą ir psichinę įtampą sukeliančių veiksnių šaltiniu (Miller, 2008; Vesper, 1999).

Reikia pažymėti, kad jautrumas teisėsaugos sistemos poveikiui ypač būdingas kai kurioms žmonių grupėms. Padidėjusi psichotraumuojančio teisės sistemos poveikio rizika gali būti didesnė žemesnio intelekto, labai jauno arba priešingai – senyvo amžiaus, mažesnio išsilavinimo žmonėms. Tokios individualios žmogaus savybės kaip mažas

tolerancijos stresui laipsnis, didelis emocinis reaktyvumas, neišvystyta ego gynyba, sumenkintas savęs vertinimas, įvairūs psichikos sutrikimai ir kt. taip pat gali sustiprinti traumuojančią teisėsaugos sistemos poveikį (Justickis, Valickas, 2011).

Neigiami susidūrimo su teisėsaugos sistema padariniai gali būti būdingi visiems šios sistemos dalyviams – tiek patiems pareigūnams (policininkams, teisėjams, ikiteisminio tyrimo pareigūnams, advokatams, prokurorams), tiek įtariamiesiems ir kaltinamiesiems, ieškovams ir atsakovams, liudytojams bei nukentėjusiesiems.

Asmenys, kurie patyrė pirminę (psichologinę, fizinę ir/arba materialinę) žalą dėl nusikaltimo, ypatingai rizikuoja susidurti su neigiamais sąveikos su teisėsaugos sistema padariniais ir patirti taip vadinamą antrinę žalą. Dėl to nusikaltimo aukos neretai laikomos jautriausiais baudžiamojo proceso dalyviais. Nepaisant to, kad nusikaltimo aukų patiriama pirminė ir antrinė žala (arba jų sąveika) gali sukelti labai skausmingus ir ilgalaikius padarinius, ilgą laiką jų psichinė sveikata faktiškai buvo ignoruojama (Valickas ir kt., 2012). Vis dėlto pastaruoju metu ši situacija ima keistis – teisė tampa humaniškesnė visiems jos dalyviams ir vis didesnis dėmesys skiriamas nusikaltimo aukų išgyvenimams bei patiriamiesiems sunkumams, su kuriais jos susiduria siekdamos atkurti teisingumą ir kompensuoti patirtą žalą (Wexler, 2008; Winick, 2009).

Nusikaltimo aukos, kaip dažniausi bylinėjimosi proceso iniciatoriai, kreipiasi į teisėsaugą siekdamos atkurti teisingumą, todėl vienas iš reikšmingiausių jų susidūrimo su teisėsauga aspektų – tai subjektyvus įsitikinimas apie bylinėjimosi proceso teisingumą. Subjektyvus jausmas, kad ginčo nagrinėjimo metu buvo taikytos teisingos procedūros ir teisėjas priėmė teisingą sprendimą, yra gyvybiškai svarbus tiek visuomenei, tiek konkrečiam individui. Daugelyje šalių atlikti tyrimai byloja, kad suvoktas teisingumas susijęs su subjektyviu pasitenkinimu dėl priimto sprendimo, jis taip pat didina piliečių pasitikėjimą pareigūnais bei justicijos sistema (Lind, Tyler, 1988; Bradford et al., 2009; Sunshine, Tyler, 2003; Tyler, Huo, 2002). Ne mažiau svarbu, kad suvoktas teisingumo jausmas sumažina nusikaltimo aukų patiriamus neigiamus nusikaltimo padarinius (Elliott et al., 2011; Wemmers, 2008; Herman, 2003, 2005) ir priešingai - suvoktas bylinėjimosi proceso neteisingumas sustiprina antrinę (nesusijusią su nusikaltimu) žalą, sukelia

neigiamas emocijas bei apsunkina nusikaltimo padarinių įveikos procesą. Tyrimai rodo, kad tiesioginis susidūrimas su teisėsaugos pareigūnais daro didžiausią poveikį žmonių požiūriui į teisėsaugą (Tyler, 2001), todėl suvokto teisingumo jausmas bylinėjimosi proceso metu gali turėti tiesioginę įtaką tiek konkrečių teisėjų, tiek teismų vertinimams. Dėl minėtų priežasčių nusikaltimo aukų suvokto teisingumo tyrimas įgyja ypatingą reikšmę.

Mokslinis naujumas. Nors nusikaltimo aukų psichologiniai tyrimai turi gana ilgą istoriją, reikia pasakyti, kad antrinės viktimizacijos (netiesioginės žalos) padariniai mokslininkus pradėjo dominti visai neseniai. Toks susidomėjimas susijęs su paskutiniaisiais dviem dešimtmečiais išpopuliarėjusia terapine jurisprudencija – disciplina, siekiančia apjungti teisę ir įvairius socialinius mokslus tikintis neigiamų sąveikos su teisėsauga padarinių sumažinimo (Wexler, 1990). Tačiau, nepaisant to, kad pastaruoju metu padaugėjo tyrimų, siekiančių išsiaiškinti psichologinius nusikaltimo aukų antrinės viktimizacijos veiksnius ir padarinius, jų spektras išlieka pakankamai ribotas. Pirma, nemažai užsienio tyrėjų nagrinėja nusikaltimo aukų ir policijos pareigūnų sąveikos sukeltus išgyvenimus bei suvoktą šių pareigūnų elgesio teisingumą (pvz., Elliott et al., 2011; 2013; Coupe, Griffiths, 1999), tačiau nusikaltimo aukų patirčiai teismo nagrinėjimo metu skiriama nedaug dėmesio. Nors sąveikos su policija metu patiriamas suvoktas teisingumas gali sumažinti antrinės viktimizacijos padarinius (Elliott, et al., 2013), nusikaltimo aukų suvoktas teisingumas teismo nagrinėjimo metu gali būti ne mažiau svarbus, siekiant atkurti jų psichologinę pusiausvyrą. Be to, yra pagrindo manyti, kad teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumas gali turėti lemiamos įtakos formuojantis bendriems teisingumo vertinimams (Vermunt, Törnblom, 1999). Todėl *pirmasis* mūsų darbo naujumo aspektas yra susijęs su nusikaltimo aukų ir teisėjų sąveikos tyrimu teismo proceso metu.

Reikia pažymėti, kad didžioji dalis nusikaltimo aukų tyrimų – tai seksualinių arba smurtinių nusikaltimo aukų apklausos, kurių rezultatai pakankamai specifiniai ir ne visais atvejais gali būti taikomi kitų nusikaltimų (pvz., turtinių) aukoms. Tyrimai rodo, kad sunkių smurtinių nusikaltimų aukos patiria ypatingai stiprius viktimizacijos padarinius,

todėl ypač jautriai reaguoja į sąveikos su teisėsaugos sistema ypatumus (pvz., Campbell, 2006; Maier, 2008; Ptacek, 1999). Kita vertus, sunkūs nusikaltimai sudaro tik nedidelę visų nusikalstamų veikų dalį, todėl svarbu suprasti, kaip teismo proceso teisingumą vertina tie asmenys, kurie nepatiria sunkių pirminės viktimizacijos padarinių. *Antruoju* mūsų darbo naujumu laikytina tai, kad šiame tyrime nagrinėjama tiek turtinių, tiek smurtinių (nesunkių) nusikaltimo aukų patirtis.

Suvokto teisingumo tyrimai, suklestėję praėjusio amžiaus septintame dešimtmetyje, atskleidė kodėl teisingumas rūpi žmonėms, kokius psichologinius padarinius jis gali sukelti bei kaip žmonės reaguoja į suvoktą neteisingumą. Pastaruoju metu mokslininkai, tyrinėjantys suvokto teisingumo ypatumus, vis daugiau dėmesio skiria vidiniams teisingumo veiksniams, tarp kurių galima išskirti asmenybės bruožus. Kartu reikia pažymėti, kad tokie tyrimai daugiausiai atliekami organizacinės psichologijos srityje, o tyrėjai nagrinėja asmenybės bruožus kaip tarpinį kintamąjį, nulemiantį vienas ar kitas individo reakcijas į suvoktą neteisingumą (pvz., van Hiel et al., 2008; Skarlicki et al., 1999). Be to, mums nepavyko rasti tyrimų, kurie nagrinėtų asmenybės bruožų sąsajas su suvokto teisingumo vertinimais teisės psichologijos srityje. Nors justicija ir jos taikomi veiksmai grindžiami įvairiais išoriniais veiksniais, pvz., procesiniuose dokumentuose reglamentuotomis taisyklėmis, jų teisingumo vertinimas visada yra subjektyvus. Dėl to ypač svarbu atskleisti, nuo ko labiau priklauso suvokto teisingumo vertinimai – nuo asmens individualių charakteristikų (pvz., asmenybės bruožų) ar nuo išorinių veiksnių (pvz., teisėjo elgesio bei priimto sprendimo ypatumų). Taigi *trečiuoju* mokslinio disertacijos naujumo aspektu laikytinas asmenybės bruožų ir suvokto teisingumo vertinimų sąsajų teismo ginčo nagrinėjimo metu tyrimas.

Be to, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad kitose šalyse atliktų suvokto teisingumo bylinėjimosi proceso metu tyrimų rezultatai ne visais atvejais gali būti apibendrinti ir pritaikyti aiškinant mūsų šalies nusikaltimo aukų patirtį. Skirtingose šalyse egzistuoja skirtingos teisminių ginčų nagrinėjimo tradicijos, lemiančios ginčo šalių ir teisėjo elgesio ypatumus. Pvz., kontinentinės teisės šalims yra būdingas inkvizicinis procesas, kurio metu aktyviausią poziciją užima teisėjas, o bendrosios teisės šalyse – rungimosi procesas,

kurio metu teisėjo elgesys yra santykinai pasyvus (Justickis, Valickas, 2006). Mūsų šaliai būdingas kombinuotas procesas, turintis tiek inkvizicinių, tiek rungimosi požymių. Procedūrinio teisingumo tyrimais nustatyta, kad bylinėjimosi procesas, kurio metu ginčo šalims suteikiama didesnė aktyvaus dalyvavimo galimybė, skatina jas suprasti procesą kaip labiau teisingą (Thibaut, Walker, 1975). Taigi taikomos procedūros gali turėti įtakos galutiniams teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimams.

Lietuvoje suvokto teisingumo baudžiamojoje justicijoje tyrimai prasidėjo visai neseniai (nuo 2004 m.), o juose didžiausias dėmesys buvo skiriamas procedūrinio teisingumo aspektams. Pirmasis procedūrinio teisingumo tyrimas atskleidė, kaip mūsų šalies baudžiamojo proceso dalyviai vertina ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso ypatumus, taip pat šį vertinimą lemiančius psichologinius veiksnius (Justickis, Valickas, 2006). Minėtas tyrimas sulaukė ne tik plataus atgarsio, bet ir turėjo didelę praktinę vertę – tyrimo rezultatai paskatino teisėsaugos institucijų vadovus įtraukti į teisėjų kvalifikacijos kėlimo kursus procedūrinio teisingumo temą (Valickas ir kt., 2013). Tiesa, reikia paminėti, kad šiame tyrime buvo tirta teisėjo elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams, taip pat įtariamųjų ir kaltinamųjų subjektyvi patirtis bylinėjimosi proceso metu. Kai kurių tyrėjų nuomone, suvoktas teisingumas gali priklausyti nuo teisingumo vertinimus atliekančiojo vaidmens (pvz., Montada, 2003; Schmitt, et al., 1995, 2005; Gollwitzer, et al., 2005), todėl yra pagrindo manyti, kad nusikaltimo aukų suvoktas procedūrinis teisingumas ir jį lemiantys psichologiniai veiksniai gali skirtis nuo kaltinamųjų bei įtariamųjų suvokto teisingumo ypatumų. Su tuo susijęs *ketvirtasis* disertacijos mokslinio naujumo aspektas – pirmą kartą Lietuvoje tiriamas nusikaltimo aukų suvoktas teisėjų elgesio bei priimto sprendimo teisingumas.

Praktinė darbo reikšmė. Tyrimo metu gauti rezultatai gali turėti keleriopą praktinę reikšmę. *Pirma*, darbe atskleidžiama nusikaltimo aukų patirtis bylinėjimosi proceso metu. Ši patirtis gali būti naudinga, siekiant įvertinti teisėjų elgesio atitikimą procedūrinio teisingumo reikalavimams iš nusikaltimo aukų pozicijos. Kadangi nusikaltimo aukos gana dažnai tampa bylinėjimosi proceso iniciatoriais ir į teismą kreipiasi siekdamos atkurti teisingumą, jų patirtis gali būti labai svarbi teisėjams ir

pareigūnams – gauti duomenys atskleidžia kokie teisėsaugos pareigūnų elgesio aspektai skatina nusikaltimo aukų suvoktą bylinėjimo proceso teisingumą. Kartu ši patirtis gali būti naudinga ir teisės psychologams, nes leidžia geriau suprasti nusikaltimo aukų išgyvenimus bylinėjimosi proceso metu – gauti duomenys gali būti naudingi, siekiant užkirsti kelią antrinei nusikaltimo aukų patiriamai žalai. *Antra*, tyrimo rezultatai gali būti panaudoti rengiant teisėjus arba keliant jų kvalifikaciją. Pavyzdžiui, tyrimas atskleidė, kad nusikaltimo aukų suvoktam teisingumui didelę reikšmę turi tarpasmeninės sąveikos su teisėju ypatumai (pvz., etiškas elgesys), todėl svarbu, jog teisėjai gebėtų elgtis taip, kad jų elgesys skatintų suvoktą nusikaltimo aukų teisingumą. Kartu reikia pažymėti, kad teisėjų elgesio su žmonėmis ypatumai turi didžiausią poveikį teismų vertinimui, todėl atlikto tyrimo rezultatai gali būti naudingi rengiant rekomendacijas, kaip galima padidinti žmonių pasitikėjimą teisėjais bei teismais ir pasitenkinimą darbu.

Trečia, atliktas tyrimas parodė, kad didžiausią įtaką suvokto teisingumo vertinimams bylinėjimosi proceso metu turi išoriniai, o ne vidiniai veiksniai (asmenybės bruožai), o tai dar kartą pabrėžia teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams svarbą. Taigi, siekiant, kad bylinėjimosi procesą nusikaltimo aukos vertintų kaip teisingą, teisėjai turi laikytis procedūrinio teisingumo reikalavimų (o asmenybės bruožų įtaka šiems vertinimams beveik nepasireiškia).

Tyrimo tikslai

1. Nustatyti nusikaltimo aukų suvoktą teisėjų elgesio ir priimto sprendimo teisingumą.
2. Nustatyti teisėjo elgesio pobūdžio įtaką jo priimto sprendimo ir elgesio teisingumo vertinimams.
3. Nustatyti suvokto teisėjo elgesio teisingumo, jo priimto sprendimo ir asmenybės bruožų sąsajas.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apklausti nukentėjusiuosius nuo nusikalstamos veikos, taikant kognityvinio interviu metodą.

2. Nustatyti skirtingus nusikaltimus patyrusių aukų suvoktą teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumą.

3. Nustatyti nusikaltimo aukų teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimo sąsajas.

4. Įvertinti asmenų, susitapatinusių su nusikaltimo auka, asmenybės bruožus taikant Neo-Pi-R klausimyną.

5. Įvertinti asmenų, susitapatinusių su nusikaltimo auka, suvoktą teisėjo sprendimo ir elgesio teisingumą bylinėjimosi proceso metu trijose skirtingose situacijose (teisėjo elgesys atitinka, dalinai atitinka ir neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus), kai teisėjo sprendimas nusikaltimo aukai yra nepalankus.

6. Įvertinti teisėjo elgesio pobūdžio įtaką subjektyviems teisėjo priimto sprendimo ir jo elgesio teisingumo vertinimams.

7. Įvertinti asmenų, susitapatinusių su nusikaltimo auka, teisėjo priimto sprendimo ir jo elgesio teisingumo vertinimų bei asmenybės bruožų sąsajas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis (teisėjo elgesys atitinka, dalinai atitinka ir neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų), kai teisėjo sprendimas nusikaltimo aukai yra nepalankus.

Ginami teiginiai

1. Nusikaltimo aukų subjektyvūs teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimai yra susiję su teisėjo elgesio atitiktimi procedūrinio teisingumo reikalavimams.

2. Kai nusikaltimo aukai sprendimas yra nepalankus, teisėjo elgesio pobūdis yra svarbesnis jo elgesio, o ne priimto sprendimo teisingumo vertinimams.

3. Teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimai yra labiau susiję su išoriniais (teisėjo elgesio atitikimu procedūrinio teisingumo reikalavimams), o ne su vidiniais (asmenybės bruožais) veiksniais.

1. Tyrimų apžvalga

1.1. Nukentėjusiojo sąveika su teisėsaugos institucijomis: antrinės žalos šaltiniai ir padariniai

Nusikaltimo auka, nusprendusi paduoti ieškinį ir pradėti bylos nagrinėjimą teisme, neišvengiamai susiduria su teisėsaugos pareigūnais ir įvairiomis procedūromis, kurios gali turėti vienokį ar kitokį poveikį jos psichinei būklei. Visų pirma, nusikaltimo auka turi kreiptis į policiją, kur surašomas skundas arba priimamas pareiškimas dėl įvykdyto nusikaltimo. Po to prasideda ikiteisminis tyrimas, vyksta įrodymų rinkimas bei atliekami kiti veiksmai, leidžiantys išsiaiškinti bylai svarbias aplinkybes. Toliau byla perduodama į teismą, kurio tikslas – ją ištirti ir priimti atitinkamą nuosprendį. Tiek ikiteisminio tyrimo, tiek bylos nagrinėjimo teisme metu nusikaltimo auka gali susidurti su įvairiais antrinės žalos šaltiniais, kurie kelia pavojų jos psichinei būklei.

Sąveika su policija. Dėl patirtos nusikalstamos veikos asmuo gali kreiptis į policiją iškart po įvykio (iškviesdamas pareigūnus į įvykio vietą) arba po tam tikro laiko atvykti į policijos komisariatą ir dėl nusikalstamos veikos pateikti pareiškimą, skundą ar prašymą. Tyrimai rodo, kad daugumai nusikaltimo aukų pirmasis susidūrimas su teisėsaugos pareigūnais yra pats reikšmingiausias (Wemmers, 1996). Pirmojo susidūrimo ypatumai gali paveikti ne tik tolesnius nukentėjusiojo veiksmus, bet ir nulemti jo požiūrį į teisėsaugos institucijas bei pareigūnus (ypač jeigu žmogus kreipiasi į teismą pirmą kartą). Pavyzdžiui, nustatyta, kad pirmojo nusikaltimo aukų ir teisėsaugos pareigūnų kontakto pobūdis lemia vėlesnį aukų norą bendradarbiauti su pareigūnais (Wemmers, 1996) ir pateikti tikslesnę informaciją apie patirtą įvykį (Holmberg, 2004).

Neretai pareigūnų elgesys pirmojo kontakto su auka metu pasižymi netinkamu reagavimu ir sukelia nukentėjusiajam papildomus neigiamus išgyvenimus bei nenorą bendradarbiauti tiriant bylą (Mawby, Walkate, 1994). Kadangi nukentėjusysis paprastai dar prieš susitikdamas su pareigūnais jau yra didesnio ar mažesnio susijaudinimo būsenos, jam ypač svarbu, kaip su juo elgiamasi, t.y. koks pareigūnų bendravimo stilius. Jeigu pareigūnas demonstruoja nepasitikėjimą, abejingumą ar cinišką požiūrį į įvykdytą

nusikaltimą, tokia jo pozicija nukentėjusiajam sukelia papildomą distresą bei gali tapti antrinės viktimizacijos šaltiniu. Ir priešingai, pareigūnų rodoma pagarba, atidumas, užuojauta gali sumažinti nusikaltimo sukeltą pirminę distresą ir paskatinti žmogų siekti teisingumo įteisintais būdais (Mawby and Walkate, 1994).

Pirmojo susidūrimo su teisėsaugos pareigūnais metu taip pat yra svarbus nusikaltimo aukos informavimas. Situacijos neapibrėžtumas ir informacijos trūkumas, susiduriant su policija pirmą kartą, gali sukelti papildomą distresą. Reikia pažymėti, kad tinkamas reagavimas, bendravimo stilius ir nusikaltimo aukų informavimas yra svarbūs ir tada, kai dėl nusikalstamos veikos kreipiamasi ne iš karto, o praėjus tam tikram laikui (Valickas ir kt., 2012).

Vienas iš dažniausiai policijos pareigūnų taikomų veiksmų nukentėjusiųjų atžvilgiu yra apklausa. Apklausos poveikis nusikaltimo aukai gali būti dvejopas: teigiamas arba neigiamas. Viena vertus, apklausa suteikia galimybę nukentėjusiajam papasakoti apie tai, kas įvyko, būti išklaustyta, taip pat sulaukti oficialaus pripažinimo, kad jo atžvilgiu buvo pasielgta neteisėtai. Kaip rodo tyrimų rezultatai, aukos statuso pripažinimas gali turėti lemiamos reikšmės nukentėjusiajam įveikiant psichologinius nusikaltimo padarinius (Montada, 1991) bei užtikrinant pasitenkinimą ginčo sprendimo procedūromis (Wemmers, Cyr, 2006). Reikia pažymėti, kad didžiąja dalimi apklausos poveikis priklauso nuo jų vykdančių pareigūnų elgesio. Tyrimų rezultatai liudija, kad pareigūnų užuojauta, pagarba ir supratingumas sukelia didesnę pasitikėjimą bei pasitenkinimą teisėsaugos pareigūnų elgesiu, norą bendradarbiauti su policija, padidina teigiamą pareigūnų darbo vertinimą nepriklausomai nuo galutinio rezultato, skatina labiau domėtis atliekamu tyrimu, mažina depresijos išgyvenimą ir pan. (Bradford, 2010; Dahl, 1993; Holmberg, 2004).

Bylos nagrinėjimas teisme. Nukentėjusiojo kreipimasis į teismą paprastai yra susijęs su noru atkurti teisingumą, nubausti nusikaltėlį ir atlyginti patirtą materialinę, fizinę ar psichinę žalą (ar įvairius jos derinius). Tačiau dalyvavimas teisminiame ginčo nagrinėjime gali taip pat sukelti antrinę žalą. Pagrindiniai antrinės žalos teismo metu šaltiniai susiję su psichologiniais nusikaltimo padariniais bei dehumanizuotais teisės

taikymo aspektais, kadangi teisė retai atsižvelgia į psichologinius nukentėjusiųjų poreikius. Pavyzdžiui, dažnai nukentėjusieji įsitikina, kad jų išgyvenimai teisėsaugos pareigūnams mažai rūpi – teismas reikalauja pateikti faktus, gynybos užduodami klausimai gali būti labai nemalonaus pobūdžio, galimybė laisvai išreikšti subjektyviai reikšmingus išgyvenimus gali būti ribojama. Bylinėjimosi proceso metu auka yra priversta susidurti su užuominomis, primenančiomis įvyki – duodant parodymus tenka ne vieną kartą detaliai prisiminti ir papasakoti teismui visas skausmingas nusikaltimo aplinkybes. Atskirais atvejais (kai nusikaltimas sukelia potrauminio streso reakcijas) tokie prisiminimai iš naujo verčia auką išgyventi patirtą trauminį įvykį. Ypač skausmingas gali būti susidūrimas su kaltinamuoju – tiesioginis kontaktas su juo gali tapti potrauminio streso invazijos simptomų šaltiniu (Herman, 2003). Be to, visada išlieka galimas kaltinamojo ar jo aplinkos psichologinis arba fizinis poveikis – nukentėjusiajam gali būti grasinama, jis gali būti verčiamas atsiimti pareiškimą ir pan. Net nesant realios grėsmės bet koks kaltinamojo ar jo aplinkos spaudimas gali sukelti stiprų distresą ir abejones dėl pradėto bylinėjimosi. Nusikaltimo auka, kuriai itin svarbus jos kaip aukos statuso pripažinimas, privalo įrodyti, jog ji nukentėjo nuo nusikalstamos veikos. Antrinę žalą gali sukelti ir teisėsaugos pareigūnų procedūrinio teisingumo reikalavimų nesilaikymas bei nepalankus teismo sprendimas. Tyrimų rezultatai liudija, kad teismo proceso metu nusikaltimo aukoms yra labai svarbu, ar teisėjas su jomis elgiasi „kaip su žmonėmis“, ką ir kaip sako, ar dėmesingai klausosi, ar suteikia galimybę išreikšti savo nuomonę. Teisėjai, kurie nesilaiko procedūrinio teisingumo reikalavimų (pvz., atrodė šalti ir oficialūs, neįsigilinantys į ginčo šalių pasisakymus ir kt.), buvo vertinami negatyviai net tais atvejais, kai teisiniu požiūriu byla buvo išsprędžiama objektyviai (Herman, 2003; Orth, 2002; Wemmers, Cyr, 2004; Lind, 1990).

Daugelis tyrimų rezultatų patvirtina, kad teismo procesas yra „priešiškas“ nusikaltimo aukos atžvilgiu ir gali sukelti antrinę viktimizaciją, dėl kurios auka patirs neigiamų psichologinių padarinių (pvz., McFarlane, 1996, Gutheil et al., 2000; Koss, 2000; Pitman et al., 1996). Nusikaltimo aukų nepasitenkinimas teismo procesu sukelia

ilgalaikį pyktį, nusivylimą, bejėgiškumą, nepasitikėjimą teisėsaugos sistema bei pasaulio teisingumu, sumažėjusią savivertę ir netikėjimą ateitimi (Orth, 2003).

Kita vertus, subjektyvus įsitikinimas, kad bylinėjimosi procesas vyko teisingai, bei pasitenkinimas teismo priimtu sprendimu gali sumažinti antrinę žalą. Pavyzdžiui, U. Orth ir A. Maercker (2004) nustatė, kad nusikaltimo aukos, kurios patyrė pasitenkinimą dėl teismo priimto sprendimo, taip pat patyrė mažiau potrauminio streso simptomų (invazijos ir sužadavimo) praėjus keliems metams po įvykio. Tad pasitenkinimas ir palengvėjimas dėl teisėjo priimto sprendimo gali turėti ilgalaikį potrauminio streso simptomus švelninantį poveikį (Orth, Maercker, 2004).

Reikia pridurti, kad didesnis pasitenkinimas teisėjų ir kitų pareigūnų darbu gali ne tik turėti teigiamą poveikį nusikaltimo aukų psichinei sveikatai, bet ir pagerinti pareigūnų bei teisėsaugos institucijų įvaizdį, o galiausiai – ir žmonių paklusnumą įstatymams (Valickas ir kt., 2012).

Apibendrinant galima konstatuoti, kad nusikaltimo aukų patiriami antrinės viktimizacijos padariniai pirmiausia turi įtakos pačiai nusikaltimo aukai (pvz., gali pablogėti jos emocinė būseną, ji gali suvokti fizinę ir psichologinę grėsmę bei pan.). Nusikaltimo aukų antrinė viktimizacija gali neigiamai paveikti ir visą visuomenę, nes ji skatina neigiamus teisėsaugos institucijų bei pareigūnų vertinimus, nepasitikėjimą jais bei nepaklusnumą įstatymams. Todėl labai svarbu užtikrinti, kad nusikaltimų aukos nepatirtų antrinės žalos.

1.2. Nukentėjusieji nuo nusikalstamos veikos: Lietuvos patirtis

Remiantis Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, 2012 metais nuo nusikalstamų veikų nukentėjo 46 296 fiziniai asmenys. Šie duomenys rodo nusikaltimo aukų skaičiaus didėjimą (2011 m. užregistruoti 43 350, 2010 m. – 43 043 nukentėjusieji), kuris artėja prie aukščiausių 2009 metų rodiklių (46 814 nukentėjusiųjų) per pastaruosius penkerius metus (Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, 2013, 2012, 2011). Kaip matome, Lietuvoje išlieka pakankamai didelis

nusikaltimo aukų skaičius, be to, pastaruoju metu stebima jo augimo tendencija. Dėl to nukentėjusiųjų antrinės viktimizacinės patirties įvertinimas ir analizė yra labai aktualūs uždaviniai.

Reikia paminėti, kad realus nusikaltimo aukų skaičius retai sutampa su oficialios statistikos rodikliais. Remiantis viktimologiniais tyrimais, analizuojančiais nusikaltimo aukų populiaciją, nusikaltimo aukų skaičius mūsų šalyje gali būti keliasdešimt kartų didesnis nei skelbia oficialioji statistika (Kiškis, 2008). Pavyzdžiui, 2008 metais Lietuvoje atlikto nacionalinio viktimologinio tyrimo duomenimis, net 60 proc. (N = 1001) respondentų nurodė, kad per 2007 m. nukentėjo nuo vienos ar kelių nusikalstamų veikų (Uscila, 2008). Įdomu tai, kad bendras viktimizacijos koeficientas (apskaičiuojamas įvertinant teisėsaugos institucijose užregistruotų nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų asmenų ir LR gyventojų skaičiaus santykį) yra net 46 kartus mažesnis už realų viktimizacijos koeficientą (apskaičiuojamą įvertinant tyrimų nustatytų nusikalstamų veikų aukų ir gyventojų, priskiriamų atitinkamai amžiaus grupei, skaičiaus santykį). Galima teigti, kad 2007 m. Lietuvoje nuo nusikalstamų veikų nukentėjusiųjų buvo 46 daugiau nei oficialiai užregistruotųjų (Uscila, 2008; Kiškis, 2008). Apie statistinių duomenų nepatikimumą byloja ir A. Dobrynino bei jo kolegų atliktas tyrimas, kurio metu nustatyta, jog 2011 metais net 13 proc. nusikaltimo aukų dėl padaryto nusikaltimo nesikreipė į policiją (N = 1006) (Dobryninas ir kt., 2012). Kitose šalyse atliktos viktimologinės apklausos taip pat patvirtina nusikaltimo aukų polinkį nepranešti teisėsaugos institucijoms apie patirtus nusikaltimus (pvz., Eijken, 1994; Geis, 1990; van Kesteren et al., 2001; Besser, Trainor, 2000). Minėti duomenys skatina kelti klausimą, kodėl žmonės nepraneša teisėsaugos institucijoms apie jų atžvilgiu padarytas nusikalstamas veikas ir ką reikia keisti, kad jie teisingumo siektų visuomenėje priimtinais būdais. Vienas iš pagrindinių motyvų, dėl kurių nuo nusikalstamos veikos nukentėję asmenys nesikreipia į teisėsaugą – nepasitikėjimas ja (Uscila, 2008).

Gyventojų pasitikėjimas teisėsaugos sistema priklauso nuo daugelio veiksnių, tarp kurių vienas iš svarbiausių yra tiesioginė sąveikos su teisėsaugos pareigūnais patirtis (Brunson, Miller, 2005; Tyler, 2001; Valickas ir kt., 2013; Dobryninas ir kt., 2012).

Tyrimai rodo, kad didelę įtaką pasitikėjimui teisėsaugos institucijomis turi ir viktimologinė patirtis (Viktimizacijos patirtis Lietuvoje 2007 metais; Tarptautinis viktimologinis tyrimas Lietuvoje 1997 m.; Dobryninas, Gaidys, 2004; Kiškis, 2008; Dobryninas ir kt., 2012). Pavyzdžiui, A. Dobryninas ir kt. (2012) nustatė, kad nusikaltimo aukos yra linkusios mažiau pasitikėti prokuratūra, teismais ir policija bei ypatingai blogai vertina institucijas, dirbančias su nukentėjusiais, palyginti su asmenimis, neturinčiais viktimologinės patirties. Užsienio tyrimai taip pat rodo, kad nusikaltimo aukų požiūris į teisėsaugos pareigūnus yra mažiau palankus, palyginti su asmenimis, kurie niekada nepatyrė nusikaltimo (pvz., Wemmers, Cyr, 2006; van Dijk, 1999; Tufts, 2000). Galima manyti, kad neigiama nusikaltimo aukų patirtis, susidūrus su teisėsaugos pareigūnais ir institucijomis, yra vienas iš reikšmingiausių nepasitenkinimo, o kartu ir nepasitikėjimo teisėsaugos sistema šaltinių (Wemmers, Cyr, 2006).

Svarbu pabrėžti, kad patyrimas, įgytas sąveikaujant su vienais teisėsaugos sistemos atstovais, gali būti taikomas prognozuojant kitų pareigūnų elgesį ir sukelti nepalankius visos teisėsaugos sistemos vertinimus bei nepasitikėjimą ja (Valickas ir kt., 2013).

Nepasitikėjimas teisėsaugos sistema tiesiogiai siejamas su nepasitenkinimu jos darbu, o tai, savo ruožtu, gali turėti neigiamų padarinių. Pavyzdžiui, tyrimai rodo, kad nusikaltimo aukų nepasitenkinimas teisėsaugos sistema neigiamai veikia jų norą bendradarbiauti su policija ir pranešti apie naujus nusikaltimus (Shapland et al., 1985, van der Vijver, 1993). Todėl ypatingai svarbu skatinti nusikaltimo aukų pasitikėjimą policijos ir kitais teisėsaugos pareigūnais bei institucijoms.

1.3. Teisingumo samprata psichologijoje

Teisingumas – vienas iš svarbiausių socialinių reiškinių bet kurioje visuomenėje. Žmonių bandymas atsakyti į klausimą, kas yra teisingumas ir kaip jis turi pasireikšti, buvo keliamas nuo senų laikų: teisingumo sampratos ištakas galime rasti tiek Vakarų filosofijoje (pvz., Aristotelio, Platono), tiek Rytų mąstytojų (pvz., Konfucijaus, Gandžio) darbuose (Jost, Kay, 2010). Susidomėjimas teisingumo problematika siejamas su tuo, kad

jokia visuomenė negali egzistuoti be teisingumo principų. Sėkmingam socialinės sistemos funkcionavimui būtinos tam tikros normos, nustatančios visuomenės narių elgesio principus. Teisingumo normų laikymasis – tai esminis „socialinių sistemų ir žmogaus gyvenimo bruožas, reguliuojantis socialinę sąveiką“ (Justickis, Valickas, 2006, p.9). Atskirų individų arba socialinių vienetų (pvz., grupių) interesų pusiausvyros palaikymui reikalinga socialinių taisyklių visuma, kuri atspindi, kas yra teisinga, o kas ne (Justickis, 2004, p. 323). Teisingumo principai apsaugo žmones nuo savanaudiškumo, įgalina produktyvaus bendradarbiavimo galimybes ir padeda pamatus efektyviam konfliktų sprendimui (Tyler et al., 1997).

Teisingumo principai skirti žmonių tarpusavio santykiams reguliuoti galimo jų nesutarimo atveju. Teisingumo principai visuomenėje priimami tam, kad jais būtų galima vadovautis bendradarbiaujant (Laurinavičius, 2002). Ypatingą svarbą teisingumas įgyja tuomet, kai vyksta gėrybių skirstymas arba socialiniai mainai, kai žmogus turi būti apdovanojamas / baudžiamas ir pan. Teisingumas tarnauja kiekvienam asmeniui arba socialinei grupei, kadangi apsaugo nuo kitų žmonių savanaudiškumo (Montada, 2004).

Kita vertus, teisingumas yra reikšmingas kiekvienam individui – subjektyvūs teisingumo vertinimai veikia žmogaus elgesį, nuostatas, emocijas ir kt. Žmonės ne tik nori gauti tai, ko jie nusipelnė, jie taip pat nori nusipelnyti to, ką jie gauna. Kartu žmonės trokšta, kad kiti juos vertintų kaip gerus ir teisingus visuomenės narius, be to, jie nori tikėti kitų teisingumu (Schmitt et al., 2010), o pats teisingumo poreikis, remiantis kai kuriais mokslininkais, yra įgimtas (Lerner, 1977). Taigi teisingumas svarbus tiek konkrečiam individui, tiek visuomenei.

Vis dėlto reikia pabrėžti, kad teisingumas žmogui ne visais atvejais turi vienodą reikšmę. Teisingumas žmogui paprastai pradeda rūpėti tada, kai jis pažeidžiamas. Situacijos, kuriose pažeidžiamas teisingumas, dažniausiai atspindi tikrovės ir subjektyvių įsitikinimų apie tai, kaip turi atrodyti pasaulis, skirtumus. Manoma, kad teisingumas tampa ypač svarbus tuomet, kai kyla ginčai arba sprendžiami konfliktai (Deutsch, 2000; Tyler, 2000). Tačiau net tada, kai konfliktų nėra, teisingumas išlieka subjektyviai žmonėms priimtinių santykių dalimi, kurią apibrėžia taisyklės, dėl kurių nekyla

prieštaravimų (Tyler, 2000). Psichologiniu požiūriu teisingumas visada susijęs su subjektyvumu. Suvoktas teisingumas – tai subjektyvus individo tikrovės vertinimas. Toks vertinimas labai svarbus numatant individo elgesį konkrečioje socialinėje situacijoje. Suvoktas teisingumas arba neteisingumas atspindi, koku laipsniu žmogus priima ir pripažįsta tikrovę. Neteisingumo supratimas motyvuoja žmogų keisti tikrovę arba subjektyvų požiūrį į ją.

Mokslininkai skiria dvi pagrindines teisingumo rūšis – skirstymo ir procedūrinį (Tyler, 2000). Pastaruoju metu mokslinėje literatūroje sutinkama dar viena – sąveikos teisingumo sąvoka (Bies, Moag, 1986; Bies, 2005; Mikula et al., 1990; Cropanzano, Prehar, Chen, 2002; Kazemi, Törnblom, 2008). Su *skirstymo teisingumu* individai susiduria tuomet, kai vyksta kokių nors gėrybių skirstymas. Skirstymo teisingumas yra susijęs su subjektyviais priimto sprendimo arba skirstymo rezultato teisingumo vertinimais. Tuo tarpu *procedūrinis teisingumas* siejamas su subjektyviu sprendimo priėmimo proceso vertinimu. *Sąveikos teisingumas* susijęs su tarpasmeninių santykių, pasireiškiančių sprendimo priėmimo metu, subjektyviu įvertinimu. Jį sudaro tarpasmeninio ir informacinio teisingumo komponentai. Suvoktą tarpasmeninį teisingumą lemia pagarbus, orus ir mandagus sprendimą priimančio asmens elgesys (Bies, Moag, 1986). Informacinis teisingumas siejamas su informacijos apie sprendimo priėmimo ypatumus pateikimą: kuo daugiau pateikiama informacijos paaiškinant sprendimo priėmimo aplinkybes, tuo didesnis informacinis teisingumas (Colquitt et al., 2006).

Mūsų nuomone, sąveikos teisingumo išskyrimas teisės psichologijos tyrimuose nėra būtinas (tą patvirtina ir kiti autoriai, pvz., Tyler, Blader, 2000). Pirma, sprendimo priėmimo procesas yra neatsiejamas nuo tarpasmeninės sąveikos. Pavyzdžiui, teismo posėdžio metu teisėjo sprendimo priėmimas yra tiesiogiai susijęs su kontaktu su ginčo šalimis – jis ne tik reguliuoja ginčo šalių elgesį teismo metu, bet ir tiesiogiai juos apklausia, išklauso jų argumentų ir pan. Antra, pati teismo ginčo sprendimo procedūra apima informacinį komponentą – teisėjas informuoja ginčo dalyvius apie jų turimas teises, pareigas, paaiškina tam tikrus proceso eigos ypatumus ir pan. Trečia, kai kurios procedūrinio teisingumo teorijos grindžiamos tarpasmeninės sąveikos ypatumais (pvz.,

A. Lind ir T. Tyler procedūrinio teisingumo santykių teorija). Šiame darbe mes remsimės teisės psichologijos tradicijomis ir sąveikos teisingumo kaip atskiros teisingumo rūšies nenagrinėsime.

1.3.1. Skirstymo teisingumas

Skirstymo teisingumas susijęs su subjektyviais resursų paskirstymo arba priimto sprendimo teisingumo vertinimais (Tyler, 2000). Resursų skirstymo problema yra susijusi su beveik visomis socialinio gyvenimo sritimis. Resursai skirstomi šeimoje, visuomenės organizacijose, teisėsaugos institucijose ir pan. Gerybės arba resursai skirstomi į materialinius (pvz., pinigai arba daiktai) ir nematerialinius (pvz., pagarba arba dėmesys), teigiamus (pvz., priedas prie algos, laimėjimas loterijoje) ir neigiamus (pvz., bausmės – piniginė nuobauda už nusižengimą darbe ir pan.) (Vermunt, Törnblom, 2007). Resursų skirstymo situacijoje dažniausiai dalyvauja valdžios atstovas (asmuo arba institucija), atsakingas už resursų skirstymą, bei vienas arba keli potencialūs resursų gavėjai (asmenys, tarp kurių resursai bus paskirstyti). Pavyzdžiui, tėvai sprendžia, kiek dėmesio skirti savo vaikui, valstybė nustato, kiek kainuos nuteistojo išlaikymas laisvės atėmimo įstaigoje ir pan.

Vienas iš pirmųjų teisingumo psichologijos teoretikų J. S. Adams rašė, kad teisingumo vertinimams yra svarbus asmens atliktų veiksmų ir gauto rezultato palyginimas su kitų asmenų veiksmiais ir gautais rezultatais. Kai asmuo supranta, kad jo atlikti veiksmai (įdėtos pastangos) ir gautas rezultatas (atlygis) skiriasi nuo kito žmogaus investicijų ir gauto rezultato, jis išgyvena neteisingumą (Adams, 1965). Neteisingumo jausmas gali kilti net tada, kai abiejų gautas atlygis nesiskiria, tačiau asmuo mano įdėjęs daugiau pastangų nei jo palyginimo subjektas.

Nusikaltimo auka susiduria su skirstymo teisingumu tada, kai teisėsaugos pareigūnas priima tam tikrą sprendimą, pvz., ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali skirti kaltinamajam tam tikrą kardomąją priemonę, teisėjas skiria tam tikrą bausmę ir pan. Remiantis J. S. Adamso skirstymo teisingumo samprata, tam, kad nusikaltimo auka

suprastų bylinėjimosi proceso rezultata (nuosprendį) kaip teisingą, ji turi įvertinti paskirtos bausmės adekvatumą patirtai žalai. Svarbu paminėti, kad J. S. Adams (1965) manė, kad pasitenkinimas skirstymo rezultatu priklauso ne tik nuo gauto atlygio dydžio, bet ir nuo kitų veiksnių, pvz., nuo subjektyvaus žmogaus vertinimo ar skirstymas buvo teisingas.

Subjektyvūs priimto sprendimo teisingumo vertinimai atliekami remiantis keliomis skirstymo taisyklėmis. Dažniausiai kalbama apie tris svarbiausias – lygybės, skirstymo pagal nuopelnus ir poreikių taisykles (Platow, O'Brien, 2009). J. S. Adams manė (1965), kad svarbiausia yra skirstymo pagal nuopelnus taisyklė – kuo daugiau padaryta, siekiant atlygio, tuo didesnis jis turi būti. Kitaip tariant, apdovanojimas turi atitikti nuopelnų, o bausmė dydis – nusižengimo dydį. M. Deutsch (1975) papildė teisingumo sampratą lygybės ir skirstymo pagal poreikius taisyklėmis. Remiantis lygybės taisykle, teisingas skirstymas yra toks, kai visi asmenys apdovanojami arba baudžiami po lygiai, o apdovanojimas / bausmė nepriklauso nuo jų elgesio (pvz., įdėtų pastangų ar nusižengimo dydžio). Skirstymas pagal poreikių taisyklę postuluoja, kad gėrybių skirstymas turi vykti atsižvelgiant į individualius asmenų poreikius (pvz., vaikų, žmonių su negalia, senų žmonių ir pan.).

Subjektyvūs teisingumo vertinimai skiriasi todėl, kad asmenys, vertindami tam tikrą situaciją, gali taikyti skirtingas skirstymo taisykles. Galimi keli skirstymo taisyklių sąveikos būdai. Pirma, jeigu taisyklės neprieštarauja viena kitai, jos sustiprina viena kitą (Adams, Freedman, 1976; Leventhal, 1976). Pavyzdžiui, jeigu kaltinamasis pripažįsta savo kaltę, gailisi dėl įvykdyto nusikaltimo ir sutinka atlyginti nukentėjusiajam žalą, pastarasis jo elgesį įvertins kaip labiau teisingą (skirstymo pagal poreikius ir lygybę taisyklės).

Priešingu atveju (kai taisyklės prieštarauja viena kitai), neteisingumą patyręs asmenys neatsižvelgia į taisyklių, taikytinų konkretaus įvykio metu, visumą. Paprastai žmonės reaguoja į skirstymą remdamiesi viena, spontaniškai pasirinkta taisykle (Montada, 2004). Pavyzdžiui, nusikaltėlis turi būti baudžiamas atsižvelgiant į veikos sunkumą (skirstymo pagal nuopelnus taisyklė), tačiau kartu jis yra mažamečių vaikų

tėvas, o tai vertinama kaip lengvinanti aplinkybė (skirstymo pagal poreikius taisyklė). Jeigu šiuo atveju nukentėjusysis vadovausis skirstymo pagal nuopelnus taisykle ignoruodamas skirstymo pagal poreikius taisyklę, teisėjo priimtas sprendimas bus vertinamas kaip mažiau teisingas. Taigi kol nėra žinoma, kokios taisyklės bus pasirinktos vertinant situaciją, sunku numatyti skirstymo teisingumo vertinimus (Tyler et al., 1997). Kitaip tariant, siekiant numatyti, kaip nukentėjusysis įvertins teisėjo nuosprendžio teisingumą, svarbu suprasti, kas lemia vienos arba kitos teisingumo taisyklės pasirinkimą.

Skirstymo taisyklės pasirinkimas priklauso nuo konkrečios situacijos, nuo tarpasmeninės sąveikos tikslų, santykių pobūdžio, skirstomų resursų ir pan. Pavyzdžiui, jeigu sąveikos tikslas – ekonominis produktyvumas, individai bus linkę taikyti skirstymo pagal nuopelnus taisyklę. Tačiau jeigu sąveikos tikslas – harmoningi santykiai, individai bus linkę pasinaudoti skirstymo pagal lygybę taisykle. Jeigu tikslas – asmeninė nauda, asmenys taiko skirstymo pagal poreikius taisyklę (Deutsch, 1975; Barret-Howard, Tyler, 1986).

Skirstymo taisyklių pasirinkimui įtakos gali turėti ir skirstomų resursų tipas. T. R. Tyler su kolegomis (1997) skirsto resursus į 6 kategorijas – pinigai, daiktai, paslaugos, meilė, statusas ir informacija. Materialiniai resursai dažniau yra skirstomi pagal nuopelnų, o nematerialiai – pagal poreikių taisyklę (Tyler et al., 1997). Be to, mūsų visuomenėje labiau priimtina atsilyginti kitam skirstant to paties tipo resursus. Pavyzdžiui, meilė už meilę yra laikoma tinkamais ir teisingais mainais, tačiau materialinis atsilyginimas už meilę laikomas nepriimtiniu. Kita vertus, teisminių ginčų nagrinėjimo metu už moralinę bei fizinę žalą atlyginama skirstant materialinius resursus, tačiau labai dažnai toks skirstymas nukentėjusiųjų suprantamas kaip neteisingas (pvz., sunkaus sveikatos sutrikdymo arba mirties atveju).

Apibendrinant galima konstatuoti, kad skirstymo teisingumo principai atlieka reikšmingą vaidmenį įvairių socialinių sąveikų metu (pvz., tarpasmeninių, ekonominių ar teisinių). Tačiau konfliktų ir ginčų metu taikyti skirstymo taisykles yra gana sudėtinga. Kad skirstymo rezultatas abiejų ginčo šalių būtų suprantamas kaip teisingas, jis turi būti pasiektas taikant teisingas procedūras, užtikrinančias tinkamų skirstymo taisyklių

pasirinkimą (Adams, 1965). Pavyzdžiui, vykstant teismo procesui, kai kiekviena šalis turi savo įsivaizdavimą apie galimą ginčo sprendimą, svarbiausias vaidmuo tenka resursus skirstančiam asmeniui – teisėjui. Tačiau subjektyviems teisingumo vertinimams yra reikšmingas ne tik skirstymo rezultatas, bet ir taikytos skirstymo procedūros.

1.3.2. Procedūrinis teisingumas

Procedūrinis teisingumas suprantamas kaip „ginčų (ne tik teisinių) sprendimo procedūrų atitikimas tam tikriems standartams, nuo kurių priklauso, ar ginčo šalys supras tiek patį ginčo nagrinėjimą, tiek galutinį jo sprendimą kaip teisingą“ (Justickis ir Valickas, 2006, 79 p.).

Procedūrinio teisingumo tyrimų pradžia siejama su J. Thibaut ir L. Walker darbais (Thibaut, Walker, 1975). Tirdami subjektyvią teisingumo sampratą, jie vieni iš pirmųjų sutelkė dėmesį į procedūras, taikomas skirstant tam tikrus išteklius. Iki tol buvo manoma, kad skirstymo procedūrų vertinimas tiesiogiai priklauso tik nuo realaus arba įsivaizduojamo procedūrų taikymo rezultato (Justickis, Valickas, 2006). Pavyzdžiui, jei teisėjo priimtas sprendimas suprantamas kaip teisingas, tai ir teismo nagrinėjimo procedūros turėtų būti vertinamos kaip teisingos. Kitaip tariant, teisingas teismo rezultatas negali būti pasiektas taikant neteisingas skirstymo procedūras. Vis dėlto pirmieji procedūrinio teisingumo tyrimai atskleidė, kad taikomų procedūrų vertinimas gali būti savarankiškas veiksnys ir nebūtinai priklauso nuo realaus arba įsivaizduojamo jų taikymo rezultato (Justickis, Valickas, 2006).

J. Thibaut ir L. Walker atkreipė dėmesį į tai, kad procedūros, kurios taikomos priimant tam tikrą sprendimą, yra ne mažiau svarbios nei sprendimo rezultatas (Thibaut, Walker, 1975). Teisingos procedūros rūpi žmonėms dėl to, kad jų taikymas užtikrina teisingą rezultatą. Teismo ginčo metu didelę reikšmę turi ne tik teisėjo nuosprendžio teisingumas, bet ir procedūrų, kurios buvo taikytos šiam nuosprendžiui priimti, teisingumas.

Empiriniais tyrimais nustatyta, kad žmonės yra labiau patenkinti priimtu sprendimu, kai jam pasiekti buvo taikytos teisingos procedūros (net tais atvejais, kai sprendimas vertintojams buvo daugiau ar mažiau nepalankus) (Thibaut, Walker, 1975). Pirmieji procedūrinio teisingumo tyrimai buvo vertinami pakankamai skeptiškai – kritikai abejojo, ar laboratorinio eksperimento metodas, taikytas J. Thibaut ir L. Walker tyrimuose, atskleidžia procedūrinio teisingumo poveikį (ypatingai sprendžiant realius civilinius ir baudžiamuosius ginčus) (Hayden, Anderson, 1979 cit. pagal Tyler et al., 1997). Tačiau vėlesni tyrimai, jau atlikti ne laboratorijose, patvirtino procedūrinio teisingumo reikšmę subjektyviems ginčo sprendimo teisingumo vertinimams (pvz., Casper et al., 1988).

Suvoktas procedūrinis teisingumas arba neteisingumas – tai neatsiejama kasdienio mūsų gyvenimo dalis. Ypatingą reikšmę jis įgyja tada, kai asmuo susiduria su teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais. Labai svarbu tai, kad žmonės su teisėsaugos sistema (teisės institucijomis ir pareigūnais) dažniausiai susiduria ne savo noru, todėl teisėsaugos pareigūnai sulaukia neretai priešišku vertinimų ir reakcijų. V. Justickio ir G. Valicko (2006) teigimu, šiam priešiškumui sumažinti gali būti naudojamos tokios ginčų reguliavimo procedūros, kurias piliečiai pripažįsta kaip teisingas. Tą patvirtina įvairių tyrimų rezultatai: suvoktas teisingumas skatina žmones pritarti ginčo sprendimams, paklusti nustatytoms socialinėms normoms, pripažinti valdžios atstovų veiksmų legitimiškumą ir pan. (Lind et al., 1990; Lind, Tyler, 1988; Tyler, 1990, Tyler, Lind, 1992; Sunshine, Tyler, 2003; Bradford et al., 2013). Pavyzdžiui, žmonės labiau linkę priimti policijos pareigūnų, teisėjų ir kitų valdžios atstovų sprendimus, kai jų elgesys ir taikomos procedūros suprantami kaip teisingi (Kitzman, Emery, 1993; Lind et al., 1993; MacCoun et al., 1988, Paternoster et al., 1997; Wissler, 1995; Tyler, 2001). Suvoktas procedūrinis teisingumas skatina ne tik pasitikėjimą pareigūnais, norą bendradarbiauti su policija (Sunshine, Tyler, 2003; Tyler, 1990, 2001, 2004, 2005; Tyler, Wakslak, 2004) bet ir teigiamus teisėsaugos pareigūnų elgesio vertinimus (Wells, 2007). Pagarbus pareigūnų elgesys ir atsižvelgimas į piliečių nuomonę sumažina policijos pareigūnams rodomą nepagarbą, taip pat nepaklusnumą įstatymams bei pareigūnų reikalavimams (Dai

et al., 2011). Ir priešingai, suvoktas procedūrinis neteisingumas (nepagarbus elgesys, jėgos naudojimas) skatina piliečių nepaklusnumą policijos pareigūnams (Mastrofski et al., 1996; McCluskey et al., 1999). Procedūrinio teisingumo padariniai pasireiškia ir teismo ginčo nagrinėjimo metu, ginčo dalyviui sąveikaujant su teisėju. Pavyzdžiui, J. D. Casper, T. Tyler ir B. Fisher (1988) nustatė, kad procedūrinis teisingumas daro įtaką pasitenkinimui teisėjo priimtu nuosprendžiu net tada, kai pastarasis yra labai nepalankus nusikaltimus įvykdžiusiems asmenims (pvz., 20 metų laisvės atėmimo bausmė). Taigi pasitenkinimas nepalankiu rezultatu gali priklausyti nuo taikytų procedūrų teisingumo vertinimų.

Apibendrinant galima pasakyti, kad procedūrinis teisingumas teismo ginčo nagrinėjimo metu užtikrina stabilius ir ilgalaikius teigiamus padarinius. Pirma, suvoktas procedūrinis teisingumas skatina ginčo šalis priimti net ir mažiau palankų sprendimą, ir pasitikėjimą konkrečiais pareigūnais. Antra, suvoktas procedūrinis teisingumas skatina piliečių paklusnumą įstatymams, pasitikėjimą ir pasitenkinimą teisėsaugos sistema. Tai dar kartą patvirtina procedūrinio teisingumo tyrimo teisėsaugos sistemoje aktualumą.

1.3.3. Teisėjo elgesys kaip suvokto teisingumo vertinimo šaltinis

Kaip jau buvo minėta, teisingumas labiausiai pradeda rūpėti žmonėms tuomet, kai jis pažeidžiamas ir kai kyla socialinis konfliktas. Tokiu atveju žmogus ginčą gali spręsti savarankiškai (dalyvaujant tik ginčo šalims) arba į pagalbą pasitelkti trečiąją šalį. Pirmuoju atveju ginčo dalyviai patys nustato, kaip ir koku būdu bus sprendžiamas ginčas, bei savarankiškai suranda tinkamą sprendimą. Trečioji šalis paprastai pasitelkiama į pagalbą sprendžiant ginčą tada, kai jo dalyviai mano, kad ji padės efektyviai išspręsti ginčą (Thibaut, Faucheux, 1965; Messick et al., 1983). J. Thibaut ir L. Walker (1975) teigimu, sprenddami ginčus, žmonės kreipiasi į trečiąją šalį tais atvejais, kai jie skuba, tačiau turi bendrą tikslą, sutaria dėl standartų, kuriais reikia vadovautis sprendžiant ginčą (pvz., taikių skyrybų atveju). Galiausiai, į trečiąją šalį kreipiasi tie

asmenys, kurie nežino, kaip turi būti sprendžiamas ginčas, nekontroliuoja jo eigos bei siekia išspręsti ginčą kuo greičiau (pvz., nusikaltimų atvejais).

Teisminis ginčų nagrinėjimas – vienas iš labiausiai paplitusių ginčo sprendimo būdų (Kaminskienė, 2006; Uscila, 2005). Teisminiame ginčų sprendimo procese visada dalyvauja trečioji šalis (teisėjas), kuri iš esmės nustato ginčo objektą, sprendimo procedūras, ginčo ribas, priimtino elgesio būdus ir pan. (Justickis, Valickas, 2006). Teisminio ginčo metu jo dalyvių ir teisėjo elgesys yra griežtai reglamentuojamas procesinių įstatymų ir kitų teisinių dokumentų. Šiuo atveju ginčo šalys yra pakankamai pasyvios – jos negali pasirinkti teisėjo, ginčo nagrinėjimo tvarkos bei galutinio sprendimo. Teisminio ginčo nagrinėjimo metu ginčo šalys gali teikti teisėjui savo argumentus, išsakyti vertinimus ir turi sulaukti jo sprendimo.

J. Thibaut ir L. Walker (1975) teigimu, vienas iš bruožų, pagal kurį gali būti skirstomi teisminiai ginčo nagrinėjimai – tai trečiosios šalies turima kontrolė. Pagal šį požymį teismo procesas gali būti priskirtas prie: a) rungimosi; b) inkvizicinio; c) kombinuoto. Rungimosi proceso atveju teisėjo vaidmuo yra pakankamai pasyvus – ginčo metu šalys dėsto savo įvykių versijas, pateikia įrodymus, užduoda klausimus, vykdo liudytojų apklausas. Vis dėlto galutinį ir privalomą ginčo šalims sprendimą priima teisėjas. Inkviziciniam procesui būdingas didesnis teisėjo aktyvumas – jis apklausia ginčo šalis, nustato klausimų nagrinėjimo eigą, savarankiškai nagrinėja pateiktus įrodymus, nustato, kaip turi būti atliekamas įrodymų tyrimas bei priima galutinį sprendimą. Kombinuoto proceso metu ginčas iš pradžių nagrinėjamas pagal rungimosi scenarijų (jam būdingas didesnis šalių aktyvumas), o vėliau teisėjas perima ginčo sprendimo iniciatyvą, išsiaiškindamas neatskleistas aplinkybes bei priimdamas galutinį sprendimą (Thibaut, Walker, 1975).

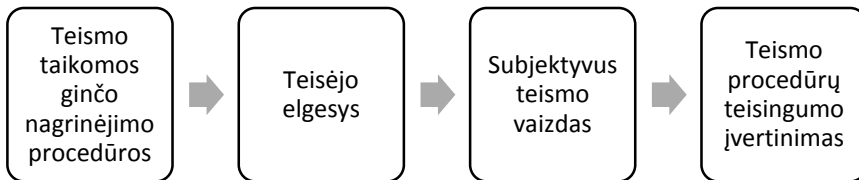
Lietuvoje ginčai, kuriuose yra nusikalstamos veikos požymių, paprastai nagrinėjami teisiniu būdu (Uscila, 2005). Mūsų šalyje teisminis ginčo nagrinėjimas turi tiek inkvizicinio, tiek rungimosi modelių požymių – t. y. atitinka kombinuoto proceso eigą. Kombinuotas ginčo sprendimo procesas, apjungiantis rungimosi ir inkvizicinį

modelius, laikomas pranašiausiu, kadangi sudaro galimybes ginčo šalims aktyviai dalyvauti bylinėjimosi procese (Justickis, Valickas, 2006).

Reikia pažymėti, kad pagal lietuviškąjį teismo nagrinėjimo modelį teisėjo įtaka palikta jo paties nuožiūrai: jis gali elgtis labai aktyviai (kaip rekomenduoja inkvizicinis modelis) arba pasyviai (kaip siūlo rungimosi modelis). Vis dėlto tam tikrais momentais teisėjas įstatymu yra įpareigotas elgtis pagal inkvizicinį modelį. Pavyzdžiui, teisėjas turi pirmas užduoti klausimus apklausiant nukentėjusiuosius (Valickas ir kt., 2013). Atsižvelgiant į tai, kad teismo nagrinėjimo metu teisėjas turi nemažai galimybių elgtis pagal savo nuožiūrą, galima teigti, kad subjektyvūs nukentėjusiųjų (ir kitų proceso dalyvių) teisingumo vertinimai gali būti labai įvairūs.

Nukentėjusysis paprastai nėra teisininkas ir nežino visų procesinio įstatymo niuansų. Dažniausiai jis nesupranta, kodėl teisėjas elgiasi vienaip ar kitaip (dėl asmeninių priežasčių ar dėl procesinio įstatymo ypatumų). Vis dėlto, atkreipdamas dėmesį į tai, kas jam subjektyviai atrodo svarbiausia, nukentėjusysis susikuria subjektyvų teismo ir ginčo nagrinėjimo vaizdą.

Realios teismo nagrinėjimo procedūros gali būti mažai susijusios su subjektyviu teismo nagrinėjimo vaizdu. Visų pirma, ginčo dalyvis gali atkreipti dėmesį į skirtingus teismo nagrinėjimo aspektus, pvz., vieni teisėjo elgesio aspektai arba argumentai jam gali pasirodyti svarbesni, o kitus jis gali ignoruoti. Antra, vertindami teismo nagrinėjimą, žmonės gali būti šališki (teikti pirmenybę savo interesams). V. Justickio ir G. Valicko (2006) teigimu, kai ginčas tiesiogiai susijęs su gyvybiniais žmogaus interesais ir kai nuo jo padarinių priklauso asmens likimas, jis bus vertinamas labiau subjektyviai (palyginti su ginču, kuris yra žmogui mažiau reikšmingas). Kartu reikia pasakyti, kad skirtingus vaidmenis atliekantys žmonės gali savaip suprasti, kodėl vienaip ar kitaip elgiasi teisėjas, ir susidaryti skirtingą teismo nagrinėjimo vaizdą. Pavyzdžiui, kaltinamojo ir nukentėjusiojo teismo vertinimas gali stipriai skirtis. Taigi subjektyvius teismo taikomų procedūrų teisingumo vertinimus lemia du svarbūs tarpiniai veiksniai – teisėjo elgesys ir nukentėjusiojo subjektyvus teismo vaizdas (žr. pav. 1). (Justickis, Valickas, 2006).

1 pav. Teismo procedūrų teisingumo vertinimą lemiantys veiksniai (Šaltinis: Justickis, Valickas, 2006, p. 96).

1 pav. pateikta schema rodo, kad vien procesinių reikalavimų laikymasis teisme dar neužtikrins suvokto teisingumo vertinimų, o teismo procedūrų teisingumo įvertinimas gali priklausyti nuo to, kaip nusikaltimo auka subjektyviai vertina teismą ir teisėją.

Reikia pasakyti, kad teisėjo vaidmuo, nagrinėjant teisminį ginčą yra svarbiausias, todėl bet kokie jo veiksmai sulaukia ypatingo ginčo šalių dėmesio. Taip yra dėl to, kad teisėjas reguliuoja teismo proceso eigą, bei priima sprendimą (skirsto resursus), nuo kurio priklausys kiek bus nubaustas kaltinamasis, ar nusikaltimo aukai bus atlyginta žala ir kt. Kreipdamiesi į teismą, žmonės tikisi, kad teisėjas padės jiems atkurti teisingumą ir priims teisingą sprendimą. Tačiau tam, kad ginčo situacijos sprendimas būtų vertinamas kaip teisingas, svarbu ne tik tai, kokį sprendimą priims teisėjas, bet ir tai, koku būdu jis tai padarys, kaip jis elgsis sprendimo priėmimo metu. Tą patvirtino viena iš pirmųjų procedūrinio teisingumo teorijų, konstatavusi, kad trečiosios šalies dalyvavimas ginčo metu daro įtaką subjektyviems teisingumo vertinimams (Thibaut, Walker, 1975). Tiesa, daugiausia dėmesio teisėjo elgesio ypatumai ir jų ryšys su suvokto teisingumo vertinimais sulaukė vėlesnėse procedūrinio teisingumo teorijose, akcentuojančiose sąveikas tarp teisėjo ir ginčo šalių ypatumus (Lind, Tyler, 1988; Blader, Tyler, 2003).

1.3.4. Procedūrinio teisingumo kontrolės teorija

Procedūrinio teisingumo tyrimų pradininkais laikomi J. Thibaut ir L. Walker savo darbuose rėmėsi skirstymo teisingumo teorija ir manė, kad teisingam rezultatui pasiekti turi būti taikomos teisingos procedūros (Thibaut, Walker, 1978). Viena iš pagrindinių skirstymo teisingumo teorijos prielaidų susijusi su tuo, kad žmonės yra savanaudžiai ir siekia didesnio skirstymo rezultato sau (Walster et al., 1978). J. Thibaut ir L. Walker taip pat manė, kad kiekvienas ginčo dalyvis suinteresuotas asmenine sėkme, todėl pirmiausiai renkasi tuos ginčo sprendimo būdus, kurie įgalina juos savarankiškai pasirinkti priimtina sprendimą (Thibaut, Walker, 1975). Tačiau, tokią galimybę žmonės turi ne visais atvejais.

Ginčų metu vienos šalies laimėjimas dažnai yra susijęs su kitos šalies pralaimėjimu, todėl, spręsdami ginčą žmonės yra linkę kreiptis į trečiąją, nepriklausomą šalį – teisėją arba arbitrą. Kreipdamiesi į teismą, žmonės tikisi, kad jų ginčas bus išspręstas teisingai. Kadangi žmonės suinteresuoti gauti didesnę naudą sau, jie ieško būdų, kaip kontroliuoti sprendimą bei jo priėmimo procesą, todėl esminį vaidmenį ginčo sprendimo metu atlieka kontrolės pasiskirstymas tarp ginčo šalių. Ginčo sprendimo metu galima dviejų tipų kontrolė: sprendimo bei proceso (Houlden et al., 1978). Sprendimo kontrolė atspindi, koku laipsniu ginčo šalys kontroliuoja patį ginčo sprendimą. Proceso kontrolė atspindi tai, koku laipsniu ginčo dalyviai gali kontroliuoti sprendimo priėmimo procedūras (įrodymų, argumentų, faktų pateikimą). Proceso kontrolė apibūdinama kaip asmens galimybė išreikšti savo nuomonę bei argumentus ginčo sprendimo metu (Folger, 1977).

Ginčo metu žmonės paprastai nori padidinti sprendimo priėmimo kontrolę ir tokiu būdu nulemti galutinį sprendimo rezultatą. Pažymėtina, kad teismo ginčo metu jo dalyviai neturi galimybės tiesiogiai kontroliuoti sprendimo priėmimo, todėl šiuo atveju ypatinga reikšmė teikiama proceso kontrolei. Proceso kontrolė leidžia ginčo šalims daryti

poveikį trečiajai šaliai (teisėjui), kuri priima sprendimą. Ginčo dalyviai teikia pirmenybę toms procedūroms, kurios suteikia jiems galimybę išdėstyti savo įvykių versiją, nes išreikšdami savo poziciją jie tikisi, kad trečiosios šalies sprendimas atitiks jų lūkesčius (Thibaut, Walker, 1975). Taigi proceso kontrolė suteikia ginčo šalims potencialią galimybę paveikti teisėjo priimamą sprendimą.

Procedūrinio teisingumo kontrolės teorijos pagrindu atlikti tyrimai patvirtino, kad žmonės vertina trečiosios šalies veiksmus kaip daug teisingesnius, jeigu jiems suteikiama galimybė dalyvauti sprendimo priėmimo procese, t. y., išreikšti savo nuomonę, pasiūlymus bei argumentus (Folger, 1977; Kanfer et al., 1987; McFarlin, Sweeney, 1996; Barry, Shapiro, 2000; Brockner et al., 2001; van den Bos et al., 1996; Platow et al., 2006). Kartu nustatyta, kad kuo aktyviau asmuo dalyvauja ginčo sprendimo priėmimo procese, tuo didesnis jo pasitenkinimas priimtu sprendimu (Shestowsky, 2014).

Reikia pažymėti, kad vėlesni tyrimai atskleidė, jog teigiamas suvoktos galimybės išreikšti savo nuomonę poveikis pasireiškia net tais atvejais, kai ji neturi instrumentinės vertės – t. y. kai žmonės mano, kad jų argumentai turės mažą arba neturės jokio poveikio priimamam sprendimui (Tyler, 2000; Kanfer et al., 1987, Lind et al., 1990). Šie atradimai paskatino mokslininkus sukurti procedūrinio teisingumo teorijas, atskleidžiančias neinstrumentinę galimybės pasisakyti vertę (Lind, Kulik, 2009).

Apibendrinant galima konstatuoti, kad procedūrinio teisingumo kontrolės teorija atskleidė kelis svarbiausius dalykus. Pirma, žmonės nori daryti įtaką ginčo sprendimo procesui. Antra, vienintelis būdas daryti įtaką teisėjo priimamam sprendimui teismo metu – aktyviai dalyvauti bylos nagrinėjimo procese. Atsižvelgiant į teisminių ginčų nagrinėjimo ypatumus, aktyvus dalyvavimas bylinėjimosi procese visų pirma susijęs su galimybe išreikšti savo poziciją, išdėstyti savo požiūrį. Tačiau teisminis ginčo nagrinėjimas apima ir kitas proceso kontrolės priemones (pvz., galimybė teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant, galimybė teikti prašymus, nušalinimus ir kt.). Trečia, nors kontrolės modelis pabrėžė formalių teismo ginčo nagrinėjimo aspektų svarbą (proceso ir sprendimo kontrolė) procedūrinio teisingumo vertinimams, vėlesni tyrinėtojai atkreipė dėmesį ir į neformalių proceso charakteristikų įtaką suvokto teisingumo vertinimui.

1.3.5. Procedūrinio teisingumo santykių teorijos Grupės vertės teorija

J. Thibaut ir L. Walker procedūrinio teisingumo teorija iki galo nepaaiškino, kaip formuojasi suvoktas teisingumas arba neteisingumas, todėl E. A. Lind ir T. R. Tyler (1988) pasiūlė kitą – grupės vertės (*angl.* group value) teoriją, kuri remiasi prielaida, jog svarbiausi procedūrų aspektai yra susiję su valdžios atstovo ir ginčo šalių tarpusavio santykiais. Remiantis E. A. Lind ir T. R. Tyler (1988), žmogaus elgesiui grupėje didelę įtaką daro taikomos procedūros, kadangi jos atspindi formalius ir neformalius santykius tarp jos narių bei yra skirtos grupės veiklai reguliuoti. Šių procedūrų teisingumo vertinimai atlieka reikšmingą vaidmenį: grupės teikiamas grįžtamasis ryšys (pvz., pagarbus elgesys) yra naudojamas kaip instrumentas asmens savivertei nustatyti. Kitaip tariant, kai asmens atžvilgiu taikomos teisingos procedūros, jis supranta save kaip visavertį grupės narį (Lind, Tyler, 1988).

Grupės vertės teorijos plėtojimui didelę įtaką padarė G. S. Leventhal (1980) darbai, kuriuose buvo išskirtos taisyklės, lemiančios procedūrinio teisingumo vertinimus. G. S. Leventhal vienas iš pirmųjų pabrėžė, kad teisingumo vertinimams yra reikšmingas toks tarpasmeninės sąveikos komponentas kaip etiškumas (Tyler, Blader, 2000). Vertinant ginčo sprendimo situacijos teisingumą, žmonės vadovaujasi šešiomis taisyklėmis, kurios nusako ginčo sprendimo pobūdį (Leventhal, 1980).

1. Pastovumo taisyklė, pagal kurią procedūra suprantama kaip teisinga, kai ji yra santykinai nekintanti ir pastovi (t. y. ta pati procedūra turi būti taikoma įvairiems žmonėms). Taikant procedūrą skirtingais laiko momentais, turi būti laikomasi tų pačių taisyklių (pvz., kiekvieną kartą nagrinėjant bylą, visiems proceso dalyviams turi būti paaiškinama atsakomybė už melagingus parodymus).
2. Nešališkumo taisyklė reikalauja, kad ginčą sprendžiantis asmuo turi būti nešališkas ir netendencingas. Viena vertus, jis turi vengti šališkumo dėl asmeninių įsitikinimų (pvz., ikiteisminio tyrimo pareigūnas, apklausdamas seksualinio nusikaltimo auką, gali manyti, kad ji pati kalta dėl nusikaltimo). Kita

vertus, ginčą sprendžiantis žmogus negali būti suinteresuotas konkrečia ginčo baigtimi.

3. Tikslumo taisyklė postuluoja, kad ginčo sprendimo teisingumo vertinimams yra svarbu, ar taikant procedūras teisėsaugos atstovas remiasi tikslia ir patikrinta informacija. Nesilaikant šios taisyklės, procedūra suprantama kaip neteisinga.
4. Apeliacijos galimybės taisyklė numato, kad procedūra bus vertinama kaip teisinga, kai ginčo šalys, nesutinkančios su priimtu sprendimu, turės galimybę kreiptis į kitą arbitrą.
5. Pagal atstovavimo taisyklę ginčo sprendimo metu turi būti atsižvelgiama į kiekvieno žmogaus požiūrį ir interesus, t. y. kiekvienai ginčo šaliai turi būti suteikta galimybė išreikšti savo nuomonę.
6. Etiškumo taisyklė akcentuoja, kad teisingomis laikomos procedūros, kurios atitinka visuomenėje egzistuojančius etikos standartus.

G.S. Leventhal (1980) teigimu, procedūros, atitinkančios aukščiau išvardintas taisykles, sukuria grupėje harmoningą tarpusavio santykių atmosferą. Deja, šiems išskirtiems procedūrinio teisingumo veiksniams pritrūko empirinio pagrindimo. Nepaisant to, kai kurios G.S. Leventhal prielaidos buvo išplėtos grupės vertės teorijoje (pvz., etiškumo ir nešališkumo taisyklės išplėtos į statuso pripažinimo ir neutralumo veiksnius grupės vertės teorijoje) (Tyler, Blader, 2000).

Grupės vertės teorijos kūrėjai teigė, kad procedūros – tai taisyklės, reguliuojančios grupės narių elgesį ir sprendimų priėmimo procesus, užtikrinančius sėkmingą grupės veiklą. T. R. Tyler (1989) manė, kad žmonės vertina procedūras kaip teisingas tada, kai jos leidžia patenkinti socialinius poreikius. Patiriamos procedūros suteikia žmogui informaciją apie tai, koks yra jo statusas, ar jis yra gerbiamas, kokia yra jo socialinė padėtis grupėje.

Grupės vertės teorijos požiūriu teisingai ginčo sprendimo procedūrai yra būdingi trys svarbiausi požymiai: neutralumas, pasitikėjimas valdžios atstovų geranoriškumu (arba jų patikimumas) ir žmogaus statuso / reputacijos pripažinimas (Tyler, Blader, 2000).

Taikomų procedūrų neutralumas atspindi nešališką, sąžiningą ir faktais pagrįstą valdžios atstovų elgesį. Neutralių procedūrų taikymas skatina žmones vertinti valdžios atstovo elgesį kaip teisingesnį. Pasitikėjimas valdžios atstovų geranoriškumu rodo, kad jie atsižvelgia į žmonių poreikius ir siekia priimti teisingą sprendimą. Geranoriškai nusiteikęs arbitras, kuris siekia padėti žmogui ir atsižvelgia į pateikiamus argumentus, yra vertinamas kaip patikimas, o jo taikomos procedūros – kaip labiau teisingos (Tyler, 2000, Tyler, Lind, 1992).

Pasitikėjimas valdžios atstovais ypač reikšmingas tada, kai nagrinėjami teisiniai ginčai (Tyler, 1988). Kai žmonės pasitiki teisėsaugos pareigūnų elgesio motyvais, tiki jų siekiu priimti teisingą sprendimą, pareigūnų priimto sprendimo teisingumo vertinimai išlieka pakankamai teigiami net tada, kai sprendimas yra mažiau palankus nei buvo tikėtasi (Tyler, Huo, 2002). Statuso pripažinimas atspindi, ar valdžios atstovai elgiasi su žmogumi mandagiai, pagarbiai, gerbia jų teises. Pavyzdžiui, nusikaltimo auka, kreipdamasi į teismą, nori, kad su ja būtų elgiamasi pagarbiai. Pripažindamas žmogaus statusą, valdžios atstovas pripažįsta jį kaip visavertį grupės (arba visuomenės) narį. Tyrimai rodo, kad kai teisėsaugos pareigūnai elgiasi su kaltinamaisiais pagarbiai ir geranoriškai, ginčo nagrinėjimas ir jo rezultatas vertinami kaip teisingesni (Tyler, 1988, 1990; Montada, 2003; Justickis, Valickas, 2006).

Grupės vertės teorija vėliau buvo išplėtotą į santykių su autoritetu teoriją (*angl. relational model of authority*) (Tyler, Lind, 1992) ir sukūrė pagrindą kitoms tarpasmeniniams santykiams akcentuojančioms procedūrinio teisingumo teorijoms: dviejų (Tyler, Blader, 2000) ir keturių komponentų (Tyler, Blader, 2003). Santykių su autoritetu teorija, remdamasi svarbiausiomis grupės vertės teorijos prielaidomis, aiškina žmonių ir valdžios atstovų tarpusavio santykius (Tyler, Lind, 1992). Galima sakyti, kad grupės vertės teorija didžiausią dėmesį skiria neinstrumentiniams procedūrinio teisingumo vertinimų šaltiniams, o santykių su autoritetu teorija – reakcijoms į valdžios atstovų elgesį ir jų priimamus sprendimus (Tyler, Blader, 2003).

Pažymėtina, kad santykių teorijos leido naujai pažvelgti į J. Thibaut ir L. Walker (1975) išskirtą kontrolės įtaką suvokto procedūrinio teisingumo vertinimams. Santykių

teorijų šalininkai teigia, kad kontrolė taip pat yra svarbus, tačiau nesavarankiškas procedūrinio teisingumo vertinimų veiksnys (Tyler, Blader, 2000). Galimybė išreikšti savo nuomonę netiesiogiai veikia procedūrinio teisingumo vertinimus per neutralumo, statuso pripažinimo ir pasitikėjimo valdžios atstovo geranoriškumu vertinimus. Šiuo atveju proceso kontrolė turi svarbesnę įtaką nei sprendimo kontrolė. Nepaisant to, kad kontrolės poveikis procedūrinio teisingumo vertinimams yra netiesioginis, tai nesumažina jos reikšmės: žmonės labiau pasitiki tais valdžios atstovais, kurie suteikia jiems galimybę dalyvauti sprendimo priėmimo procese. Be to, ši galimybė byloja, kad valdžios atstovai gerbia žmonių teises, pripažįsta juos svarbiais grupės nariais, o procedūros, skatinančios aktyvų dalyvavimą ginčo sprendime, vertinamos kaip teisingesnės (Tyler, Blader, 2000).

Dviejų komponentų procedūrinio teisingumo teorija

Dviejų komponentų procedūrinio teisingumo teorija atspindi T.R. Tyler ir R. Blader (2000) bandymą konceptualizuoti teorines ir empirines žinias, sukauptas tiriant suvoktą procedūrinį teisingumą. Kaip jau buvo minėta, pirmieji procedūrinio teisingumo tyrimai (Thibaut, Walker, 1975) atskleidė, kad ginčo sprendimo metu žmonėms yra svarbūs instrumentiniai procedūrinio teisingumo veiksniai (pvz., galimybė daryti poveikį teismo procesui), tačiau vėliau paaiškėjo, kad neinstrumentiniai veiksniai (pvz., tarpasmeninės sąveikos su teisėju ypatumai) yra ne mažiau svarbūs subjektyviems ginčo proceso teisingumo vertinimams.

Pasak T.R. Tyler ir R. Blader, žmonėms rūpi du svarbiausi procedūrų aspektai – sprendimo priėmimo proceso ir tarpasmeninės sąveikos ypatumai (Tyler, Blader, 2000). T. R. Tyler ir S. L. Blader teigimu, atlikdami teisingumo vertinimus, žmonės visų pirma atkreipia dėmesį į tuos procedūrų aspektus, kurie leidžia įvertinti, kaip yra priimamas sprendimas (pvz., ar teisėjas suteikia ginčo dalyviams galimybę išreikšti savo nuomonę). Šie procedūrų aspektai leidžia numatyti galimus ginčo sprendimo padarinius, tačiau reikia pabrėžti, kad teisingumo vertinimams jų nepakanka – didelė reikšmė atitenka ginčo sprendimo situacijos socialinės-psichologinės atmosferos įvertinimui, t. y. į žmonių

dėmesio centrą patenka teisėjo (arba kito pareigūno) elgesio su ginčo šalimi ypatumai. Taigi dviejų komponentų procedūrinio teisingumo teorija akcentuoja formalių (tiesiogiai susijusių su sprendimo priėmimu) ir neformalių (sąveikos) ginčo sprendimo aspektų svarbą suvoktam teisingumui arba neteisingumui.

Dviejų komponentų procedūrinio teisingumo teorija buvo patvirtinta ir empiriniais tyrimais (Tyler, Blader, 2000). Buvo nustatyta, kad suvokto teisingumo vertinimus veikia tiek sprendimo priėmimo, tiek tarpasmeninės sąveikos ypatumai. Teorijos autorių teigimu, abu komponentai yra vienodai svarbūs, tačiau santykinai nepriklausomi vienas nuo kito (Tyler, Blader, 2000). Pavyzdžiui, sprendamas ginčas, teisėjas turi laikytis teisės standartų ir taisyklių, tačiau jos neužtikrina, kad teisėjas elgsis su ginčo dalyviais pagarbiai arba nešiurkščiai. Nors etikos principų nesilaikymas netrukdo teisėjui priimti teisės požiūriu teisingą sprendimą, tačiau svarbu tai, kad žmonių vertinimai remiasi ne tik priimto sprendimo teisingumu, bet ir sąveikos su teisėju ypatumais. Taigi teisėjo elgesio ypatumai gali turėti stiprų poveikį subjektyviam ginčo šalių teisingumo vertinimui. Tarpasmeninės sąveikos ypatumai gali būti visiškai nesusiję su objektyviu priimto sprendimo teisingumu, bet jie yra ne mažiau reikšmingi atliekant teisingumo vertinimus. Tyrimai patvirtina, kad tarpasmeninės sąveikos su teisėju ar arbitru ypatumai suteikia žmonėms informacijos apie jų užimamą statusą (Tepper et al., 1998; Folger, Skarlicki, 1998; Lind, Tyler, 1988; Tyler, Lind, 1992). Kitaip tariant, kai su žmonėmis elgiamasi pagarbiai, mandagiai ir etiškai, jie vertina save kaip vertingus grupės narius. Formuojantis subjektyviems teisingumo arba neteisingumo vertinimams yra svarbūs tiek sprendimo priėmimo, tiek tarpasmeninės sąveikos ypatumai. Tačiau reikia paminėti, kad, priklausomai nuo situacijos konteksto, vienas arba kitas komponentas gali turėti didesnę ar mažesnę įtaką (Tyler, Blader, 2000).

Nors patvirtinta empiriškai, dviejų komponentų procedūrinio teisingumo teorija nesulaukė didelio teisės psichologijos mokslininkų dėmesio. Tačiau, mūsų manymu, ji gali būti naudinga aiškinant nusikaltimo aukų suvokto procedūrinio teisingumo vertinimus: išskirdami sprendimo priėmimo proceso ir tarpasmeninės sąveikos veiksnius,

galime aiškiau suprasti, koku būdu teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams daro įtaką aukų subjektyviems teisingumo vertinimams.

Keturių komponentų procedūrinio teisingumo teorija

Nagrinėdami subjektyvaus teisingumo arba neteisingumo šaltinius, T. R. Tyler ir S. L. Blader pasiūlė dar vieną procedūrinio teisingumo teoriją, apimančią keturis procedūrinio teisingumo komponentus. Vertindami situacijos teisingumą, žmonės atsižvelgia ne tik į procedūrų aspektus (tarpasmeninės sąveikos ir sprendimo priėmimo ypatumus), bet ir į šių procedūrų šaltinius, kurie gali būti formalūs arba neformalūs (Blader, Tyler, 2003; Tyler, Blader, 2000). Kitaip tariant, atlikdami teisingumo vertinimus, žmonės atsižvelgia į keturis svarbiausius aspektus: a) formalų sprendimo priėmimą; b) neformalų sprendimo priėmimą; c) formalią tarpasmeninę sąveiką; d) neformalią tarpasmeninę sąveiką.

Formalios taisyklės arba procedūros sudaro formalų procedūrinio teisingumo pagrindą bei nurodo, kaip turi būti sprendžiami ginčai. Pavyzdžiui, baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu, teisėjas turi vadovautis Baudžiamojo proceso kodeksu. Šios formalios taisyklės yra santykinai stabilios bei nepriklausomos nuo konkretaus laiko ar situacijos. Kartu reikia pažymėti, kad kiekvienas konkretus pareigūnas gali skirtingai suprasti ir įgyvendinti šias formalias taisykles. Kadangi neįmanoma numatyti visų galimų situacijų, taisyklės paprastai palieka tam tikrą veiksmų laisvę, todėl pareigūnams neretai tenka spręsti patiems, kaip elgtis vienu arba kitu atveju. Taigi unikalūs (būdingi konkrečiam pareigūnui) formalių procedūrų įgyvendinimo ypatumai sudaro antrąjį, neformalų procedūrinio teisingumo šaltinį (Blader, Tyler, 2003). Neformalus procedūrų šaltinis yra labiau kintantis ir priklauso nuo konkretaus pareigūno, įgyvendinančio formalias taisykles, individualių savybių, būsenos (Blader, Tyler, 2003), santykių su kitu asmeniu ypatumų (Korsgaard et al., 1998), situacijos konteksto (Tyler, 1988) ir pan. Taigi tų pačių formalių procedūrų taikymas ne visada užtikrina suvokto teisingumo jausmą. Pavyzdžiui, bylos nagrinėjimo metu teisėjas privalo supažindinti nukentėjusį su jo turimomis teisėmis, tačiau kaip jis tai padarys – greitai perskaitys, nesigilindamas, ar nukentėjusysis jas suprato, ar stengsis išsamiai paaiškinti kiekvieną teisę, priklauso tik nuo paties teisėjo.

Formalią tarpasmeninę sąveiką (kaip ir sprendimo priėmimą) reglamentuoja oficialiai nustatytos pareigūnų ir žmonių tarpusavio sąveikos taisyklės. Pavyzdžiui, LR BK 232 str. numato, kad asmuo, kuris reiškia nepagarbą teismui, turi būti baudžiamas. O neformali tarpasmeninė sąveika atspindi individualius pareigūnų elgesio su žmonėmis ypatumus, pvz., kalbėjimo manierą, dėmesingumą, mandagumą ir kt.

Reikia paminėti, kad formalūs ir neformalūs procedūrų šaltiniai gali daryti nevienodą poveikį suvokto teisingumo vertinimams. Pavyzdžiui, netgi tada, kai formalios procedūrų taikymo taisyklės yra vertinamos palankiai, netinkamas jų įgyvendinimas gali neigiamai paveikti bendrus teisingumo vertinimus (Peterson, 1999; Lind, Lissak, 1985). Kita vertus, asmenys, kurie neigiamai vertina formalias taisykles, gali palankiai vertinti konkretaus pareigūno elgesį (Tyler, 1990). Tačiau, bet kuriuo atveju, valdžios atstovams arba pareigūnams tenka lemiamas vaidmuo formuojantis suvoktam teisingumui ar neteisingumui.

Pažymėtina, kad iki šiol daugiausia tyrėjų dėmesio buvo skiriama formaliems sprendimo priėmimo ir neformaliems tarpasmeninės sąveikos aspektams, o kiti du procedūrinio teisingumo komponentai (formali tarpasmeninė sąveika ir neformalus sprendimų priėmimas) yra beveik netyrinėti (Blader, Tyler, 2003).

Apibendrinant reikia pasakyti, kad keturių komponentų teorija (kaip ir kitos santykių teorijos) patvirtina, kad teisėjo elgesys yra svarbiausias suvokto teisingumo vertinimų šaltinis.

1.3.6. Procedūrinio teisingumo tyrimai Lietuvoje

Psichologiniai procedūrinio teisingumo tyrimai Lietuvoje prasidėjo visai neseniai: pirmasis procedūrinio teisingumo tyrimas, sulaukęs plataus atgarsio, buvo atliktas 2004 metais. Pagrindinis tyrėjų dėmesys buvo sutelktas į ikiteisminio tyrimo pareigūnų bei teisėjų elgesio atitikimą procedūrinio teisingumo reikalavimams ir subjektyvius nuteistųjų procedūrinio teisingumo vertinimus baudžiamojo proceso metu. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad egzistuoja dideli skirtumai tarp ikiteisminio tyrimo pareigūnų bei

teisėjų elgesio ir to, kaip jie turėtų elgtis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus (Justickis, Valickas, 2006). Kartu buvo nustatyta, kad teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikties priklausė nuo to, kaip tie reikalavimai buvo suformuluoti LR baudžiamojo proceso kodekse: kuo mažiau detalizuoti buvo įstatymo reikalavimai, tuo mažiau teisėjų elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus. Be to, tyrimas parodė, kad tiek teisėjų, tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams turėjo įtakos tam, kaip nuteistieji vertino teisėsaugos pareigūnų elgesį (Justickis, Valickas, 2006). Kitaip tariant, kai teisėsaugos pareigūnai nesilaikė procedūrinio teisingumo reikalavimų, ypač susijusių su tarpusavio santykiais (pvz., elgėsi nemandagiai), nuteistieji jų elgesį vertino neigiamai.

2010 metais Lietuvoje buvo atliktas panašaus pobūdžio, tačiau gerokai platesnis tyrimas (Valickas ir kt., 2013). Jo metu buvo vertinamas įvairių amžiaus grupių Lietuvos piliečių pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais, teisėjų elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams, nuteistųjų ir nusikaltimo aukų suvoktas procedūrinis teisingumas (dalis nusikaltimo aukų tyrimo rezultatų yra pristatoma šiame disertaciniame darbe). Svarbu yra tai, kad šio tyrimo metu buvo nustatyti teigiami teisėjų ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio pokyčiai (pvz., jų elgesys, palyginti su 2004 m. tyrimo rezultatais, labiau atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus). Vis dėlto šie pokyčiai nebuvo įvertinti kaip pakankami, o esamo ir siektino teisėjų elgesio skirtumai vis dar išliko gana dideli (Valickas ir kt., 2013).

Suvoktą teisingumą iš civilinio ginčo ieškovų perspektyvos tyrinėjo A. Laurinavičius. Jo atliktas eksperimentas atskleidė, kad, nepaisant to, jog teisėjo elgesys turi įtakos procedūrinio teisingumo vertinimams, ši įtaka ne visais atvejais vienodai stipri – ji labiausiai pasireiškia tada, kai žmogus prognozuoja jam nepalankų teisėjo sprendimą (Laurinavičius, 2006).

Taigi galima sakyti, kad Lietuvoje atliekami kelių krypčių procedūrinio teisingumo tyrimai. Reikia akcentuoti, kad mūsų šalyje procedūrinio teisingumo tyrimai pradėti neseniai. Šiai dienai Lietuvos mokslininkai daugiausiai dėmesio skyrė tirdami baudžiamojo proceso suvoktą teisingumą, tačiau iki šiol lieka daug neatsakytų klausimų,

pavyzdžiui, kokie veiksniai daro įtaką subjektyviems civilinio ir administracinio proceso teisingumo vertinimams ir kt.

1.3.7. Suvoktas teisingumas: Skirstymo ir procedūrinio teisingumo vertinimų ryšys

Suvokto teisingumo teorijos ir jų pagrindu atlikti tyrimai pabrėžia skirtumus tarp skirstymo (sprendimo) ir procedūrinio teisingumo vertinimų. Analizuodami pastarųjų dešimtmečių suvokto teisingumo tyrimus galime pastebėti tendenciją, kad daugelis tyrėjų vertina skirstymo ir procedūrinį teisingumą kaip atskirus, vienas nuo kito nepriklausančius konstruktus (Colquitt et al., 2001; Ambrose, Arnaud, 2005). Vis dėlto galima teigti, kad nors šie konstruktai yra skirtingi, jie nėra nepriklausomi. Priešingai, empiriniai tyrimai patvirtina, kad egzistuoja glaudus šių dviejų konstrukto ryšys. Metaanalitiniuose tyrimuose nurodoma, kad koreliacijos tarp priimto sprendimo ir procedūrinio teisingumo vertinimų svyruoja nuo 0,57 iki 0,77 (Cohen-Charash, Spector, 2001; Colquitt et al., 2001; Hauenstein et al., 2001). Aukštos koreliacijos atspindi sudėtingus sprendimo ir procedūrų, taikytų jam pasiekti, teisingumo vertinimų ryšius. Tiesa, kai kurių mokslininkų teigimu, neretai teoriniuose ir empiriniuose tyrimuose šie ryšiai yra ignoruojami (Ambrose, Arnaud, 2005). Kita vertus, egzistuoja du teoriniai požiūriai, siekiantys paaiškinti glaudžias skirstymo ir procedūrinio teisingumo sąsajas.

Remiantis pirmuoju požiūriu, priimto sprendimo ir taikomų procedūrų vertinimų ryšys aiškinamas panašiomis jų funkcijomis. Instrumentinė procedūrinio teisingumo teorija (Thibaut, Walker, 1975) pabrėžia, kad procedūrinis teisingumas reikalingas tam, kad būtų pasiektas teigiamas (pvz., žmogui ekonomiškai palankus) rezultatas. Žmonės teikia pirmenybę tokioms ginčo sprendimo procedūroms, kurios suteikia jiems galimybę daryti poveikį sprendimo priėmimo procesui ir tokiu būdu užsitikrinti sau palankų sprendimą. Santykių procedūrinio teisingumo teorijos (pvz., dviejų arba keturių komponentų, taip pat grupės vertės) pabrėžia, kad suvoktas procedūrinis teisingumas byloja apie žmogaus, kaip asmens ir grupės nario, vertę. Kitaip tariant, santykių teorijos akcentuoja, kad procedūrinis teisingumas padeda žmonėms pasiekti palankių socialinių-

emocinių padarinių (Ambrose, Arnaud, 2005). Taigi tiek instrumentinės, tiek santykių procedūrinio teisingumo teorijų požiūriu, teisinga procedūra reikalinga žmogui palankiam (ekonominė arba socialinė-emocinė prasme) sprendimui priimti. Reikia priminti, kad skirstymo teisingumas visada susijęs su galutiniais sprendimo rezultatais. Taigi skirstymo ir procedūrinio teisingumo sąsajos paaiškinamos tuo, kad tiek pirmasis, tiek antrasis yra tiesiogiai susijęs su rezultatu (nesvarbu koku – ekonominiu ar socialiniu-emociniu).

Remiantis antruoju požiūriu, glaudus procedūrinio ir skirstymo teisingumo ryšis gali būti aiškinamas tuo, kad abi teisingumo rūšys gali pakeisti viena kitą. Geriausiai šį požiūrį iliustruoja A. Lind (2001) *teisingumo euristikos teorija* (*angl.* fairness heuristic theory). Ši teorija didžiausią dėmesį skiria teisingumo vertinimų formavimuisi ir nagrinėja bendrą teisingumo vertinimą (*angl.* overall justice judgement), kuris apibūdinamas kaip bendras įspūdis apie tai, ar su individu elgiamasi teisingai (Lind, 2001). Šis vertinimas suteikia žmonėms gyvybiškai svarbią informaciją – ar socialinės sąveikos metu jie nebus išnaudojami. Remiantis A. Lind (2001), sąveika su valdžios atstovais sukuria išnaudojimo grėsmę, tačiau žmonės nenori nukentėti, pvz., būti neteisingai nubausti. Todėl jie suinteresuoti kuo greičiau suformuoti bendrus teisingumo vertinimus, kurie leis numatyti, ar galima pasitikėti valdžios atstovais. Atlikdami bendro teisingumo vertinimus, žmonės naudojami supaprastintais sprendimo priėmimo būdais, vadinamais euristikomis. A. Lind (2001) teigimu, šių euristinių bendro teisingumo vertinimų šaltiniai – tai valdžios atstovų taikomos procedūros ir priimami sprendimai. Reikia pabrėžti, kad bendro teisingumo vertinimai atliekami labai greitai, todėl labai svarbu, kuri informacija (apie procedūrą ar apie sprendimą) yra prieinama anksčiau (kai atliekamas vertinimas). Dažnai nutinka taip, kad žmogus neturi informacijos apie valdžios atstovo priimto sprendimo teisingumą (pvz., jis nežino sprendimo teisingumo vertinimo kriterijų). Tuomet reikšmingesnis tampa taikytų procedūrų teisingumo vertinimas, kuris tarsi „pakeičia“ sprendimo teisingumo vertinimą. Reikia pasakyti, kad ši „pakeičiamumo“ prielaida buvo patvirtinta empiriškai (van den Bos et al., 1997, 1998). Mokslininkų teigimu, glaudus skirstymo ir procedūrinio teisingumo ryšys rodo, kad šie

du reiškiniai negali egzistuoti vienas be kito. Tačiau, mūsų manymu, pats teismo ginčo sprendimo procesas padidina teisėjo taikomų procedūrų reikšmę suvokto teisingumo vertinimams: pirma, informacija apie teisėjo elgesio pobūdį yra prieinama anksčiau, negu jo priimtas sprendimas – dalyvavimas baudžiamajame posėdyje leidžia nusikaltimo aukai iš karto vertinti teisėjo elgesį. Antra, norint suprasti teisėjo priimto sprendimo teisingumą, reikia turėti informacijos apie analogiškas bylas ir žinoti, kaip jos yra sprendžiamos. Kadangi nukentėjusieji paprastai nėra teisininkai, šiuos vertinimus jiems atlikti yra sudėtinga. Todėl teisminių ginčų metu didesnė reikšmė tenka teisėjo elgesio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams vertinimui (pvz., teisėjo elgesio etiškumui, nešališkumui ir pan.).

Bendrus teisingumo vertinimus akcentuoja ir bendro teisingumo teorijos (*angl.* total fairness theory) autoriai K. Törnblom ir R. Vermunt (1999). Bendrą suvoktą teisingumą (*angl.* perceived total fairness) galima apibūdinti kaip skirstymo, procedūrinio teisingumo ir priimto sprendimo valentingumo (kuris gali būti teigiamas arba neigiamas) funkciją (žr. 2 pav.).

$$\mathbf{Bendras\ teisingumas = f (ST, PT, RV)}$$

ST – skirstymo teisingumas, PT – procedūrinis teisingumas, RV – rezultato valentingumas

2 pav. Suvokto bendro teisingumo vertinimas (šaltinis: Törnblom, Vermunt, 1999, p. 44)

Bendro teisingumo teorijos autoriai mano, kad, bandydami įvertinti teisingumą, žmonės atlieka „holistinį“ vertinimą, t. y. jie bando įvertinti visumą ir vertina tiek procedūras, tiek sprendimo ypatumus (Greenberg, 2001; Törnblom, Vermunt, 1999). Kartu reikia pažymėti, kad bendro teisingumo teorijų šalininkų nuomone, asmenys, patyrę neteisingumą, paprastai aiškiai nediferencijuoja procedūras ir rezultato (Shapiro, 2001). Tačiau bendri teisingumo vertinimai priklauso tiek nuo skirstymo, tiek nuo procedūrinio teisingumo vertinimų (Lind, Tyler, 1988; Leventhal, 1980; Törnblom, Vermunt, 1999).

Apibendrinant pristatytas teorijas, akcentuojančias bendrus teisingumo vertinimus, galima teigti, kad tam tikromis situacijomis subjektyvūs procedūros ir rezultato vertinimai turi nevienodą reikšmę galutiniams suvokto teisingumo vertinimams. Pavyzdžiui, remiantis teisingumo euristicos teorija, teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams turėtų turėti didesnę reikšmę suvokto teisingumo vertinimams, negu jo priimtas sprendimas. Kartu reikia pripažinti, kad teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams yra tik vienas (nors ir labai svarbus) iš daugelio veiksnių, lemiančių suvoktą teisingumą.

1.4. Suvokto teisingumo veiksniai

Bendroji prasme, suvoktą teisingumą lemia išoriniai, nuo asmens individualių charakteristikų nepriklausantys, bei vidiniai veiksniai. Išoriniai veiksniai, lemiantys suvoktą teisingumą, apima taikomų procedūrų ir pareigūnų elgesio ypatumus, o vidiniai – psichologines suvokiančiojo asmens charakteristikas.

1.4.1. Išoriniai veiksniai, lemiantys teisingumo suvokimą

Apibendrinami ankščiau pristatytas teisingumo teorijas, galime išskirti tokius svarbiausius išorinius suvokto sprendimo teisingumo veiksnius (Adams, 1965): skirstymo proporciją (ar teisėjo priimtas sprendimas atitinka padaryto nusikaltimo sukeltą žalą), santykių tarp ginčo šalių pobūdį, priklausymą tam tikrai grupei. Prie išorinių procedūrinio teisingumo veiksnių gali būti priskirti formalūs procedūrų aspektai: pareigūnų elgesio pastovumas, taikomų procedūrų nešališkumas, naudojamos informacijos tikslumas, galimybė kreiptis į kitą arbitrą, taikomų procedūrų neutralumas, galimybė išreikšti savo nuomonę (dalyvauti sprendimo priėmimo procese). Prie išorinių procedūrinio teisingumo veiksnių taip pat reikia priskirti ir tarpasmeninius procedūrų aspektus, kurie apima pareigūnų elgesio etiškumą, sąžiningumą, geranoriškumą, mandagumą bei pagarbą, išreiškiamą ginčo dalyviams. Tačiau kartu reikia pasakyti, kad ne visi išvardinti procedūrinio teisingumo veiksniai yra vienodai svarbūs. Ilgalaikių tyrimų rezultatai leido

išskirti keletą svarbiausių veiksnių, nuo kurių priklauso suvokto procedūrinio teisingumo vertinimai ginčo sprendimo metu. Reikia pažymėti, kad šie veiksniai yra pakankamai universalūs – tipiškomis situacijomis žmonės, nepriklausomai nuo jų lyties, amžiaus, etninės priklausomybės, panašiai supranta procedūrinį teisingumą, o vertindami jį remiasi tais pačiais principais (Tyler, 1988; Lind, Huo, Tyler, 1994; Woolard, Harvell, Graham, 2008). Prie universalių procedūrinio teisingumo veiksnių yra priskiriami (Tyler, 1988; Lind et al., 1990; Lind et al., 1997): 1) galimybė dalyvauti sprendimo priėmimo procese; 2) pagarbus ir mandagus pareigūnų elgesys; 3) pasitikėjimas pareigūnų geranoriškumu; 4) pareigūno elgesio neutralumas.

Tiesa, reikia pažymėti, kad šių išorinių suvokto teisingumo veiksnių subjektyvus vertinimas gali nesutapti su tikrove. Pavyzdžiui, teisėjo elgesys gali atitikti procedūrinio teisingumo reikalavimus (jis elgsis mandagiai, pagarbiai ir pan.), tačiau ginčo dalyvis gali suprasti šį elgesį kitaip. Šiuos vertinimo skirtumus, bent iš dalies, mūsų manymu, gali nulemti vidiniai suvokto teisingumo veiksniai.

1.4.2. Vidiniai suvokto teisingumo veiksniai

Prie vidinių suvokto sprendimo teisingumo veiksnių galima priskirti subjektyviają teisėjo priimamo sprendimo svarbą, sprendimo teisingumo vertinimų taisyklių pasirinkimą (Adams, 1965). Kadangi šie veiksniai buvo pristatyti anksčiau (skyrelyje apie sprendimo teisingumą), dabar pristatysime dar neaptartus vidinius veiksnius, lemiančius individualius suvokto teisingumo skirtumus.

Prie vidinių veiksnių, visų pirma, galime priskirti *žmogaus užimamą poziciją*. Kiekviena su teisingumu susijusi situacija gali būti vertinama iš keturių perspektyvų – stebėtojo, kaltininko (skriaudiko), nukentėjusiojo ir naudos gavėjo (Montada, 2003; Schmitt et al., 2005). Skirtinga žmogaus užimama pozicija gali lemti suvokto teisingumo ypatumus. Pavyzdžiui, asmuo, patyręs nusikaltimą, gali suprasti situaciją kaip labiau neteisingą, negu tas, kuris šį nusikaltimą įvykdė.

Antra, suvoktą ginčo dalyvių teisingumą gali nulemti *lūkesčiai* dėl trečios šalies būsimojo sprendimo. Prieš išgirdamas teisėjo nuosprendį, žmogus paprastai jau turi tam tikrą įsivaizdavimą apie galimą teismo sprendimą: jis gali tikėtis palankaus, nepalankaus sprendimo arba neturėti aiškių lūkesčių dėl teisėjo sprendimo. Reikia pabrėžti, kad būsimo sprendimo prognozės ypatumai gali turėti nevienodą įtaką suvoktam teisingumui. Tyrimais nustatyta, kad esant nepalankiems sprendimo lūkesčiams, ginčo dalyviai tampa ypatingai jautrūs teisėjo elgesio atitikimui procedūrinio teisingumo reikalavimams. Be to, teisėjo sprendimo prognozė turi įtakos sprendimo teisingumo vertinimams: sprendimas (tiek palankus, tiek nepalankus) buvo vertinamas kaip teisingiausias nepalankaus teisėjo sprendimo besitikinčiųjų tiriamųjų grupėje (Laurinavičius, 2006).

Trečia, subjektyviems teisingumo vertinimams gali turėti įtakos žmogaus *emocinė būseną*. Nustatyta, kad jeigu asmuo neturi reikšmingos informacijos sprenddamas, ar su juo buvo pasielgta teisingai, tada, priimdamas sprendimą, jis vadovausis savo emociniais išgyvenimais (van den Bos, 2003). Taigi esant neaiškiai situacijai (pvz., pirmą kartą dalyvaujant teisiniame ginčo nagrinėjime ir neturint reikalingų žinių), suvoktas teisingumas gali būti labai subjektyvus ir neatitikti tikrovės.

Ketvirta, subjektyviems teisingumo vertinimams įtakos gali turėti įvairios individualios *asmenybės savybės* (pvz., dorovingumas, jautrumas teisingumui, neurotiškumas, ekstraversija ir kt.). Šios savybės yra santykinai stabilios (palyginti su kitais individualiais veiksniais), todėl, galima manyti, kad jos taip pat gali būti priskiriamos prie universalių suvokto teisingumo veiksnių, kas pabrėžia jų tyrimo svarbą. Toliau pristatysime asmenybės veiksnius, lemiančius suvokto teisingumo vertinimus.

1.4.3. Asmenybės individualios savybės, lemiančios teisingumo supratimą

Paskutinių dviejų dešimtmečių psichologiniai tyrimai parodė, kad žmonės skiriasi ne tik savo jautrumu fiziniams stimulams, frustracijai, apdovanojimui, nežinomumui, bet turi skirtingą jautrumą moralinių normų pažeidimams ir neteisingumui (Baumert, Schmitt, 2009; Schmitt et al., 1995). Vieni žmonės gali nekreipti dėmesio į stebimą arba

patiriamą neteisingumą, tuo tarpu kiti, susidūrę su neteisingumu, demonstruoja stiprias emocijas ir elgesio reakcijas (Baumert, Schmitt, 2009). Kaip pažymi kai kurie autoriai, individualūs žmonių skirtumai atlieka ypatingą vaidmenį tomis situacijomis, kai pažeidžiamas teisingumas (Stouten et al., 2011). Situacijos, kuriose pažeidžiamas teisingumas, sukelia žmonėms daug neapibrėžtumo, kuris, savo ruožtu, verčia, priimant sprendimus, labiau pasikliauti vidiniais, o ne išoriniais veiksniais (De Kwaadsteniet et al., 2006; Snyder, Ickes, 1985).

Klausimas apie individualius skirtumus, pasireiškiančius vertinant teisingumą, nėra naujas. Dar prieš trisdešimt metų B. Major ir K. Deaux (1982) atkreipė dėmesį į tai, kad asmenybės savybės gali turėti įtakos skirstymo teisingumo vertinimams. Tačiau empiriniai tyrimai, atskleidžiantys asmenybės įtaką suvokto teisingumo vertinimams suklostėjo visai nesenai (cit. pg. Colquitt et al., 2006, p.111).

Vieni iš pirmųjų mokslininkų, prabilusių apie asmenybės savybių ir suvokto skirstymo teisingumo ryšį buvo R. C. Huseman, J. D. Hatfield ir E. W. Miles (1987), kurie suskirstė visus individus pagal jų *jautrumą gėrybių skirstymo teisingumui* (*angl. equity sensitivity*). Jie teigė, kad jautrumas gėrybių skirstymo teisingumui yra asmenybės savybė, kuri leidžia numatyti žmogaus reakcijas į neteisingumą. R. C. Huseman, J. D. Hatfield ir E. W. Miles (1987) suskirstė individus į tris grupes: a) dosniųjų (*angl. benevolents*), kuriems būdinga atsisakyti gėrybių vardan kitų (kai dosniųjų gaunamas atlygis yra didesnis, jie išgyvena stiprų kaltės jausmą); b) tituluotuosius (*angl. entitleds*), kurie siekia gauti didesnę atlygį, negu kiti (gavę mažesnę atlygį, šie žmonės išgyvena stiprų emocinį distresą); c) jautrius teisingumui (*angl. equity sensitives*), kurie siekia, kad su jais būtų elgiamasi teisingai (neigiamus jausmus jie išgyvena tada, kai gauna per daug arba per mažai). Remiantis R. C. Huseman ir jo kolegomis (1987), jautrumas teisingumui veikia žmonių reakcijas į organizacijose vykstančius procesus (pvz., piniginių ir laiko resursų skirstymą ir pan.). Tačiau R. C. Husemano ir jo kolegų aprašytas jautrumas teisingumui nagrinėjamas tik gėrybių skirstymo atvejais, neatsižvelgiant į suvoktą procedūrinį teisingumą, kuris, mūsų manymu, teismo ginčo nagrinėjimo metu yra ypatingai svarbus.

Šiek tiek vėliau vokiečių psichologas M. Schmitt (1995) pasiūlė kitą *jautrumo teisingumui* (*angl. justice sensitivity*) sąvoką. Jautrumas teisingumui – tai santykinai stabili asmenybės savybė, kuri leidžia numatyti, kaip, koku būdu ir kada žmonės reaguoja į patirtą arba stebimą neteisingumą (Schmitt, et al., 2005). N. Thomas, A. Baumert ir M. Schmitt (2012) teigia, kad jautrumas teisingumui veikia žmogaus suvokimą, emocijas, kognicijas ir motyvaciją. Manoma, kad jautresni teisingumui asmenys turi žemą neteisingumo percepcinį slenkstį, todėl dažniau negu kiti socialinėse situacijose aptinka neteisingumą. Tokiems asmenims pakanka vos kelių užuominų, kad jie suprastų situaciją kaip neteisingą, be to, patyrę neteisingumą, palyginti su kitais, jie išgyvena stipresnes emocijas. Pavyzdžiui, jautrus teisingumui žmogus, nukentėjęs nuo neteisingumo, bus linkęs išgyventi stiprų pyktį (Thomas, Baumert, Schmitt, 2012). Didelis jautrumas teisingumui siejamas su nuolatiniu situacijų, kuriose buvo patirtas neteisingumas, apgalvojimu – įkyrios ir pasikartojančios mintys gali pasireikšti įvairiomis aplinkybėmis, netgi nesusijusiomis su patirtu arba stebėtu neteisingumu. Be to, jautresni teisingumui asmenys, palyginti su kitais, dažniau siekia atkurti teisingumą – jie gali būti linkę dažniau kreiptis į teismą arba kerštauti. Reikia pasakyti, kad empiriniai tyrimai patvirtina, kad jautrumas teisingumui turi įtakos situacijų teisingumo vertinimams (Schmitt, Mohiyeddini, 1995; Baumert, Schmitt, 2009; Schmitt et al., 2010). Tiesa, šie tyrimai didžiąja dalimi apsiriboja jautrumo teisingumui idėjos autoriaus ir jo kolegų tyrimais.

Didesnį susidomėjimą asmenybės savybių poveikiu teisingumo vertinimams paskatino procedūrinio teisingumo tyrimai. Nustatyta, kad su suvoktu procedūriniu teisingumu susijusios įvairios asmenybės charakteristikos: 1) *kontrolės lokusas* – asmenys su vidiniu kontrolės lokusu supranta konfliktines situacijas kaip labiau teisingas, nes mano turintis didesnę galimybę dalyvauti priimant sprendimą (Sweeney et. al, 1991); 2) *polinkis atidėti apdovanojimą* – asmenys, turintis polinkį atidėti apdovanojimą tam, kad vėliau gautų didesnę atlygį, dažniau supranta darbo situacijas kaip teisingas (Joy, Witt, 1992); 3) *savęs vertinimas* – asmenys, kurie vertina save aukštai, yra linkę daugiau dalyvauti priimant sprendimą, be to, jų suvoktam procedūriniam teisingumui didesnę

įtaką turi suteikta galimybė išreikšti savo nuomonę, todėl savęs vertinimas yra teigiamai susijęs su suvoktu teisingumu (Brockner et al., 1998).

Dar vienas svarbus individualus veiksnys, lemiantis suvoktą teisingumą – *įsitikinimas pasaulio teisingumu*. Šis įsitikinimas siejamas su stipresnėmis neigiamomis emocijomis, išgyvenamomis patiriant šališkas procedūras. Įsitikinimo pasaulio teisingumu sąvoką pasiūlė M. J. Lerner (1977), kurio manymu, toks įsitikinimas leidžia žmogui suprasti supantį pasaulį kaip stabilų ir tvarkingą. Įsitikinimas pasaulio teisingumu gali būti vertinamas kaip tam tikras kognityvinis iškreipimas (*angl. cognitive distortion*), kuriuo remiantis pasaulis suprantamas kaip saugus ir teisingas, o viskas, kas nutinka žmogui (gera ar bloga) – yra sąžiningai nusipelnyta (Kazemi, Törnblom, 2008). Neturint tokio įsitikinimo, mums būtų sunku ne tik siekti ilgalaikių tikslų, bet ir gyventi kasdienį gyvenimą, kadangi šis įsitikinimas skatina žmogų vertinti savo fizinę ir socialinę aplinką kaip stabilią (tai leidžia žmogui numatyti savo veiksmų padarinius) (Lerner, 1977; Lerner, Miller, 1978). Kadangi įsitikinimas pasaulio teisingumu atlieka svarbią adaptacinę funkciją, žmogus negali lengvai jo atsisakyti arba pakeisti. Dėl to patirtis, nesuderinama su teisingo pasaulio hipoteze, gali sukelti neigiamų padarinių. Pavyzdžiui, M. J. Lerner ir D. J. Miller (1978) teigimu, siekdami „apginti“ savo įsitikinimą pasaulio teisingumu, žmonės neretai užima agresyvią poziciją ir kaltina seksualinio smurto aukas dėl patirto nusikaltimo.

Atlikti tyrimai parodė, kad įsitikinimas pasaulio teisingumu turi įtakos suvoktam teisingumui: žmonės, stipriai įsitikinę, kad pasaulis yra teisingas, linkę gautą rezultatą labiau suprasti kaip teisingą, net jeigu jis buvo jiems nepalankus (Hagedoorn et al., 2002). Įdomu tai, kad nestiprus įsitikinimas pasaulio teisingumu sustiprina procedūrinio teisingumo įtaką suvokto teisingumo vertinimams. Pavyzdžiui, kai skirstymo rezultatas žmogui buvo palankus, o jam pasiekti buvo taikyta šališka procedūra, asmenys, kuriems būdingas silpnas tikėjimas pasaulio teisingumu, buvo dažniau linkę įvertinti skirstymo situaciją kaip neteisingą. Tuo tarpu žmonės, kuriems buvo būdingas stipresnis tikėjimas pasaulio teisingumu, tokią situaciją vertino kaip labiau teisingą (Hagedoorn et al., 2002). Šie rezultatai leidžia manyti, kad įsitikinimas pasaulio teisingumu daro poveikį socialinės

informacijos apdorojimo procesams, sušvelnindamas neigiamus procedūrinio teisingumo padarinius.

Kai kurių mokslininkų teigimu, prie vidinių veiksnių, lemiančių suvoktą teisingumą, gali būti priskirtas polinkis pasitikėti kitais (Colquitt et al., 2006). *Polinkis pasitikėti kitais* – tai bendri lūkesčiai, susiję su pasitikėjimu kitais žmonėmis. Nepasitikintys kitais asmenys, atlikdami teisingumo vertinimus, yra linkę savo dėmesį sutelkti į ginčo sprendimo situacijos ypatumus. Jie atidžiau apdoroja informaciją apie teisingumą ir dažniau reaguoja į neteisingumą, palyginti su asmenimis, linkusiais pasitikėti kitais (Colquitt et al., 2006).

Nustatyta, kad *rizikos vengimas* (jautrumas ir atidumas potencialiai rizikingoms situacijoms bei polinkis į jas reaguoti nerimu ir vengimu) taip pat daro įtaką suvoktam teisingumui (Colquitt et al., 2006). Rizikos vengimas siejamas su padidėjusiu jautrumu teisingumui. Vengiantys rizikos individai į neapibrėžtumą reaguoja nerimu, todėl E. A. Lind ir K. van den Bos (2002) teigimu, jie ypatingą dėmesį skiria bet kokioms užuominoms, leidžiančioms įveikti arba sumažinti patiriamą neapibrėžtumą. Rizikos vengiantys asmenys, atlikdami teisingumo vertinimus, nesinaudoja euristicomis, kadangi tai yra pakankamai netikslus situacijos vertinimo algoritmas. Tačiau jie labai atidžiai analizuoja sprendimus priimančių asmenų elgesį ir yra labai jautrūs šio elgesio neatitikimui priimtiems standartams.

Dar vienas mokslininkų išskiriamas vidinis suvokto teisingumo veiksnys – tai dorovingumas (Colquitt et al., 2006). *Dorovingumas* (angl. *trait morality*) – tai stabilus asmenybės polinkis laikytis etinių ir moralinių standartų. Kai kurių mokslininkų teigimu, šis polinkis yra susijęs su padidėjusiu jautrumu teisingumui (Colquitt et al., 2006). Remiantis šiuo požiūriu, teisingumas padeda surasti žmonėms prasmę įvairiose gyvenimo situacijose (Cropanzano et al., 2001). Todėl asmenims, pasižymintiems aukštu dorovingumu, yra būdinga ieškoti minėtos prasmės bei elgtis teisingai (jų kognityvinės ir emocinės reakcijos į neteisingumą, palyginti su mažiau dorovingais asmenimis, yra stipresnės). Be to, asmenys, pasižymintys aukštu dorovingumu, yra linkę dažniau priskirti atsakomybę už socialinius įvykius kitiems žmonėms ir juos kaltinti dėl neteisingumo.

Tam tikrais atvejais tai gali paskatinti asmenis, pasižyminčius aukštu dorovingumu, siekti teisingumo bei keršto (Colquitt et al., 2006). Kai kurie autoriai bando paaiškinti dorovingumą didžiojo penketo asmenybės teorijos bruožais (Hofstee et. al., 1992).

Apibendrinant reikia pasakyti, kad tyrėjai dažniausiai nagrinėja pavienes asmenybės savybes, lemiančias suvokto teisingumo vertinimus. Remiantis pristatytu tyrimų rezultatais, galime pasakyti, kad egzistuoja įvairios asmenybės savybės, kurios daro įtaką subjektyviems teisingumo vertinimams. Kartu pažymėtina, kad šie tyrimai stokoja vientisos „koordinacių sistemos“ (asmenybės teorijos), leidžiančios paaiškinti asmenybės savybių ir suvokto teisingumo sąsajas. Tiesa, reikia pasakyti, kad pastaruoju metu mokslininkai bando paaiškinti suvokto teisingumo vertinimų skirtumus, remdamiesi Didžiojo penketo asmenybės teorija. Mūsų supratimu, toks bandymas yra labai svarbus, kadangi jis remiasi daugiau ar mažiau pripažinta ir populiaria asmenybės teorija.

1.4.4. Penkių faktorių asmenybės teorija ir suvoktas teisingumas

Viena iš vyraujančių taksonominės asmenybės psichologijos teorijų – penkių faktorių teorija, – apjungia penkias asmenybės bruožų grupes (neurotiškumą, ekstraversiškumą, atvirumą, sutarumą ir sąmoningumą) į bendrą asmenybės struktūros schemą (Costa, McCrae, 1992). Penkių faktorių asmenybės teorija sulaukė didelio tyrėjų susidomėjimo, kadangi išskirtos asmenybės bruožų grupės leidžia apibūdinti asmens emocinį, tarpasmeninį, patirties, požiūrio ir motyvacinį stilių, o žemesnio lygio bruožų skalės – detaliau analizuoti asmenybę, matuojant specifinius jos bruožus kiekvienoje iš penkių sričių (Wiggins, Trapnel, 1997).

Reikia pasakyti, kad yra nustatytos tam tikros asmenybės bruožų ir suvokto teisingumo sąsajos. Tiesa, tyrėjai, nagrinėjantys šias sąsajas, dažniausiai dirba organizacinės psichologijos srityje.

Neurotiškumas (N). Neurotiškumas apibūdinamas kaip asmens tendencija patirti neigiamus jausmus (Costa, McCrae, 1992). Individai, kurie surenka mažai neurotiškumo skalės balų, yra emociškai stabilūs, ramūs, atsipalaidavę, o susidūrimas su stresinėmis

situacijomis neišveda jų iš pusiausvyros. Kita vertus, asmenys, kuriems būdingas stipriai išreikštas neurotiškumas yra dažnai linkę išgyventi baimę, liūdesį, pyktį, nepasitenkinimą, pyktį, gėdą, pasibjaurėjimą. Nustatyta, kad neurotiški asmenys linkę baimintis naujų situacijų ir tokiais atvejais dažnai patiria bejėgiškumo bei priklausomybės jausmus (Wigginns, 1996). Dalyvavimą bylinėjimosi procese jie gali suprasti kaip stresą sukeliančią patirtį, todėl galima manyti, kad aukšti neurotiškumo skalės įverčiai bus susiję su stipresniu suvoktu neteisingumu. Be to, neurotiškumas siejamas su dažnesniu neigiamų gyvenimo įvykių išgyvenimu (Magnus et al., 1993). Tyrimais nustatyta, kad neurotiškumas neigiamai susijęs su suvoktu informaciniu ir procedūriniu teisingumu. Kitaip tariant, asmenys, kurie surenka aukštus neurotiškumo skalės balus, sprendimo priėmimo situacijas savo darbovietėje linkę vertinti kaip mažiau teisingas. Kartu jie yra mažiau patenkinti valdžios atstovų elgesiu su jais (palyginti su žemo neurotiškumo individais) (Shi et al., 2009; Judge et al., 1998).

Ekstraversiškumas (E). Ekstravertai apibūdinami kaip draugiški, visuomeniški, atkaklūs ir kalbūs. Ekstravertams patinka sujaudinimas ir stimuliacija, be to jiems būdingas linksmumas. P. T. Costa ir R. R. McCrae (1992) pastebi, kad ekstraverto bruožus yra lengviau apibūdinti nei intraverto. Intraversija ne visais atvejais yra ekstraversijos priešingybė. Intravertai, palyginti su ekstravertais, apibūdinami kaip santūresni, labiau nepriklausomi, nuoseklūs. Reikia pabrėžti, kad intravertams nebūtinai yra būdingas pesimizmas ir socialinis nerimas. Atliktų tyrimų duomenys rodo, kad darbuotojų atrankos situacijose, ekstraversija yra teigiamai susijusi su suvoktu procedūriniu teisingumu: ekstravertai yra linkę vertinti darbuotojų atranką kaip jiems palankesnę ir teisingesnę (palyginti su intravertais) (Wrenn, 2005).

Atvirumas (O). Asmenys, surinkę aukštus atvirumo patirčiai skalės įverčius, apibūdinami kaip lakios vaizduotės, dėmesingi savo vidiniams išgyvenimams, estetiškai jautrūs. Jie domisi ne tik vidiniu, bet ir išoriniu pasauliu, yra nepriklausomi, taip pat demonstruoja savo vertinimų nepriklausomumą (Costa, McCrae, 1992). Atvirumas naujai patirčiai neigiamai koreliuoja su tikėjimu pasaulio teisingumu – kuo labiau išreikštas

atvirumo patirčiai bruožas, tuo silpnesnis žmonių įsitikinimas, kad pasaulis yra teisingas (Wolfradt, Dalbert, 2002).

Sutarumas (A). Sutarumas visų pirma yra tarpasmeninių santykių matmuo. Sutarus žmogus iš esmės yra altruistas, jis linkęs užjausti kitą, siekia padėti kitiems bei tiki, kad kiti jam taip pat bus paslaugūs (Costa, McCrae, 1992). Individai, pasižymintys žemu sutarumo lygiu, gali būti apibūdinti kaip egocentriški ir antagonistiški, linkę labiau konkuruoti, nei bendradarbiauti (Žukauskienė, Barkauskienė, 2006). Sutarumas taip pat gali būti apibūdinamas kaip žmonių polinkis vengti ginčų (Graziano, Eisenberg, 1997). Tyrimais nustatyta, kad sutarumas neigiamai koreliuoja su agresyvumu, pykčiu ir priešišku bei teigiamai – su polinkiu bendradarbiauti (pvz., Costa, McCrae, Dembroski, 1989; Koole et al., 2001). Asmenys, surinkę aukštus sutarumo skalės įverčius, tarpasmeninių konfliktų metu yra dažniau linkę rinktis konstruktyvias sprendimo strategijas (Jensen-Campbell, Graziano, 2001). Žemo sutarumo asmenys pasižymi aukštu emocinio sujaudinimo lygiu, todėl jiems sunkiau nusiraminti, kai jie patiria distresą (Buss, Plomin, 1984; Skarlicki, Folger, Tesluk, 1999) arba išgyvena tarpasmeninį konfliktą (Jensen-Campbell, Graziano, 2001). Todėl galima manyti, kad neįprastų, stresą sukeliančių situacijų (pvz., dalyvavimas teisme nukentėjusiojo vaidmenyje) metu žemo sutarumo asmenys išgyvens stipresnę emocinį sužadimą, kuris gali paveikti jų suvoktą teisingumą. Remiantis P. T. Costa ir R. R. McCrae (1992), aukšto sutarumo asmenys siekia vengti konfliktų ir konfrontacijos, jiems svarbi parama ir bendradarbiavimas, todėl galima manyti, kad jie lengviau priims nepalankų sau sprendimą. Pavyzdžiui, D. P. Skarlicki kartu su kolegomis (1999) nustatė, kad sutarumas teigiamai koreliuoja su suvoktu procedūriniu teisingumu ir yra neigiamai susijęs su kerštavimu organizacijose. Šie duomenys buvo patvirtinti kitų tyrėjų (Shi, et al., 2009), kurie nustatė teigiamą sutarumo ryšį su visais organizacinio teisingumo komponentais (procedūriniu, informaciniu, skirstymo ir interakciniu).

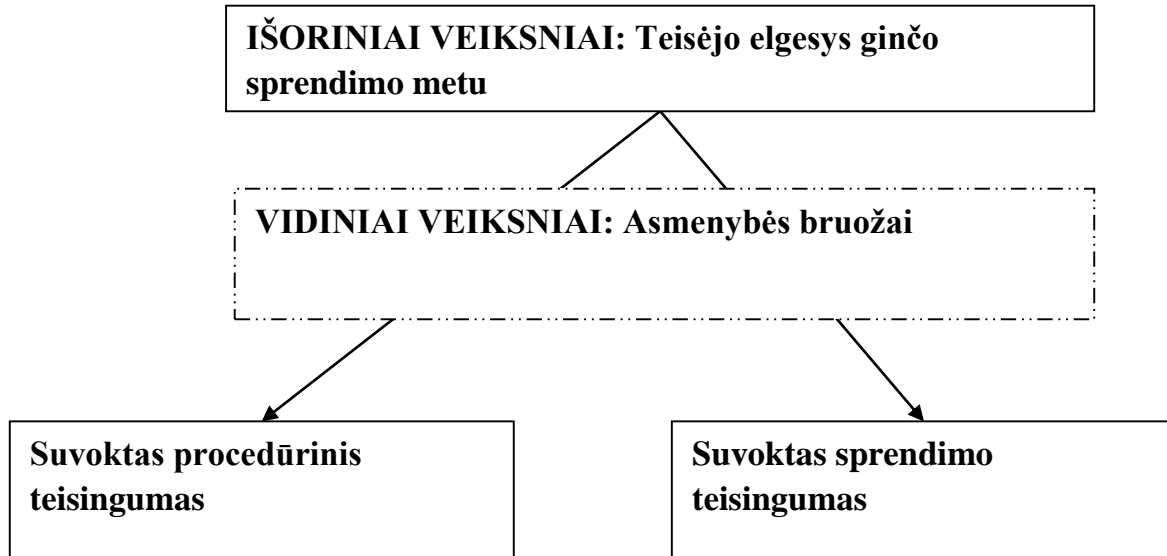
Sąmoningumas (C). Sąmoningi individai apibūdinami kaip atsakingi, į pasiekimus orientuoti, kompetentingi, ryžtingi, siekiantys tikslų ir atkaklūs asmenys (Mount, Barrick, 1995). Remiantis P. T. Costa ir R. R. McCrae, aukštas sąmoningumas siejamas su

pasiekimais akademinėje bei karjeros srityje, tačiau, kita vertus, jis gali lemti „erzinantį skrupulingumą, kompulišką tvarkingumą arba darboholišką elgesį“ (Costa, McCrae, 1992, p. 22). Kartu pažymima, kad aukšti sąmoningumo skalės balai yra susiję su patikimumu ir elgesio punktualumu, o žemi – su prastesniu moralinių normų laikymusi bei didesniu abejingumu iškeltiems tikslams. Todėl galima manyti, kad asmenys, kurie turi stipriai išreikštą sąmoningumo bruožą, bus atidesni smulkmenoms ginčo sprendimo situacijose.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad pastaruoju metu tyrėjus vis labiau domina asmenybės bruožų ir suvokto teisingumo ryšiai. Kartu tenka pripažinti, kad dauguma empirinių tyrimų, nagrinėjančių šiuos ryšius, yra atlikta organizacinėje psichologijoje, todėl jų rezultatus ne visada galima pritaikyti, analizuojant individų ir teisėsaugos sistemos sąveikos problemas (pvz., bylinėjimąsi teisme). Reikia pasakyti, kad mums nepavyko rasti tyrimų, kurie nagrinėtų asmenybės bruožų ir suvokto teisingumo vertinimų sąsajas teisės psichologijos srityje. Tuo remiantis galima manyti, kad teisės psichologijoje individualių veiksnių ir suvokto teisingumo sąsajų tyrimus reikia pradėti „nuo pagrindų“ – išsiaiškinant, ar bazinės asmenybės savybės turi įtakos suvokto teisingumo vertinimams. Mūsų manymu, Didžiojo penketo asmenybės teorija ir jos pagrindu atlikti tyrimai sukuria pamatą šių tyrimų pradžiai.

1.5. Apibendrinimas, tyrimo tikslai ir uždaviniai

Apibendrinant pristatytą medžiagą, reikia pasakyti, kad suvokto teisingumo tyrimai patvirtina, jog suvokto teisingumo vertinimus veikia tiek vidiniai, tiek išoriniai veiksniai, tarp kurių vienas iš svarbiausių yra teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams. Tačiau iki galo lieka neaišku, kurie iš jų yra svarbesni teismo ginčo nagrinėjimo teisingumo vertinimams. Numanomos suvoktą teisingumą lemiančių veiksnių sąsajos yra pavaizduotos 3 pav.

3 pav. Išorinių ir vidinių suvokto teisingumo veiksnių sąsajos

Šiame paveiksle pavaizduotų suvokto teisingumo veiksnių sąsajų tyrimas įgija ypatingą reikšmę, kai kalbame apie jautriausių bylinejimosi proceso dalyvių – nusikaltimo aukų suvoktą teisingumą, kuris ilgą laiką buvo ignoruojamas. Kartu reikia pasakyti, kad žmonės tampa ypatingai jautriais suvokto teisingumo vertinimams, kai priimamas jiems nepalankus sprendimas. Todėl mus taip pat domina kaip išorinių ir vidinių suvokto teisingumo veiksnių sąsajos pasireiškia tuo metu, kai teisėjo priimtas sprendimas yra aukai nepalankus. Atsižvelgiant į tai, iškėlėme tokius **tyrimo tikslus ir uždavinius**:

Tyrimo tikslai:

1. Nustatyti nusikaltimo aukų suvoktą teisėjų elgesio ir priimto sprendimo teisingumą.
2. Nustatyti teisėjo elgesio pobūdžio įtaką jo priimto sprendimo ir elgesio teisingumo vertinimams.
3. Nustatyti suvokto teisėjo elgesio teisingumo, jo priimto sprendimo ir asmenybės bruožų sąsajas.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apklausti nukentėjusiuosius nuo nusikalstamos veikos, taikant kognityvinio interviu metodą.
2. Nustatyti skirtingus nusikaltimus patyrusių aukų suvoktą teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumą.
3. Nustatyti nusikaltimo aukų teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimo sąsajas.
4. Įvertinti asmenų, susitapatinusių su nusikaltimo auka, asmenybės bruožus taikant Neo-Pi-R klausimyną.
5. Įvertinti asmenų, susitapatinusių su nusikaltimo auka, suvoktą teisėjo sprendimo ir elgesio teisingumą bylinėjimosi proceso metu trijose skirtingose situacijose (teisėjo elgesys atitinka, dalinai atitinka ir neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus), kai teisėjo sprendimas nusikaltimo aukai yra nepalankus.
6. Įvertinti teisėjo elgesio pobūdžio įtaką subjektyviems teisėjo priimto sprendimo ir jo elgesio teisingumo vertinimams.
7. Įvertinti asmenų, susitapatinusių su nusikaltimo auka, teisėjo priimto sprendimo ir jo elgesio teisingumo vertinimų bei asmenybės bruožų sąsajas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis (teisėjo elgesys atitinka, dalinai atitinka ir neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų), kai teisėjo sprendimas nusikaltimo aukai yra nepalankus.

2. METODIKA

2.1. Tyrimo planas

Pirminiame tyrimo plane buvo numatyta, kad pagrindinę tyrimo dalyvių grupę sudarys nusikaltimo aukos, dalyvavusios bylinėjimosi procese. Jų tyrimui buvo pasirinktas kognityvinio interviu metodas. Kognityvinis interviu – tai liudytojo apklausos metodas, grindžiamas atminties funkcionavimo dėsniniais. Šis metodas leidžia padėti apklausiamajam prisiminti svarbius įvykio faktus bei jo aplinkybes. Kognityvinio interviu metodas plačiai taikomas vykdant nusikaltimų aukų ir liudytojų apklausas ir vertinamas kaip sėkmingas būdas, padedantis tiksliai atgaminti informaciją (Fisher, Geiselman, 2010). Metodo efektyvumą patvirtina daugelis mokslinių tyrimų (pvz., Koehnken et al., 1999, Fisher, Geiselman, Amador, 1989; Kebbel, Milne, Wagstaff, 1999; Buckley, 2009).

Pradėjus vykdyti tyrimą, buvo susidurta su keliomis kliūtimis, dėl kurių buvo nuspręsta tyrimą vykdyti dviem etapais: pirmajame etape buvo tiriami asmenys, nukentėję nuo nusikalstamos veikos, o antrajame – asmenys, susitapatinę su nukentėjusiuoju nuo nusikalstamos veikos.

Kliūtys, susijusios su tiriamųjų atranka. Pagrindiniai realių nusikaltimo aukų atrankos kriterijai buvo laisvanoriškas sutikimas dalyvauti tyrime, nusikalstamos veikos patyrimas ir dalyvavimas abiejuose bylinėjimosi proceso etapuose (ikiteisminio tyrimo bei bylos nagrinėjimo teisme). Ieškodami nusikaltimo aukų kreipėmės į Vilniaus miesto 1, 2, 3 ir 4 apylinkės teismus bei įvairias nevyriausybines organizacijas, teikiančias pagalbą nusikaltimo ir smurto aukoms (Moterų krizių centrą, Nusikaltimo aukų rėmimo asociaciją ir kt.), advokatų kontorą. Taip pat skelbimai apie vykstantį tyrimą buvo iškabinti Vilniaus universitete.

Kreipimasis į nevyriausybines organizacijas nedavė jokių rezultatų (atsiliepė tik 1 nusikaltimą patyręs asmuo). Tuomet buvo nuspręsta bandyti susisiekti su potencialiais tyrimo dalyviais po teismo posėdžių. Šis būdas taip pat nebuvo veiksmingas: nepaisant to, kad baudžiamųjų bylų nagrinėjimas mūsų šalyje yra atviras procesas (išskyrus kai

kurių sunkių nusikaltimų nagrinėjimą), numatyti, kokiuose posėdžiuose dalyvauja nukentėjusieji ir kada pasibaigs teisminis ginčo nagrinėjimas, galimybės nebuvo.

Nusikaltimo aukos, dalyvaujančios teismo procese ne visais atvejais buvo linkusios bendradarbiauti. Galiausiai, gavus asmens sutikimą dalyvauti tyrime po pasibaigusio teismo proceso, kai kurios aukos nenorėjo kalbėti apie procesą „akis į akį“ – tokiems tiriamiesiems buvo parengta speciali apklausos raštu forma.

Nepaisant minėtų sunkumų, pirmojo etapo metu (2010 m. buvo ištirta 70 nusikaltimo aukų. Tačiau toks tiriamųjų skaičius buvo nepakankamas patikimų statistinių metodų taikymui.

Atlikdami nusikaltimo aukų tyrimą, susidūrėme ir su **metodologinėmis kliūtimis**. Tyrimas atskleidė, kad, siekiant įgyvendinti tyrimo uždavinius, būtina kontroliuoti nemažai šalutinių kintamųjų, kurių kontrolė tiriant realių baudžiamųjų bylų dalyvius beveik neįmanoma. Pavyzdžiui, skiriasi nusikaltimo aukų patirtos nusikalstamos veikos pobūdis, bylų nagrinėjimo teisme trukmė. Kai kurių nusikaltimo aukų teises gina advokatai, kitos savarankiškai atstovauja savo interesus. Galiausiai, realaus bylinėjimosi proceso metu sunku sukontroliuoti teisėjo elgesį – netgi tas pats teisėjas, nagrinėdamas skirtingas bylas, gali elgtis nevienodai.

Tiriamųjų atrankos sunkumai ir svarbių šalutinių kintamųjų kontrolės galimybės paskatino mus antrajame tyrimo etape taikyti kvaziekperimentą. Ši tyrimo strategija iš esmės atitinka eksperimento vykdymo sąlygas, išskyrus tai, kad tiriamoji nerandomizuota imtis (atranka atliekama neatsitiktiniu būdu). Kadangi socialiniuose tyrimuose dažnai nėra galimybių visiškai kontroliuoti tiriamųjų grupių parametrus, kvaziekperimentas laikomas prieinamiausia ir plačiai taikoma tyrimo strategija (pvz., Kardelis, 2005; Tidikis, 2003). Atliekant kvaziekperimentą, buvo taikytas scenarijų metodas, kuris dažnai taikomas procedūrinio teisingumo tyrimuose (Lind, Tyler, 1988; Ambrose, Arnaud, 2005; Laurinavičius, 2006). Taikant šį būdą tiriamos dalyvių reakcijos į ne realiai patirtas, bet įsivaizduojamas, tyrėjo pateiktas hipotetines situacijas. Tiriamųjų prašoma susitapatinti su pateiktų situacijų dalyviais, o vėliau atsakyti į klausimus apie tai, kokios būtų jų reakcijos, jeigu jie įsivaizduotų save dalyvio vietoje (pvz., įvertinti

suvoktą procedūrinį teisingumą iš ginamojo pozicijos). Scenarijų metodas labiausiai tinkamas tiriant subjektyvias reakcijas į taikomas procedūras (Lind, Tyler, 1988). Prie šio metodo privalumų priskiriamos galimybės laisvai modeliuoti tiriamas situacijas, vienodos tyrimo sąlygos, nesudėtingas jo taikymas. Reikia pažymėti ir vieną iš svarbiausių scenarijų metodo trūkumų – tiriamos hipotetinės, o ne realiai išgyventos situacijos, todėl sunku pasakyti, ar realioje situacijoje tiriamas asmuo pasielgtų taip pat (pvz., Hasseldine et al., 2007; Pruitt, 1998). Nepaisant to, šis metodas taikomas tiek užsienio, tiek Lietuvos procedūrinio teisingumo tyrimuose (pvz., Laurinavičius, 2006; Cohn et al., 2000; Sasaki, 2014).

Tyrimo dalyviai

Iš viso abiejuose tyrimo etapuose dalyvavo 485 asmenys (70 pirmajame ir 415 antrajame etape).

Pirmasis tyrimas: nusikaltimo aukų apklausa

Pirmoje tyrimo dalyje dalyvavo 70 nuo nusikalstamos veikos nukentėjusių asmenų: 54,3 proc. vyrų (n = 38) ir 45,7 proc. moterų (n = 32). Tiriamųjų amžius – nuo 19 iki 65 m. (vidurkis 33,7 m., standartinis nuokrypis 11,14). Visi tiriamieji dalyvavo ikiteisminiame tyrime ir bylą nagrinėjant teisme. Pagal patirtos nusikalstamos veikos pobūdį tiriamieji pasiskirstė apylygiai – 47,1 proc. apklaustųjų patyrė nusikaltimą prieš asmenį ir 52,9 proc. – prieš asmens turtą. Išsamesni duomenys apie nusikaltimo aukas, dalyvavusias tyrime, pateikiami 1 priede.

Antrasis tyrimas: kvaziekperimentas

Antroje tyrimo dalyje dalyvavo 415 Vilniaus universitete ir Lietuvos edukologijos universitete studijuojančių asmenų. Galutiniame tyrimo etape buvo analizuojami 392 tiriamųjų atsakymai. Dalis tiriamųjų atsakymų buvo pašalinta iš analizės dėl netinkamo užpildymo arba dėl neteisingo kvaziekperimento sąlygų supratimo. Taigi galutinę 392 tiriamųjų imtį sudarė: 47,7 proc. vyrų (n = 187) ir 52,3 proc. moterų (n = 205). Tiriamųjų amžius svyravo nuo 18 iki 34 metų (vidurkis – 20,28; standartinis nuokrypis – 1,7).

Didžiąją tiriamųjų dalį sudarė 18-20 metų (280 dalyviai, 71,4 proc.) ir 21-23 metų (96 dalyvių, 24,5 proc.) asmenys.

Siekdami kontroliuoti šalutinių kintamųjų įtaką, įvertinome tiriamųjų dalyvavimo teisme ir viktimizacinę patirtį, taip pat tiriamųjų ir jų artimųjų nuomonę apie Lietuvos teismus.

Dalyvavimas teisme. 81,1 proc. tiriamųjų (n = 318) niekada nedalyvavo teisme, 18,9 proc. (n = 74) eksperimento dalyvių bent vieną kartą dalyvavo teismo posėdyje; iš jų didžioji dalis (n = 54) atliko stebėtojo vaidmenį. Tik 4 tiriamieji dalyvavo teisme kaip nukentėjusieji baudžiamojoje byloje, 2 asmenys dalyvavo teisme kaip ieškovai, 4 – kaip atsakovai, 10 – kaip liudininkai.

Viktimizacijos patirtis. Šiek tiek mažiau negu pusė tiriamųjų (n = 175; 44,6 proc.) bent kartą nukentėjo nuo nusikalstamos veikos, 217 tiriamieji (55,4 proc.) niekada netapo nusikaltimo auka. Iš 75 tiriamųjų, kurie nukentėjo nuo nusikaltimų, 19,4 proc. (n = 34) patyrė nusikalstamą veiką prieš asmenį (pvz., sveikatos sužalojimą), 68 proc. (n = 119) – prieš turtą (pvz., vagystę) ir 12,6 proc. (n = 22) – prieš asmenį ir prieš turtą (pvz., buvo apiplėšti ir patyrė fizinių sužalojimų). Patyrusieji nusikalstamą veiką tiriamieji beveik vienodai dažnai kreipėsi (n = 85) ir nesikreipė (n = 90) į teisėsaugą.

Tiriamųjų ir jų artimųjų bei pažįstamų nuomonė apie Lietuvos teismus. 874 proc. tiriamųjų (n = 290) pažįstamų arba artimųjų kada nors dalyvavo teisme. Dažniausiai (n = 170) iš artimųjų arba pažįstamų tiriamiesiems teko girdėti neutralius atsiliepimus apie teismą, kiek rečiau (n = 68) – nepalankius, o palankius atsiliepimus iš artimųjų arba pažįstamųjų girdėjo tik 29 asmenys. Pačių tiriamųjų nuomonė apie Lietuvos teismus buvo dažniau neutrali (n = 207) arba labiau nepalanki (n = 90), negu labiau palanki (n = 76); 1 tiriamasis savo nuomonės nenurodė. Detalesni kvaziekperimento tiriamųjų socialiniai demografiniai duomenys pateikiami 2 priede.

2.2. Tyrimo metodai

2.2.1. Pirmas tyrimas: nusikaltimo aukų tyrimo metodika

Siekiant įvertinti nusikaltimo aukų suvoktą teisingumą ir kitus susidūrimo su teisėsaugos sistema aspektus, buvo sukurta speciali apklausos programa (žr. Valickas ir kt., 2013).

Apklausos programą sudarė dvi pagrindinės dalys: nukentėjusiojo ir pareigūno sąveikos ikiteisminio tyrimo metu bei nukentėjusiojo ir teisėsaugos pareigūnų (teisėjo, advokato, prokuroro) sąveikos ypatumai bylos nagrinėjimo teisme metu (šioje disertacijoje pateikiami tik antrosios nusikaltimo aukų apklausos dalies rezultatai). Nukentėjusiojo buvo prašoma kuo daugiau papasakoti apie teismo procesą. Remiantis atkurtu įvykiu buvo įvertinami šie svarbiausi momentai: 1) ar nukentėjusysis turėjo galimybę teismo metu pateikti prašymus (ar jo prašymai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė); 2) ar nukentėjusysis turėjo galimybę teismo metu išsakyti savo nuomonę ir argumentus (ar jo nuomonė buvo išklaudyta, ar teisėjas į ją atsižvelgė); 3) ar teismo posėdžio metu teisėjas elgėsi su nukentėjusiuoju etiškai; 4) ar nukentėjusysis galėjo daryti kokį nors poveikį teisminiam procesui; 5) ar teisėjas išaiškino nukentėjusiajam pagrindines jo teises (pvz., teisę pareikšti nušalinimus; teisę apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus; teisę pasakyti baigiamąją kalbą ir pan.); 6) ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis adekvačiai suprato savo teises; 7) ar teisėjas išaiškino nukentėjusiajam jo atsakomybę už melagingų parodymų davimą; 8) ar teisėjas darė nukentėjusiajam kokį nors spaudimą, teismo proceso metu elgėsi nešališkai, ar apklausdamas nukentėjusįjį parodė, kad jau turi savo tvirtą nuomonę; 9) ar, nukentėjusiojo manymu, prokuroras skyrė pakankamai dėmesio jo bylai, elgėsi etiškai ir siekė teisingumo; 10) ar advokatas išlausė nukentėjusįjį, davė jam gerų patarimų, įdėjo daug pastangų, siekdamas jį apginti, elgėsi etiškai ir siekė teisingumo (jeigu jis turėjo advokatą); 11) ar nukentėjusysis yra patenkintas teismo posėdžių organizavimu; 12) kokios bausmės kaltinamajam tikėjosi nukentėjusysis. Teisėjo elgesio bei priimto sprendimo teisingumas buvo vertinami Likerto skale nuo 1

(visiškai teisingas) iki 5 (visiškai neteisingas). Šios apklausos programos pagrindu buvo parengtas nusikaltimo aukų apklausos protokolas (žr. 3 priedą) ir klausimynas (žr. Valickas ir kt., 2013).

Apklausa buvo vykdoma taikant kognityvinio interviu metodą. Kognityvinis interviu – tai amerikiečių teisės psichologų R. E. Fisher ir R. P. Geiselman (Fisher, McCauley, 1994; Geiselman et al., 1985) pasiūlytas bei išplėtotas apklausos būdas, kuris remiasi atminties funkcionavimo dėsniumais ir leidžia surinkti informacijos apie stebėtą arba patirtą įvykį, kuri kitais atvejais gali likti neišaiškinta. Kognityvinis interviu skiriasi nuo paprasto tuo, kad jo metu naudojamos mnemoninės technikos (įvykio konteksto atkūrimas, detalus įvykio apibūdinimas, įvykio atkūrimas skirtingu nuoseklumu bei pasakojimo perspektyvos keitimas) (Memon et al., 1997; Davis, McMahan, Greenwood, 2005). Tyrimai patvirtina kognityvinio interviu efektyvumą atkuriant detalią informaciją liudininkų ir nukentėjusiųjų apklausų metu (pvz., Geiselman et al., 1985; Fisher, Geiselman, Amador, 1989; Fisher, 1995; Alonso-Quecuty, 1998; Memon et al., 2010; Fisher, 2010). Reikia pridurti, kad naujausių tyrimų duomenimis, šis metodas ne tik padeda geriau atgaminti informaciją, bet ir sumažina neigiamus psichologinius nusikaltimo padarinius (Dando, Wilcock, Milne, 2009; Fisher, Geiselman, 2010).

2.2.2. Antrasis tyrimas: įvertinimo būdai ir jų kūrimas Vaizdinės medžiagos kūrimas ir ekspertinis vertinimas

Tyrime buvo naudojami specialiai tyrimui nufilmuoti trys teismo bylos nagrinėjimo siužetai (kiekvieno trukmė apie 20 min.). Rengiant teismo ginčo nagrinėjimo scenarijų, buvo remiamasi: a) Lietuvos Respublikos baudžiamuoju ir baudžiamojo proceso kodeksu; b) realių teismo procesų stebėjimu (stebėta 12 bylų), c) konsultacijomis su teisininkais bei teisės psichologijos ekspertais. Šiame etape buvo nuspręsta pasirinkti baudžiamųjų, o ne civilinių bylų nagrinėjimo teisme situaciją. Scenarijaus fabuloje buvo nuspręsta pasirinkti vienus iš dažniausiai (2012 m. Lietuvos

statistikos departamento duomenimis) mūsų šalyje vykdomų nusikaltimų – plėšimą bei sunkų sveikatos sutrikdymą.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso V dalies (Bylų procesas pirmosios instancijos teisme) 241–296 straipsnių pagrindu buvo išskirti keturi teismo posėdžio scenarijaus etapai: a) parengiamoji teismo posėdžio dalis (dalyvių tapatybės nustatymas, priesaika dėl melagingų parodymų ir kt.), b) įrodymų tyrimas (kaltinamojo ir nukentėjusiojo paaiškinimai bei atsakymai į teismo proceso dalyvių klausimus), c) baigiamosios dalyvių kalbos bei kaltinamojo paskutinis žodis, d) teisėjo sprendimas dėl nuosprendžio paskelbimo laiko (detalus situacijos aprašymas pateikiamas 4 priede).

Išskirtų etapų bei konsultacijų su teisininkais pagrindu buvo parengti trys tos pačios bylos nagrinėjimo scenarijai. Reikia pabrėžti, kad visuose scenarijuose teismo proceso dalyvių (advokato, prokuroro, sekretorės, kaltinamojo bei nukentėjusiojo) elgesys nesiskyrė, tačiau teisėjo elgesys kiekviename scenarijuje buvo skirtingas (skyrėsi teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams).

Pirmajame scenarijuje teisėjo elgesys visiškai atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus: jis su visais ginčo dalyviais elgiasi pagarbiai, deda pastangas, siekdamas užtikrinti teisingas ginčo sprendimo procedūras, suteikia kaltinamajam ir nukentėjusiajam galimybę išreikšti savo nuomonę ir pan. Antrajame scenarijuje teisėjo elgesys iš dalies atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus: nors jis nepažeidžia Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse reglamentuotos teismo proceso eigos, su ginčo šalimis elgiasi formaliai, nededa daug pastangų, siekdamas išspręsti ginčą, greitai perskaito ginčo šalių teises ir nesigilina, ar teismo dalyviai jas supranta ir pan. Trečiajame scenarijuje teisėjo elgesys neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų – jis neišklauso ginčo šalių, nepagarbiai komentuoja jų pasisakymus, skubina procesą, neinformuoja ginčo šalių apie turimas jų teises ir pareigas.

Remiantis paruoštais scenarijais, buvo nufilmuoti bei sumontuoti trys vaizdo įrašai. Visus vaidmenis atliko 20–40 m. mėgėjų teatro aktoriai, pagrindinį teisėjos vaidmenį atliko aukštąjį aktorinį išsilavinimą turinti moteris. Galutiniai vaizdo įrašai buvo pateikti ekspertiniam vertinimui.

Siekdami patikrinti, ar nufilmuotuose vaizdo įrašuose skiriasi teisėjo elgesys, parodėme juos 4 vertintojams (2 vyrams, 2 moterims) – klinikinės psichologijos magistro laipsnį turintiems asmenims, ne mažiau kaip 2 metus konsultuojantiems klientus. Peržiūrėję vaizdo medžiagą, vertintojai iš karto vertino teisėjo elgesio atitikimą procedūrinio teisingumo reikalavimams, taikydami 10 teiginių skalę (skalės Kronbacho $\alpha = 0,87$) (Vertintojų apklausos skalė pateikiama 5 priede). Buvo vertinami tokie teisėjo elgesio aspektai: a) elgesio nešališkumas; b) mandagumas ir etiškumas; c) geranoriškas bendravimas; d) įsitraukimas į bylinėjimosi procesą; e) ginčo šalims suteikiama galimybė pasisakyti; f) pastangos išsamiai paaiškinti bylos nagrinėjimo tvarką; g) teisių ir pareigų išaiškinimo pobūdis; h) neverbalinis susidomėjimo byla demonstravimas; i) ginčo dalyviams suteikta galimybė užduoti klausimus; j) dėmesingumas klausantis ginčo šalių parodymų. Teisėjo elgesys buvo vertinamas 7-ių balų Likerto skale (nuo labai silpnai išreikšto iki labai stipriai išreikšto); vertinimų vidurkiai pateikiami 1 lentelėje.

1 lentelė. Vaizdinės medžiagos vertinimo vidurkiai

Vertintojai	I scenarijaus vertinimų vidurkis (atitinka PTR)	II scenarijaus vertinimų vidurkis (iš dalies atitinka PTR)	III scenarijaus vertinimų vidurkis (neatitinka PTR)
A	5,0	3,2	2,4
B	4,8	3,2	1,9
C	4,9	3,0	1,7
D	4,3	2,9	1,5

Pastaba. Lentelėse naudojamas sutrumpinimas PTR (procedūrinio teisingumo reikalavimai)

Siekdami išsiaiškinti, ar yra skirtumų tarp vertintojų trijų scenarijų vertinimų, atlikome blokuotųjų duomenų dispersinę analizę. Močlio kriterijaus p reikšmė yra $0,949 > 0,05$ (sferiškumo prielaida patenkinama), $F(2, 4) = 270,514$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,989$. Pagrindiniai daugkartinio lyginimo rezultatai (taikytas Bonferonio kriterijus), atskleidžiantys skirtumus tarp scenarijų vertinimų pateikiami 2 lentelėje.

2 lentelė. Stimulinės medžiagos vertinimų skirtumų rodikliai

(I) Teisėjo elgesys	(J) Teisėjo elgesys	Skirtumo vidurkis(I-J)	Reikšmingumo lygmuo (p)
Atitinka PTR	Iš dalies atitinka PTR	1,675*	0,002
	Neatitinka PTR	2,875*	0,001
Iš dalies atitinka PTR	Atitinka PTR	-1,675*	0,002
	Neatitinka PTR	1,200*	0,009
Neatitinka PTR	Atitinka PTR	-2,875*	0,001
	Dalinai atitinka PTR	-1,200*	0,009

Pastaba. Statistiškai reikšmingi skirtumai lentelėse žymimi „*“

Taigi remiantis statistine analize, galima teigti, kad teisėjo elgesys trijuose stimulinės medžiagos variantuose yra skirtingas ir atitinka scenarijaus užmanymą. Žemiausi balai buvo priskirti trečiajam (neatitinkančiam procedūrinio teisingumo reikalavimų), aukščiausi – pirmajam (visiškai atitinkančiam procedūrinio teisingumo reikalavimus) ir vidutiniai – antrajam (iš dalies atitinkančiam procedūrinio teisingumo reikalavimus) scenarijaus variantui.

Suvokto teisingumo vertinimo metodika

Suvokto teisingumo vertinimams buvo parengta speciali metodika. Sudarinėdami ją rėmėmės lietuvių ir užsienio autorių darbais, nagrinėjančiais suvoktą teisėsaugos pareigūnų elgesio teisingumą (Laurinavičius, 2006; Orth, 2002; Watson et al., 2010; Elliott, Thomas, Ogloff, 2011). Buvo vertinami du svarbiausi suvokto bylinėjimosi proceso teisingumo aspektai: a) teisėjo priimto sprendimo ir b) teisėjo elgesio teisingumas.

Teisėjo priimto sprendimo teisingumo vertinimas. Teisėjo priimto sprendimo teisingumą skalę sudarė 3 teiginiai, kurie buvo vertinami taikant Likerto skalę nuo 1 (visiškai nesutinku) iki 7 (visiškai sutinku). Skalę sudarantys teiginiai, vidurkis, standartinis nuokrypis ir vidinio suderintumo rodiklis (Kronbacho α) pateikiami 3 lentelėje.

3 lentelė. Sprendimo teisingumo skalės teiginiai, vidurkis, standartinis nuokrypis ir vidinio suderintumo rodiklis

Skalės pavadinimas	Teiginiai	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Kronbacho α
Sprendimo teisingumas	„Teisėjo priimtas sprendimas yra teisingas“ „Aš esu patenkintas(-a) teisėjo priimtu sprendimu“ „Teisėjo priimtas sprendimas atitinka esamą situaciją“	3,15	1,383	0,906

Siekdami nustatyti teisėjo priimto sprendimo teisingumo skalės validumą, atlikome patvirtinančiąją faktorių analizę (taikyta AMOS17 programa). Faktorių analizės modeliai buvo vertinami remiantis trimis tinkamumo kriterijais: palyginimo indeksu (CFI), aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida (RMSEA) ir Takerio ir Liuiso indeksu (TLI). Taip pat rezultatuose pateikiama Chi kvadrato kriterijaus reikšmė, nors reikia paminėti, kad jis yra pakankamai jautrus imties dydžiui (jeigu imtis didesnė už 100, χ^2 gali būti reikšmingas, o tai gali būti interpretuojama kaip netinkamo modelio požymis). Mūsų tiriamųjų imtis buvo pakankamai didelė ($n = 392$), todėl šis rodiklis vertinamas labai atsargiai.

Tikrinome modelį, kuriame sprendimo teisingumo skalę sudarė 1 faktorius. Atlikus patvirtinančiąją faktorių analizę su duomenimis, gautais tiriant pagrindinę tyrimo dalyvių imtį, šis modelis buvo patvirtintas. 4 lentelėje pateikti rezultatai patvirtina, kad modelis pasižymėjo gerais suderinamumo indeksais (apie gerą modelį byloja CFI ir TLI reikšmės $> 0,95$ bei $RMSEA < 0,05$; $\chi^2 = 3,914$, $p > 0,05$).

4 lentelė. Sprendimo teisingumo skalės patvirtinančiosios faktorių analizės rezultatai

χ^2	df	p reikšmė	CFI	TLI	RMSEA
3,914	2	$p > 0,05$	0,998	0,997	0,049

Teisėjo elgesio teisingumo vertinimas. Teisėjo elgesio teisingumo skalę sudarė 5 subskalės, kiekviena po 3 teiginius: a) procedūrų teisingumo; b) galimybės išreikšti savo nuomonę; c) etiškumo; d) nešališkumo; e) teisėjo pastangų. Teiginiai buvo vertinami taikant Likerto skalę nuo 1 (visiškai nesutinku) iki 7 (visiškai sutinku). Teisėjo elgesio teisingumo skalės vidinis suderinamumas yra aukštas (Kronbacho $\alpha = 0,926$). Teisėjo elgesio teisingumo skalės ir ją sudarančių subskalių teiginiai, vidurkiai, standartiniai nuokrypiai ir vidinis suderintumas pateikiami 5 lentelėje.

5 lentelė. Teisėjo elgesio teisingumo skalės ir ją sudarančių subskalių vidurkiai, standartiniai nuokrypiai ir vidinis suderintumas

Skalės / subskalės pavadinimas	Teiginiai	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Kronbacho α
Teisėjo elgesio teisingumas (bendra skalė)	-	4,25	1,139	0,926
Subskalės				
Procedūrų teisingumas	„Teismo proceso metu teisėja elgėsi teisingai“ „Aš esu patenkintas(-a) bylos nagrinėjimo tvarka“ „Ateityje pasitikėčiau tokiu bylos nagrinėjimo būdu“	3,93	1,574	0,899
Galimybė išreikšti savo nuomonę	„Teismo metu aš turėjau galimybę išreikšti savo nuomonę bei argumentus“ „Teisėja atsižvelgė į mano nuomonę teismo metu“ „Aš turėjau galimybę daryti poveikį teismo procesui“	4,73	1,393	0,607
Etiškumas	„Teisėja su teismo dalyviais elgėsi pagarbiai“ „Teisėja elgėsi su teismo dalyviais mandagiai“ „Teisėja su teismo dalyviais elgėsi etiškai“	4,86	1,244	0,964

Nešališkumas	„Teisėja teismo proceso metu elgėsi nešališkai ir objektyviai“ „Teisėja teismo metu neparodė, jog turi tvirtą nuomonę dėl nusikaltimo“ „Teisėja, nagrinėdama bylą, rėmėsi vien tik faktais“	4,43	1,317	0,768
Teisėjo pastangos	„Teisėja stengėsi teisingai išspręsti ginčą“ „Teisėja įdėmiai išklause, ką jai sakė visi procese dalyvaujantys asmenys“ „Teisėją įsigilino į ginčo esmę“	4,71	1,357	0,868

Siekdami nustatyti teisėjo elgesio teisingumo skalės validumą, atlikome patvirtinančiąją faktorių analizę (vertinta, ar 15 skalės teiginių gali sudaryti atskirus bet tarpusavyje susijusius faktorius). Iš rezultatų, pateiktų 6 lentelėje, matome, kad penkių faktorių modelis duomenims tiko (RMSEA reikšmė yra mažesnė už 0,08, taigi tiriamas modelis yra priimtinas; CFI ir TLI indeksų reikšmės viršija 0,95, o tai byloja apie gerą modelio tinkamumą). Pažymėtina, kad χ^2 reikšmė bylojo apie modelio netinkamumą ($p < 0,05$), tačiau kadangi kitos modelio charakteristikos buvo geros, į šį rodiklį buvo nuspręsta neatsižvelgti.

6 lentelė. Teisėjo elgesio teisingumo skalės patvirtinančiosios faktorių analizės rezultatai

χ^2	df	p reikšmė	CFI	TLI	RMSEA
228,873	80	$p < 0,05$	0,966	0,955	0,069

Apibendrinant galime teigti, kad teisėjo sprendimo ir elgesio teisingumo vertinimo skalės atitinka svarbiausias vidinio suderintumo bei validumo charakteristikas ir yra tinkamos naudoti tyrimui.

Asmenybės bruožų įvertinimas

Tiriamųjų asmenybės bruožai buvo matuojami taisyto NEO asmenybės klausimyno (NEO-PI-R) (autoriai P. T. Costa ir R. R. McCrae, 1992) lietuviškosios versijos S forma. S klausimyno forma skirta paties tiriamojo savęs įvertinimui; ją sudaro 240 teiginių, vertinamų 5 balų skale. NEO-PI-R – tai Lietuvoje adaptuotas (Žukauskienė, Barkauskienė, 2006; Bagdonas, Kairys, 2012) normalių asmenybės bruožų matavimo instrumentas, naudojamas ne tik klinikiuose, bet ir moksliniuose tyrimuose. Klausimyno teiginiais yra įvertinami asmenybės bruožai pagal 5 didžiuosius asmenybės faktorius (dimensijas): neurotiškumo (N), ekstravertiškumo (E), atvirumo (O), sutarumo (A), sąmoningumo (C). Šių skalių psichometrinės charakteristikos nurodytos 7 lentelėje.

7 lentelė. NEO PI-R skalių psichometrinės charakteristikos: Cronbach's α , Kolmogorovo-Smirnovo testo rezultatai (D), vidurkiai, standartiniai nuokrypiai, asimetrijos ir eksceso koeficientai

<i>Dimensijos ir žemesniojo lygmens bruožų subskalės</i>	<i>Kronbacho alfa</i>	<i>D</i>	<i>p</i>	<i>Vidurkis</i>	<i>Std. nuokrypis</i>	<i>Asimetrijos koeficientas</i>	<i>Eksceso koeficientas</i>
<i>Neurotiškumas</i>	0,881(0,902)	0,05	0,84	54,21	8,83	-0,04	-0,21
<i>Ekstravertiškumas</i>	0,885(0,910)	0,05	0,83	56,63	8,71	-0,02	-0,26
<i>Atvirumas</i>	0,847(0,844)	0,05	0,89	56,02	8,33	-0,02	0,06
<i>Sutarumas</i>	0,876(0,910)	0,08	0,33	40,75	11,16	-0,43	-0,08
<i>Sąmoningumas</i>	0,907(0,907)	0,05	0,91	49,60	10,68	-0,14	-0,09

Pastaba. Skliausteliuose pateikiami lietuviškosios Neo Pi-R versijos nurodyti vidinio suderintumo rodikliai (Bagdonas, Kairys, 2012).

Tyrime gautos pakankamai geros (iš esmės atitinkančios NEO PI-R vadove pateiktas) psichometrinės charakteristikos: dimensijų skalių Kronbacho α koeficientai viršija 0,8.

Atsižvelgiant į tai, kad esminės psichometrinės charakteristikos atitinka NEO Pi-R vadove pateikiamus Lietuvos imties rodiklius (Bagdonas, Kairys, 2012, p. 62-68), galima teigti, kad NEO PI-R asmenybės klausimynas yra tinkamas mūsų tiriamųjų imčiai.

2.3. Tyrimo eiga

2.3.1. Pirmasis etapas: nusikaltimo aukų tyrimas

Pirmasis tyrimo etapas buvo atliekamas 2011 m. vykdant Lietuvos mokslo tarybos paremtą projektą „Procedūrinis teisingumas Lietuvos civilinėje, administracinėje ir baudžiamojoje justicijoje“ (projekto vadovas – prof. G. Valickas). Tiriamųjų apklausas vykdė specialiai apmokyti taikyti kognityvinį interviu 2 tyrėjai (jų tarpe ir disertacinio darbo autorė), kurie atliko nusikaltimo aukų apklausas. Prieš apklausų vykdymą, tyrėjai stebėjo teismo posėdžius, kad susipažintų su teismo nagrinėjimo ypatumais.

Tiriamųjų apklausa buvo atliekama individualiai (vidutinė vienos apklausos trukmė – 1,5 val.) arba raštu. Kognityvinis interviu buvo pradamas nuo įvykio laiko nustatymo: tiriamųjų buvo prašoma prisiminti, kada vyko teismo procesas ir kiek buvo teismo posėdžių. Po to nukentėjusiojo prašoma kuo daugiau papasakoti, kaip vyko teisminis ginčo nagrinėjimas. Jeigu buvo ne vienas teismo posėdis, nukentėjusiojo prašoma pasirinkti tą, kurį jis geriausiai atsimena, ir kuo daugiau apie jį papasakoti. Remiantis nukentėjusiojo pasakojimu, rekonstruojami bylinėjimosi proceso ypatumai ir parengiamas specialus protokolas.

Kaip jau buvo minėta, dėl aukščiau išvardintų tiriamųjų paieškos sunkumų bei nusikaltimo aukų prašymų, remiantis apklausos programa buvo parengtas klausimynas ir dalis tiriamųjų (n = 39; 56 proc.) pildė klausimyną raštu. Interviu ir apklausos raštu duomenys buvo analizuojami kartu, nes palyginę abiem būdais gautų duomenų skirstinius (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus), statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatėme (kriterijaus statistika ir reikšmingumo lygmuo pateikiami 6 priede).

2.3.2. Antrasis etapas: kvaziekperimentas

Antrasis tyrimo etapas buvo atliekamas 2012 m. balandžio – spalio mėn. bendradarbiaujant Vilniaus ir Lietuvos edukologijos universitetų dėstytojams, grupinių studentų užsiėmimų metu.

Visą tyrimą sudarė keturios stadijos. Pirma, tiriamiesiems buvo trumpai pristatomas tyrimo tikslas, prašoma atsakyti į sociodemografinius klausimus bei susipažinti su bylos fabula. Antra, tiriamieji žiūrėjo inscenuotą teismo posėdžio epizodą. Po to tiriamųjų buvo prašoma įvertinti teisėjo priimto sprendimo ir elgesio teisingumą. Galiausiai tiriamieji pildė NEO PI-R asmenybės klausimyną. Vidutinė tyrimo trukmė – nuo 60 iki 90 minučių.

1 stadija: tyrimo tikslo pristatymas bei sociodemografinio klausimyno pildymas. Pristatant tiriamiesiems tyrimo tikslą, jiems buvo pasakoma, kad tyrimu siekiama nustatyti suvokto teisingumo ypatumus teismo ginčo nagrinėjimo metu. Po to trumpai buvo pristatoma tyrimo eiga, pabrėžiama, kad dalyvavimas yra laisvanoriškas ir konfidencialus, prašoma sugalvoti ir nurodyti pirmame anketos lape savo identifikacinį kodą (antrą kartą kodas buvo žymimas NEO PI-R atsakymų lape). Taip pat tiriamųjų buvo prašoma į visus klausimus atsakyti savarankiškai, o iškilus neaiškumui, kreiptis į tyrėją. Gavę klausimyną, tiriamieji iš pradžių atsakydavo į sociodemografinius klausimus, o po to jų buvo prašoma susipažinti su baudžiamosios bylos nagrinėjimo situacija. Vėliau tiriamųjų buvo prašoma įsivaizduoti save nusikaltimo aukos vietoje ir stebėti teismo procesą iš nukentėjusiojo pozicijos. Tam, kad tiriamiesiems būtų lengviau susitapatinti su nukentėjusiuoju, buvo pasirinktas vienas iš dažniausiai Lietuvoje įvykstančių nusikaltimų – apiplėšimas.

Pateikiant teismo ginčo situacijos aprašymą (žr. 7 priede pateiktą tyrimo metodiką) sąmoningai buvo pabrėžiama, jog nors kaltinamasis nepripažįsta savo kaltės, visi įrodymai apie ją byloja. Taip buvo siekiama, kad tiriamieji tikėtusi palankaus teisėjo sprendimo nukentėjusiojo atžvilgiu.

2 stadija: filmuotos medžiagos peržiūra. Prieš pradėdant rodyti filmuotą medžiagą, tiriamieji ekrane matė užrašą, primenantį, jog turi stebėti situaciją iš nukentėjusiojo pozicijos. Tiriamiesiems buvo rodomas vienas iš trijų filmuotos medžiagos variantų.

3 stadija: suvokto teisingumo vertinimas. Po vaizdo medžiagos peržiūros tiriamųjų buvo prašoma vėl paimti klausimyną ir susipažinti su teisėjo priimtu sprendimu. Teisėjo priimtas sprendimas buvo toks: „Išnagrinėjęs posėdžio metu pateiktus įrodymus ir argumentus, teismas nusprendė nuteisti kaltinamąjį 2 metais laisvės atėmimo ir tik iš dalies patenkinti nukentėjusiosios reikalavimus atlyginti žalą: turtinė žala buvo atlyginta pilnai, neturtinė žala buvo atlyginta tik iš dalies“.

Po to tiriamųjų buvo prašoma įvertinti klausimyno teiginius taip, kaip šioje situacijoje galėtų įvertinti nukentėjusysis. Pirma, tiriamieji turėjo įvertinti teisėjo priimto sprendimo palankumą bei nurodyti tai, kokios bausmės kaltinamajam jie tikėjosi. Pagal tyrimo užmanymą, buvo svarbu, kad tiriamieji suprastų teisėjo priimtą sprendimą kaip nepalankų sau. Mes neanalizavome tų tiriamųjų atsakymų, kurie tikėjosi švelnesnės arba panašios į teisėjo skirtą bausmės nukentėjusiajam bei teisėjo priimtą sprendimą vertino kaip palankų arba nei palankų, nei nepalankų nukentėjusiajam (iš viso buvo atmesta 15 klausimynų). Užpildžius klausimynus, jie buvo surenkami, o tiriamiesiems buvo išdalinama asmenybės bruožų įvertinimo metodika.

4 stadija: asmenybės bruožų įvertinimas. Tiriamiesiems buvo trumpai pristatoma NEO PI-R metodika bei jos pildymo taisyklės. Po šios metodikos pildymo, vyko tyrimo aptarimas, tiriamieji turėjo galimybę užduoti tyrėjai klausimus bei pasidalinti savo įspūdžiais apie peržiūrėtą filmuotą medžiagą. Tiriamųjų buvo klausiama, koks turėjo būti teisingas teisėjo sprendimas, koks turėjo būti teisėjo elgesys teismo proceso metu, kaip jautėsi nukentėjusioji ir pan. Taip pat tiriamieji buvo supažindinami su nemokamos teisinės bei psichologinės pagalbos galimybėmis Vilniuje.

Tiriamųjų skirstymas į grupes. Atliekant tyrimą, iš viso buvo ištirta 14 studentų grupių (kiekvienoje grupėje buvo iki 30 tyrimo dalyvių). Kiekviena grupė stebėjo vieną iš trijų vaizdo įrašų variantų. Vaizdo medžiagą, kurioje teisėjo elgesys atitiko procedūrinio

teisingumo reikalavimus, stebėjo 132 tyrimo dalyviai (5 grupės); 116 tiriamųjų (4 grupės) stebėjo medžiagą, kurioje teisėjo elgesys neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų; 144 tiriamieji (5 grupės) žiūrėjo medžiagą, kurioje teisėjo elgesys iš dalies atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus. Taigi, pagal stimulinės medžiagos variantus, visi tiriamieji sudarė tris pagrindines grupes.

Pagal tiriamųjų skaičių šios grupės statistiškai reikšmingai nesiskyrė ($\chi^2 = 3,02$, $p = 0,22$). Taip pat buvo patikrintas eksperimentinių grupių homogeniškumas pagal socialines-demografines charakteristikas. Statistinė analizė atskleidė, kad grupės statistiškai reikšmingai nesiskiria pagal amžių ($\chi^2 = 7,33$, $p = 0,5$), viktimizacinę patirtį ($\chi^2 = 4,89$, $p = 0,09$), patirtos nusikalstamos veikos pobūdį ($\chi^2 = 3,03$, $p = 0,55$), kreipimąsi į teisėsaugą patyrus nusikaltimą ($\chi^2 = 1,36$, $p = 0,51$), pažįstamų dalyvavimo teisme patirtį ($\chi^2 = 0,823$, $p = 0,66$), pažįstamųjų atsiliepimus apie teismus ($\chi^2 = 8,18$, $p = 0,09$), nuomonę apie Lietuvos teismus ($\chi^2 = 8,22$, $p = 0,08$), domėjimąsi teisinės tematikos spauda ($\chi^2 = 4,65$, $p = 0,09$), lytį ($\chi^2 = 2,38$, $p = 0,3$), dalyvavimo teisme patirtį ($\chi^2 = 0,103$, $p = 0,94$). Taigi apibendrinant galima teigti, kad kvaziekspimento tiriamųjų grupės pagal socialines-demografines charakteristikas buvo homogeniškos.

3. PAGRINDINIAI TYRIMO REZULTATAI

Pirmojo tyrimo etapo duomenų apdorojimas. Gautų empirinių duomenų apdorojimas buvo atliktas naudojant statistinio tyrimo programų paketą SPSS 19. Kadangi kognityvinio interviu metu buvo gauti kategoriniai duomenys (didžioji dalis kurių kurių buvo dichotominiai), analizuojant juos buvo taikomi neparametrinės statistikos kriterijai (Chi kvadrato, Spirmeno koreliacija, skaičiuojamas Kramerio V koeficientas).

3.1. Pirmojo tyrimo rezultatai: Suvoktas teisingumas teismo proceso metu

Nukentėjusiųjų galimybė aktyviai dalyvauti teismo procese. Teismo metu nusikaltimo aukos turi nemažai galimybių dalyvauti sprendimo priėmimo procese. Tačiau šį aktyvumą didžiaja dalimi lemia teisėjas, kuris kontroliuoja teismo proceso eigą. Galimybė imtis aktyvių veiksmų teismo proceso metu gali turėti nukentėjusiesiems ypatingą reikšmę, kadangi jiems ypatingai svarbu būti išklaustytiems ir išgirstiems (Herman, 2005; Green, Pomeroy, 2007; Miller, 2008; Tamarit et al., 2010; Child et al., 2011), taip pat atkurti jausmą, kad jie patys gali kontroliuoti savo gyvenimą ir aktyviai veikti (Herman, 2003; Orth, 2002). Duomenys apie nukentėjusiųjų galimybę aktyviai dalyvauti teismo proceso metu, pateikiami 8 – 13 lentelėse.

8 lentelė. Ar nukentėjusieji turėjo galimybę teismo metu pateikti prašymus

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p reikšmė</i>
Taip	58	82,9	30,229	p< 0,01
Ne	12	17,1		
Iš viso	70	100,0		

9 lentelė. Ar nukentėjusieji pateikė teismo metu prašymų

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p reikšmė</i>
Taip	49	70,0	11,2	p< 0,01
Ne	21	30,0		
Iš viso	70	100,0		

10 lentelė. Ar nukentėjusiųjų prašymai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė

<i>Teisėjo elgesys</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>
Prašymai buvo išklaustyti, bet į juos neatsižvelgta	17	24,3
Prašymai išklaustyti ir į juos atsižvelgta	26	37,1
Prašymai nebuvo išklaustyti	6	8,6
Prašymai nebuvo pateikti	21	30,0
Iš viso	70	100,0

11 lentelė. Ar nukentėjusieji turėjo galimybę teismo metu išsakyti savo nuomonę ir argumentus

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>
Taip	40	57,1
Tik iš dalies	27	38,6
Ne	3	4,3
Iš viso	70	100,0

12 lentelė. Ar nukentėjusiųjų nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė

<i>Teisėjo elgesys</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>
Buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta	23	32,9
Buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta	38	54,3
Nebuvo išklaustyti	8	11,4
Nuomonė ir argumentai nebuvo išreikšti	1	1,4
Iš viso	70	100,0

13 lentelė. Ar nukentėjusieji galėjo daryti kokį nors poveikį teismo procesui

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p</i> <i>reikšmė</i>
Galėjo	38	54,3	0,514	0,473
Negalėjo	32	45,7		
Iš viso	70	100,0		

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, nukentėjusieji statistiškai reikšmingai dažniau turėjo galimybę pareikšti prašymus, nei neturėjo ($p \leq 0,01$, žr. 8 lentelę). Net 70,0 proc. tiriamųjų proceso metu pateikė teismui prašymų, o tai rodo jų aktyvumą. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad teisėjai atsižvelgė ne į visus nukentėjusiųjų prašymus (24,3

proc. tiriamųjų prašymai buvo išklaustyti, bet į juos neatsižvelgta, o 8,6 proc. tiriamųjų prašymai iš viso nebuvo išklaustyti).

Daugiau negu pusė (57,1 proc.) mūsų tiriamųjų nurodė, kad jie turėjo galimybę išsakyti savo nuomonę ir argumentus, tačiau 38,6 proc. nusikaltimo aukų ši galimybė buvo ribojama, o 4,3 proc. jos visai neturėjo (žr. 11 lentelę). Kaip ir pateikiant prašymus, taip ir išsakant teismui savo nuomonę bei argumentus, dauguma tiriamųjų buvo aktyvūs (tai padarė net 87,1 proc. nukentėjusiųjų), tačiau 32,9 proc. tiriamųjų nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti, bet į juos neatsižvelgta, o 11,4 proc. tiriamųjų nuomonė ir argumentai iš viso nebuvo išklaustyti (žr. 12 lentelę). Be to, tik šiek tiek daugiau negu pusė (54,3 proc.) nukentėjusiųjų manė, kad jie galėjo daryti kokį nors poveikį teismo procesui (tiriamieji panašiai vertino savo galimybes daryti arba nedaryti poveikį teismo procesui – šiuo požiūriu statistiškai reikšmingų skirtumų neatskleista; $p \leq 0,473$, žr. 13 lentelę).

Informavimas: teisių ir atsakomybės už melagingus parodymus išaiškinimas teismo proceso metu. Teisėjas privalo pateikti ginčo šalims informaciją apie jų turimas teises, pareigas bei atsakomybę teismo proceso metu. Atliekant tyrimą buvo siekiama nustatyti, ar teisėjai išaiškino teismo posėdžio metu nukentėjusiesiems teises, koks buvo šių teisių išaiškinimo pobūdis, ar teisėjai mėgino įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo teises.

14 lentelė. Ar nukentėjusiesiems buvo išaiškinta bent viena teisė teismo posėdžio metu

<i>Teisėjo elgesys</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p</i> <i>reikšmė</i>
Buvo išaiškinta bent viena teisė	60	85,7	35,714	0,001
Nebuvo išaiškinta nė viena teisė	10	14,3		
Iš viso	70	100,0		

15 lentelė. Kaip teisėjas išaiškino nukentėjusiesiems jų teises

<i>Teisėjo elgesys</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p reikšmė</i>
Teisės buvo išaiškintos formaliai	48	80,0	21,600	p<0,001
Teisės buvo išaiškintos išsamiai arba taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti	12	20,0		
Iš viso	60	100,0		

16 lentelė. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo teises

<i>Teisėjo elgesys</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>
Nemėgino	20	33,3
Darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo)	27	45,0
Teisėjas siekė įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo teises (pvz., paklausdavo, ar suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo arba užduodavo papildomą klausimą)	13	21,7
Iš viso	60	100,0

17 lentelė. Ar nukentėjusieji gerai suprato savo teises, kurias turėjo teismo proceso metu?

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>
Visiškai ir daugiau ar mažiau nesuprato	18	25,7
Nei suprato, nei nesuprato	9	12,9
Visiškai ir daugiau ar mažiau suprato	43	61,4
Iš viso	70	100,0

LR BPK 45 str. 1 d. nurodoma, kad teisėjas (ir kiti teisėsaugos pareigūnai, dalyvaujantys teismo procese) privalo proceso dalyviams ne tik išaiškinti procesines teises, bet ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti. Tačiau mūsų šalies baudžiamojo proceso kodekse nėra nurodoma, kaip teisėjas turi išaiškinti proceso dalyviams jų teises (todėl tik nuo teisėjo priklauso, kaip ir kiek išsamiai jos bus išaiškintos). Gauti duomenys liudija, kad teisėjai statistiškai reikšmingai dažniau ($p \leq 0,001$, žr. 14 lentelę) išaiškino (negu neišaiškino) nukentėjusiesiems bent vieną teisę. Vis dėlto teisėjai dažniau buvo linkę išaiškinti teises formaliai, negu išsamiai arba taip, kad jas būtų galima suprasti (žr.

15 lentelę). Be to, nustatyta, kad 33,3 proc. atvejų teisėjai nemėgino įsitikinti, ar nukentėjusieji suprato savo teises, o 45,0 proc. atvejų – formaliai pasiteiraudavo, bet nelaukdavo atsakymo (žr. 16 lentelę). Statistinė duomenų analizė atskleidė, kad teisėjai, kurie mėgino įsitikinti, ar nukentėjusieji suprato savo teises, buvo linkę dažniau tai daryti formaliai, negu išsamiai ($\chi^2 = 4,9$, $p \leq 0,02$). Kita vertus, gauti duomenys rodo, kad nukentėjusieji statistiškai reikšmingai dažniau visiškai / daugiau ar mažiau suprato savo teises, negu jų suprato ($\chi^2 = 10,25$, $p \leq 0,001$). Atliekant ateities tyrimus, būtų svarbu atsižvelgti į tiriamųjų savo teisių supratimo ir teisėjo elgesio sąsajas.

Nukentėjusiesiems labai svarbu suprasti ne tik savo teises, bet ir atsakomybę už melagingų parodymų davimą. Duomenys apie tai, ar teisėjai išaiškino tiriamiesiems šią atsakomybę ir kaip jie tai darė, pateikiami 18 – 20 lentelėse.

18 lentelė. Ar teisėjas išaiškino nukentėjusiųjų atsakomybę už melagingų parodymų davimą

<i>Teisėjo elgesys</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p reikšmė</i>
Išaiškino	61	87,1	38,629	p<0,05
Neišaiškino	9	12,9		
Iš viso	70	100,0		

19 lentelė. Kaip teisėjas išaiškino nukentėjusiųjų atsakomybę už melagingų parodymų davimą

<i>Teisėjo elgesys</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>
Formaliai	31	50,8
Taip, kad ją būtų galima daugiau ar mažiau suprasti	20	32,8
Atsakomybė už melagingus parodymus išaiškinta išsamiai	10	16,4
Iš viso	61	100,0

20 lentelė. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo atsakomybę už melagingų parodymų davimą

<i>Teisėjo elgesys</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>
Nemėgino	12	19,7
Darė tai formaliai	31	50,8
Siekė įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato atsakomybę už melagingus parodymus	18	25,7
Iš viso	61	100,0

Kaip matome iš pateiktų duomenų, teisėjai buvo linkę statistiškai reikšmingai dažniau išaiškinti nukentėjusiesiems atsakomybę už melagingus parodymus, negu jos neišaiškinti ($p \leq 0,05$). Tačiau dažniausiai ši atsakomybė buvo išaiškinta formaliai (50,8 proc. atvejų), taip pat dažniausiai formaliai (50,8 proc. atvejų) buvo bandoma įsitikinti, ar nukentėjusieji ją suprato iki galo ir adekvačiai.

Teisėjų elgesio etiškumas ir tendencingumas. Teisėjų elgesio etiškumas ir tendencingumas (kuris gali pasireikšti įvairiais būdais) yra svarbus kiekvienam proceso dalyviui, o nusikaltimo aukų jautrumas šiems teisėjų elgesio aspektams gali būti padidėjęs dėl patirtos pirminės viktimizacijos. Remiantis procedūrinio teisingumo grupės vertės teorija, valdžios atstovo bendravimo ypatumai suteikia ginčo šalims informaciją apie jų užimamą statusą grupėje. Pagarbus ir mandagus teisėsaugos atstovo elgesys skatina ginčo šalis suprasti jo taikomas procedūras kaip teisingesnes. Kaip buvo minėta anksčiau, jeigu nusikaltimo aukos patiria teisėjo nepagarbą, nemandagumą, spaudimą, šališkumą ir pan., tai gali neigiamai paveikti jų psichinę būseną, net jeigu galutinis teismo sprendimas bus joms palankus. Duomenys apie šiuos teisėjų elgesio ypatumus pateikiami 21 – 25 lentelėse.

21 lentelė. Ar teisėjas teismo proceso metu darė nukentėjusiesiems kokį nors spaudimą

<i>Teisėjo elgesys</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p reikšmė</i>
Nedarė	48	68,6	9,657	p<0,01
Darė	22	31,4		
Iš viso	70	100,0		

22 lentelė. Ar teisėjas teismo proceso metu elgėsi su nukentėjusiais etišškai

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p</i> <i>reikšmė</i>
Taip	61	87,1	38,629	p< 0,01
Ne	9	12,9		
Iš viso	70	100,0		

23 lentelė. Ar teisėjas teismo proceso metu nukentėjusiųjų atžvilgiu elgėsi nešališkai

<i>Teisėjo elgesys</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p</i> <i>reikšmė</i>
Taip	63	90,0	44,80	p< 0,01
Ne	7	10,0		
Iš viso	70	100,0		

24 lentelė. Ar apklaudamas nukentėjusiuosius teisėjas parodė, kad jau turi išankstinę nuomonę dėl įvykdyto nusikaltimo

<i>Teisėjo elgesys</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p</i> <i>reikšmė</i>
Parodė	17	24,3	18,514	p< 0,01
Neparodė	53	75,7		
Iš viso	70	100,0		

25 lentelė. Ar teisėjas manė, kad nukentėjusieji yra nekalti dėl įvykdyto nusikaltimo

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p</i> <i>reikšmė</i>
Taip	40	57,1	28,229	p< 0,01
Ne	4	5,7		
Buvo sunku suprasti	26	37,1		
Iš viso	70	100,0		

Pateikti duomenys liudija, kad teisėjų elgesys su nukentėjusiais dažniausiai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus: 68,6 proc. nukentėjusiųjų nepatyrė jokio teisėjų spaudimo, 87,1 proc. – įvardino jų elgesį kaip etišką, 90,0 proc. – kaip nešališką ir pan. Įdomu tai, kad daugiau kaip trečdaliui (37,1 proc.) tiriamųjų buvo sunku suprasti teisėjo nuomonę, ar jie yra nekalti / kalti dėl įvykdyto nusikaltimo (galima manyti, kad šį faktą galėjo lemti teisėjo objektyvumas ir nešališkumas nagrinėjant bylą, tačiau šiai prielaidai patikrinti reikėtų papildomų tyrimų).

Teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimas. Tyrimo metu taip pat siekėme nustatyti, kaip nukentėjusieji vertina teisėjų elgesio ir priimto sprendimo teisingumą, koks jų pasitenkinimas teisėjo priimtu sprendimu ir kokie kaltinamajam skirtinos bausmės lūkesčiai.

26 lentelė. Ar, nukentėjusiųjų manymu, teismo proceso metu teisėjas elgėsi su jais teisingai

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>
Visiškai neteisingai	2	2,9
Daugiau ar mažiau neteisingai	11	15,7
Nei teisingai, nei neteisingai	10	14,3
Daugiau ar mažiau teisingai	32	45,7
Visiškai teisingai	15	21,4
Iš viso	70	100,0

26 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad didžiausia tiriamųjų dalis (45,7 proc.) įvertino teisėjo elgesį kaip daugiau ar mažiau teisingą. Norėdami patikrinti, ar yra reikšmingų skirtumų tarp teisėjo elgesio teisingumo vertinimų, atlikome papildomą duomenų analizę (buvo apjungtos šios vertinimų kategorijos: „visiškai neteisingai“ ir „daugiau ar mažiau neteisingai“ bei „daugiau ar mažiau teisingai“ ir „visiškai teisingai“, o vidurinė kategorija „nei teisingai, nei neteisingai“ buvo pašalinta). Atlikta analizė atskleidė, kad nukentėjusieji teisėjų elgesį statistiškai reikšmingai dažniau vertino kaip teisingą, negu kaip neteisingą ($\chi^2 = 19,267$; $p \leq 0,01$).

27 lentelė. Ar, nukentėjusiųjų manymu, teisėjų priimtas sprendimas yra teisingas

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>
Visiškai neteisingas	3	4,3
Daugiau ar mažiau neteisingas	20	29,0
Nei teisingas, nei neteisingas	7	10,1
Daugiau ar mažiau teisingas	28	40,6
Visiškai teisingas	11	15,7
Iš viso	69	100,0

Panašiai kaip ir vertinant teisėjo elgesio teisingumą, taip ir vertinant jo priimto sprendimo teisingumą, didžiausia tiriamųjų dalis (40,6 proc.) įvertino teisėjo sprendimą

kaip daugiau ar mažiau teisingą. Norėdami patikrinti, ar yra skirtumų tarp teisėjo priimto sprendimo teisingumo vertinimų, atlikome papildomą duomenų analizę (buvo apjungtos šios vertinimų kategorijos: „visiškai neteisingas“ ir „daugiau ar mažiau neteisingas“ bei „daugiau ar mažiau teisingas“ ir „visiškai teisingas“, o vidurinė kategorija „nei teisingas, nei neteisingas“ buvo pašalinta). Atlikta analizė atskleidė, kad nukentėjusieji teisėjo priimtą sprendimą statistiškai reikšmingai dažniau vertino kaip teisingą, negu kaip neteisingą ($\chi^2 = 4,129$; $p = 0,042$).

28 lentelė. Ar nukentėjusieji buvo patenkinti teisėjo priimtu sprendimu

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>
Visiškai patenkintas	12	17,4
Daugiau ar mažiau patenkintas	19	27,5
Nei patenkintas, nei nepatenkintas	18	26,1
Daugiau ar mažiau nepatenkintas	17	24,6
Visiškai nepatenkintas	3	4,3
Iš viso	69	100,0

29 lentelė. Ar nukentėjusieji buvo patenkinti teismo posėdžių organizavimu

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	<i>p reikšmė</i>
Taip	44	62,9	4,629	0,031
Ne	26	37,1		
Iš viso	70	100,0		

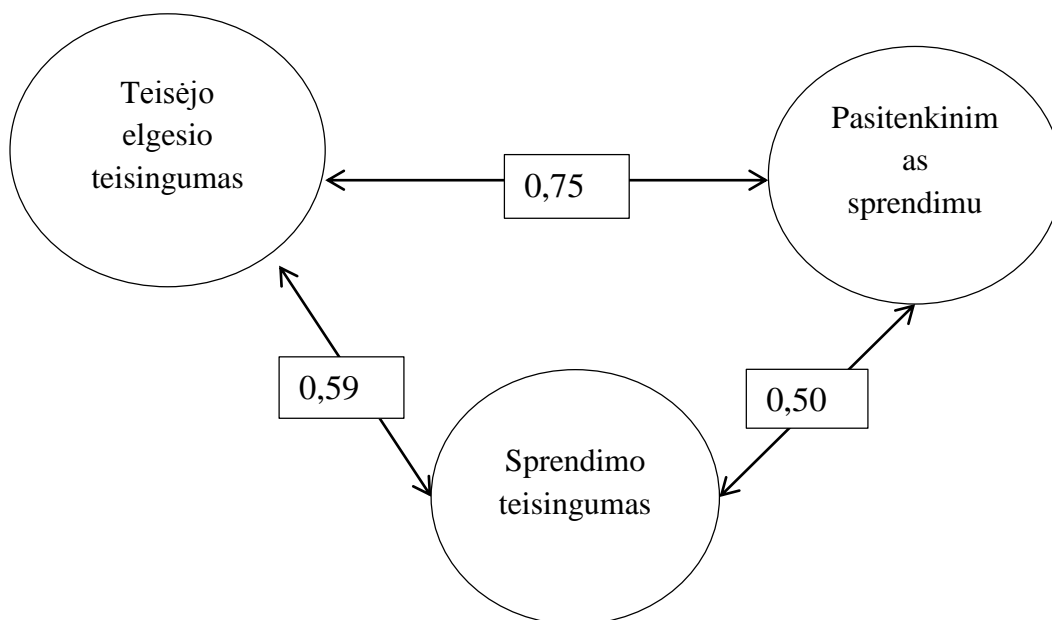
Gauti duomenys liudija, kad nukentėjusieji buvo dažniau visiškai / daugiau ar mažiau patenkinti teisėjo priimtu sprendimu (44,9 proc.), negu visiškai / daugiau ar mažiau juo nepatenkinti (28,9 proc.) Tačiau atlikta statistinė analizė parodė, kad šie skirtumai nėra reikšmingi ($\chi^2 = 2,373$; $p \leq 0,123$). Taip pat nustatyta, kad nukentėjusieji buvo dažniau patenkinti teismo posėdžių organizavimu (62,9 proc.), negu juo nepatenkinti (37,1 proc.). Statistinė analizė parodė, kad šie skirtumai statistiškai reikšmingi (žr. 29 lentelę). 30 lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad nukentėjusiųjų lūkesčiai dėl bausmės kaltinamajam statistiškai reikšmingai nesiskyrė ($\chi^2 = 1,174$; $p \leq 0,279$): 43,5 proc. tiriamųjų lūkesčiai

dėl bausmės kaltinamajam neatitiko teisėjo sprendimo (jie tikėjosi griežtesnės arba švelnesnės bausmės), o 56,5 proc. tiriamųjų įvertino teisėjo priimtą sprendimą kaip atitinkantį turėtus lūkesčius.

30 lentelė. Kokios bausmės kaltinamajam tikėjosi nukentėjusieji

<i>Nukentėjusiųjų vertinimai</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentai</i>	χ^2	p reikšmė
Griežtesnės arba švelnesnės	30	43,5	1,174	0,279
Panašios į tą, kuri buvo skirta	39	56,5		
Iš viso	69	100,0		

Siekdami nustatyti teisėjo elgesio teisingumo, pasitenkinimo sprendimu ir sprendimo teisingumo sąsajas, atlikome koreliacinę analizę. Jos rezultatai pateikiami 4 pav.

4 pav. Suvokto teisėjo elgesio, priimto sprendimo teisingumo ir pasitenkinimo sprendimu koreliacijos

Vertinant teisėjo elgesio, priimto sprendimo bei pasitenkinimo šiuo sprendimu vertinimų sąsajas, pirma, buvo nustatyta teigiama vidutinio stiprumo teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimų koreliacija (Spirmano $r = 0,59$, $p \leq 0,01$). Antra, buvo nustatytas stiprus priimto sprendimo teisingumo vertinimo ir pasitenkinimo šiuo sprendimu ryšys (Spirmano $r = 0,75$, $p \leq 0,01$). Trečia, nustatyta vidutinio stiprumo teisėjo elgesio teisingumo vertinimų ir pasitenkinimo jo priimtu sprendimu koreliacija (Spirmano $r = 0,50$, $p \leq 0,01$). Taigi galima manyti, kad kuo teisingiau elgėsi teisėjai, tuo labiau jų priimtu sprendimu buvo patenkinti nukentėjusieji, tuo labiau jie vertino priimtą sprendimą kaip teisingesnį ir tuo labiau buvo juo patenkinti (žr. 4 pav.). Tačiau reikia pasakyti, kad mes nenustatinėjome priežastinių ryšių, todėl patikimoms išvadoms padaryti yra reikalingi išsamesni tyrimai.

Procedūrinio teisingumo veiksnių ir suvokto teisėjo elgesio bei priimto sprendimo teisingumo sąsajos.

Siekdami įvertinti ryšius tarp procedūrinio teisingumo veiksnių ir suvokto teisėjų elgesio bei priimto sprendimo teisingumo, apskaičiavome Kramerio V koeficientą (dažniausiai naudojamą vardinių kintamųjų ryšio matą, skaičiuojamą χ^2 pagrindu). Šie rezultatai pateikiami 31 – 32 lentelėse.

31 lentelė. Teisėjo elgesio teisingumo vertinimų ir procedūrinio teisingumo veiksmų sąsajos

	<i>Procedūrinio teisingumo veiksniai</i>	χ^2	<i>Kramerio V koeficientas</i>	<i>p reikšmė</i>
<i>Formalūs procedūrinio teisingumo veiksniai</i>	Galimybė teikti prašymus	0,695	0,108	0,404
	Teisėjo atsižvelgimas į prašymus	0,877	0,143	0,349
	Galimybė išsakyti nuomonę	0,070	0,034	0,791
	Teisėjas išklause ir atsižvelgė į nuomonę	0,769	0,114	0,381
	Galimybė daryti poveikį	0,344	0,076	0,558
	Teisių išaiškinimas	5,676	0,308	0,017*
	Atsakomybės už melagingus parodymus išaiškinimas	0,849	0,119	0,357
	<i>Neformalūs procedūrinio teisingumo veiksniai</i>	Etiškas elgesys	9,068	0,389
Teisių išaiškinimo pobūdis		1,685	0,184	0,431
Atsakomybės už melagingus parodymus išaiškinimo pobūdis		3,048	0,244	0,218
Teisėjo daromas spaudimas		0,354	0,077	0,552
Nešališkumas		11,562	0,439	0,001*
Netendencingumas (Ar teisėjas parodė savo nuomonę)		2,619	0,211	0,106
Ar teisėjas manė, kad nukentėjusysis yra nekaltas		3,061	0,226	0,216

Pastaba. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti „*“ ($p < 0,05$)

Nustatytos statistiškai reikšmingos teisių išaiškinimo, teisėjo elgesio etiškumo ir nešališkumo bei teisėjo elgesio teisingumo vertinimų sąsajos (žr. 31 lentelę). Taigi, kai teisėjas elgėsi etiškai, nešališkai bei išaiškino nusikaltimo aukoms bent vieną teisę, jos dažniau vertino jo elgesį kaip teisingą (negu neteisigą).

32 lentelė. Teisėjo sprendimo teisingumo ir procedūrinio teisingumo veiksnių sąsajos

	<i>Procedūrinio teisingumo veiksniai</i>	χ^2	<i>Kramerio V koeficientas</i>	<i>p reikšmė</i>
<i>Formalus procedūrinio teisingumo veiksniai</i>	Galimybė teikti prašymus	0,043	0,026	0,836
	Atsižvelgimas į prašymus	0,720	0,129	0,396
	Galimybė išsakyti nuomonę	6,984	0,336	0,008*
	Teisėjas išklausė ir atsižvelgė nuomonę	4,358	0,267	0,037*
	Galimybė daryti poveikį	2,918	0,217	0,088
	Teisių išaiškinimas	7,467	0,347	0,006*
	Atsakomybės už melagingus parodymus išaiškinimas	0,655	0,103	0,418
	Teisių supratimas teisme	13,412	0,465	0,001*
<i>Neformalus procedūrinio teisingumo veiksniai</i>	Teisių išaiškinimo pobūdis	6,003	0,337	0,050
	Atsakomybės už melagingus parodymus išaiškinimo pobūdis	10,956	0,450	0,004*
	Etiškas elgesys	3,945	0,252	0,047*
	Teisėjo daromas spaudimas	3,179	0,226	0,075
	Nešališkumas	7,933	0,359	0,005*
	Ar parodė savo nuomonę	1,169	0,138	0,280
	Ar mane, kad nukentėjusysis yra nekaltas	0,566	0,097	0,452

Pastaba. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti „*“ ($p < 0,05$)

32 lentelėje pateikti rezultatai byloja, kad nustatyti statistiškai reikšmingi galimybės išreikšti savo nuomonę ir atsižvelgimo į ją, teisių išaiškinimo bei supratimo, atsakomybės už melagingus parodymus, teisėjo elgesio etiškumo ir nešališkumo ryšiai su subjektyviais nusikaltimo aukų teisėjo priimto sprendimo teisingumo vertinimais.

Turtinių ir smurtinių nusikaltimo aukų suvoktas teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumas.

Atlikdami tyrimą, siekėme palyginti turtinių ir smurtinių nusikaltimo aukų suvoktą teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumą bei kitus teisėjo elgesio aspektus, pasireiškiančius teismo proceso metu. Reikia pasakyti, kad teisėjo elgesio etiškumas bei nukentėjusiųjų teisių supratimas į šią analizę nebuvo įtraukti dėl nepakankamo atsakymų pasiskirstymo skirtingus nusikaltimus patyrusių tiriamųjų grupėse (žr. 33 lentelę).

33 lentelė. Skirtingus nusikaltimus patyrusių aukų suvokto procedūrinio bei teisėjo priimto sprendimo teisingumo vertinimų palyginimas

<i>Procedūrinio teisingumo veiksniai</i>	χ^2	<i>p reikšmė</i>
Galimybė pateikti prašymus	0,047	0,828
Ar išklause ir atsižvelgė į prašymus	0,477	0,490
Galimybė išsakyti nuomonę	0,172	0,678
Ar išklaudyta nuomonė	0,783	0,376
Ar turėjo galimybę daryti poveikį	1,005	0,316
Teisių išaiškinimas	1,376	0,241
Teisių išaiškinimo pobūdis	1,083	0,582
Ar mėgino įsitikinti ar suprato teises	0,114	0,945
Ar buvo išaiškinta atsakomybė už melagingus parodymus	0,790	0,374
Atsakomybės už melagingus parodymus išaiškinimo pobūdis	0,216	0,898
Ar mėgino įsitikinti, kad atsakomybę suprato	0,572	0,751
Ar teisėjas darė spaudimą	0,037	0,848
Ar teisėjas elgėsi nešališkai	1,077	0,299
Ar teisėjas parodė savo	1,917	0,166

nuomone		
Ar teisėjas mane, kad nukentėjusysis nekaltas	1,492	0,474
Teisėjo elgesio teisingumo vertinimais	4,487	0,106
Lūkesčiai dėl baismės	0,429	0,512
Teisėjo sprendimo teisingumo vertinimai	1,255	0,263
Pasitenkinimo teisėjo priimtu sprendimu vertinimai	3,362	0,067

Kaip matome iš rezultatų, pateiktų 33 lentelėje, skirtingus nusikaltimus patyrusių aukų suvokto teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimai statistiškai reikšmingai nesiskyrė ($p > 0,05$).

3.2. Antrojo tyrimo rezultatai: Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka suvokto teisingumo vertinimams

Antrojo tyrimo etapo duomenų apdorojimas. Statistinė šio tyrimo etapo duomenų analizė atlikta naudojant programinį statistikos paketą socialiniams mokslams (SPSS for Windows 17.0). Siekdami atsakyti į iškeltus klausimus, taikėme vienfaktorinės dispersinės ir kovariacinės analizės metodus.

Kadangi tyrime buvo numatyta taikyti dispersinę analizę (ANOVA), patikrinome, ar duomenys atitinka modelio prielaidas. ANOVA modelio taikymui reikia patikrinti: 1) ar kintamieji pasiskirstę pagal normalųjį dėsnį; 2) ar kintamųjų dispersijos yra lygios; 3) ar kintamieji yra nepriklausomi (Čekanavičius, Murauskas, 2002). ANOVA modelio prielaidų tikrinimą atlikome visoms tiriamųjų grupėms. Taip pat buvo apskaičiuoti asimetrijos, eksceso koeficientai, Levene kriterijaus reikšmė dispersijų lygybei nustatyti. Nustatant skalių reikšmių pasiskirstymo ypatumus, buvo taikytas Kolmogorovo-Smirnovo testas (D). Svarbiausi šių testų rodikliai pateikiami 34 lentelėje.

34 lentelė. Suvokto sprendimo ir teisėjo elgesio teisingumo skalių asimetrijos ir eksceso koeficientai, Kolmogorovo-Smirnovo ir Levene testo rezultatai.

Skalės pavadinimas	Asimetrijos koeficientas	Eksceso koeficientas	Kolmogorovo-Smirnovo testas (p-reikšmė)	Levene kriterijus (p-reikšmė)
Sprendimo teisingumas	0,331	-0,958	0,076 (0,093)	0,547(0,460)
Teisėjo elgesio teisingumas (bendra skalė)	-0,381	-0,550	0,049 (0,200)	1,633(0,197)
Subskalės pavadinimas	Asimetrijos koeficientas	Eksceso koeficientas	Kolmogorovo-Smirnovo testas (p-reikšmė)	Levene kriterijus (p-reikšmė)
Procedūrinis teisingumas	-0,096	-0,893	0,060 (0,083)	1,058(0,304)
Galimybė išreikšti nuomonę	-0,485	-0,235	1,09 (0,185)	2,425(0,120)
Etiškumas	-0,398	-1,077	0,823 (0,507)	1,707(0,183)
Nešališkumas	-0,598	0,038	1,37(0,066)	2,201(0,112)
Teisėjo pastangos	-0,200	-0,563	0,986 (0,216)	1,312(0,270)

Remiantis 34 lentelėje pateiktais duomenimis, galima teigti, kad duomenys atitinka svarbiausias dispersinės analizės prielaidas: asimetrijos ir eksceso koeficientai patenka į diapazoną nuo -1 iki 1; Kolmogorovo-Smirnovo testo rezultatai rodo, kad duomenys pasiskirstę pagal normalųjį dėsnį ($p > 0,05$); apie kintamųjų dispersijos lygybę byloja Levene testo rezultatai ($p > 0,05$).

Sprendimo ir teisėjo elgesio teisingumo vertinimai skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis

Pirmasis statistinės analizės žingsnis buvo nustatyti suvokto teisėjo sprendimo ir elgesio teisingumo vertinimus skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis (kai teisėjo elgesys visiškai atitiko, iš dalies atitiko ir neatitiko procedūrinio teisingumo

reikalavimus). Tam buvo atliekama dispersinė analizė (ANOVA) bei taikytas daugkartinių lyginimų aposteriorinis Bonferonio kriterijus. Nepriklausomu kintamuoju pasirinktas teisėjo elgesio pobūdis, įgyjantis tris reikšmes (visiškai atitinka, iš dalies atitinka ir neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų). Priklausomi kintamieji – tai teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimai. Siekiant nustatyti, kokią įtaką nepriklausomas kintamasis daro priklausomojo kintamojo reikšmėms, buvo apskaičiuojamas η^2 koeficientas, parodantis, kurią duomenų sklaidos dalį lemia populiacijos skirtumai (Čekanavičius, Murauskas, 2002).

Teisėjo sprendimo teisingumas. Dispersinės analizės metu gauti rezultatai rodo, kad teisėjo elgesio pobūdis ir jo priimto sprendimo teisingumo vertinimai yra susiję (žr. 35 lentelę): nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai tarp sprendimo teisingumo vertinimų skirtingose tiriamųjų grupėse: $F(2, 389) = 16,415, p < 0,001$.

35 lentelė. Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka sprendimo teisingumo vertinimams.

Nepriklausomas kintamasis	F reikšmė	Reikšmingumo lygmuo	Dalinis eta kvadratu koeficientas (η^2)
Teisėjo elgesio pobūdis	16,415	$p < 0,001$	0,078

Siekdami nustatyti, ar sprendimo teisingumo vertinimai skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis skiriasi, atlikome post hoc analizę (žr. 36 lentelę). Sprendimo teisingumo vertinimai buvo mažiausi, kai teisėjo elgesys neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų, ir jie statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo sprendimo teisingumo vertinimų, kai teisėjo elgesys iš dalies atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus ($p < 0,001$) ir kai teisėjo elgesys visiškai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus ($p < 0,001$). Sprendimo teisingumo vertinimai, kai teisėjo elgesys iš dalies atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo vertinimų, kai teisėjo elgesys visiškai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus ($p = 0,066$).

36 lentelė. Sprendimo teisingumo vertinimų palyginimas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis

Priklausomas kintamasis	(I) Teisėjo elgesys	(J) Teisėjo elgesys	Vidurkių skirtumas (I-J)	Reikšmingumo lygmuo
Sprendimo teisingumas	Neatitinka PTR	Iš dalies atitinka PTR	-1,045*	p < 0,001
		Visiškai atitinka PTR	-0,639*	p < 0,001
	Iš dalies atitinka PTR	Visiškai atitinka PTR	0,405	0,066

Teisėjo elgesio teisingumas. Atlikta dispersinė duomenų analizė atskleidė, kad tiriamųjų teisėjo elgesio teisingumo vertinimai skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis skyrėsi statistiškai reikšmingai (žr. 37-38 lenteles).

37 lentelė. Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka teisėjo elgesio teisingumo vertinimams.

Nepriklausomas kintamasis	F reikšmė	Reikšmingumo lygmuo	Dalinis eta kvadratu koeficientas (η^2)
Teisėjo elgesio pobūdis	202,847	p < 0,001	0,511

38 lentelė. Suvokto teisėjo elgesio teisingumo vertinimų palyginimas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis

Priklausomas kintamasis	(I) Teisėjo elgesys	(J) Teisėjo elgesys)	Vidurkių skirtumas (I-J)	Reikšmingumo lygmuo
Procedūrinis teisingumas	Neatitinka PTR	Iš dalies atitinka PTR	-1,606	p < 0,001
		Visiškai atitinka PTR	-2,107	p < 0,001
	Iš dalies atitinka PTR	Visiškai atitinka PTR	-0,500	p < 0,001

Toliau siekėme nustatyti teisėjo elgesio pobūdžio įtakos stiprumą skirtingiems teisėjo elgesio aspektams: suvoktam procedūrų teisingumui, galimybei išreikšti savo nuomonę, teisėjo elgesio etiškumui, nešališkumui bei suvoktoms teisėjo pastangoms išspręsti nagrinėjamą bylą.

Procedūrų teisingumas. Dispersinė duomenų analizė atskleidė statistiškai reikšmingus procedūrinio teisingumo vertinimų skirtumus skirtingose teisėjo elgesio situacijose: $F(2, 389) = 119,184$; $p < 0,001$ (žr. 39 lentelę). Pritaikius Bonferonio kriterijų, nustatyti statistiškai reikšmingi procedūrinio teisingumo vertinimų skirtumai tarp visų trijų tiriamųjų grupių ($p < 0,001$) (žr. 40 lentelę).

39 lentelė. Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka procedūrų teisingumo vertinimams.

Nepriklausomas kintamasis	F reikšmė	Reikšmingumo lygmuo	Dalinis eta kvadratu koeficientas (η^2)
Teisėjo elgesio pobūdis	119,184	$p < 0,001$	0,380

40 lentelė. Procedūrų teisingumo vertinimų palyginimas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis

Priklausomas kintamasis	(I) Teisėjo elgesys	(J) Teisėjo elgesys	Vidurkių skirtumas (I-J)	Reikšmingumo lygmuo
Procedūrų teisingumas	Neatitinka PTR	Iš dalies atitinka PTR	-1,941	$p < 0,001$
		Visiškai atitinka PTR	-2,362	$p < 0,001$
	Iš dalies atitinka PTR	Visiškai atitinka PTR	-0,421	$p \leq 0,0019$

Galimybė išreikšti savo nuomonę. Dispersinė duomenų analizė ir post hoc kriterijaus taikymas rodo statistiškai reikšmingus suvoktos galimybės išreikšti savo nuomonę vertinimų skirtumus ($p < 0,05$) visose teisėjo elgesio situacijose (žr. 41 – 42 lenteles). Tiriamieji, stebėję filmą, kuriame teisėjo elgesys neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų, buvo linkę vertinti, kad jie turi mažiausią galimybę išreikšti savo nuomonę. Kai teisėjo elgesys visiškai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, tiriamieji vertino, kad jie turi didžiausią galimybę išreikšti nuomonę.

41 lentelė. Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka galimybės išreikšti savo nuomonę vertinimams

Nepriklausomas kintamasis	F reikšmė	Reikšmingumo lygmuo	Dalinis eta kvadratu koeficientas (η^2)
Teisėjo elgesio pobūdis	42,031	0,000	0,178

42 lentelė. Galimybės išreikšti savo nuomonę palyginimas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis

Priklausomas kintamasis	(I) Teisėjo elgesys	(J) Teisėjo elgesys	Vidurkių skirtumas (I-J)	Reikšmingumo lygmuo
Galimybė išreikšti savo nuomonę	Neatitinka PTR	Iš dalies atitinka PTR	-0,857	$p < 0,001$
		Visiškai atitinka PTR	-1,307	$p < 0,001$
	Iš dalies atitinka PTR	Visiškai atitinka PTR	-0,449	$p \leq 0,003$

Etiškumas. Dispersinė duomenų analizė parodė, kad teisėjo elgesio pobūdis turi įtaką elgesio etiškumo vertinimams ($p < 0,05$) (žr. 43 lentelę). Remiantis post hoc analize, kuo labiau teisėjo elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, tuo aukštesni buvo jo

elgesio etiškumo vertinimai. Be to, teisėjo elgesio etiškumo vertinimai skyrėsi visose tiriamųjų grupėse ($p < 0,001$) (žr. 44 lentelę).

43 lentelė. Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka teisėjo etiškumo vertinimams

Nepriklausomas kintamasis	F reikšmė	Reikšmingumo lygmuo	Dalinis eta kvadratu koeficientas (η^2)
Teisėjo elgesio pobūdis	299,890	$p < 0,001$	0,607

44 lentelė. Teisėjo elgesio etiškumo palyginimas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis

Priklausomas kintamasis	(I) Teisėjo elgesys	(J) Teisėjo elgesys)	Vidurkių skirtumas (I-J)	Reikšmingumo lygmuo
Etiškumas	Neatitinka PTR	Iš dalies atitinka PTR	-2,763	$p < 0,001$
		Visiškai atitinka PTR	-3,551	$p < 0,001$
	Iš dalies atitinka PTR	Visiškai atitinka PTR	-0,788	$p < 0,001$

Nešališkumas. Atliktos statistinės analizės rezultatai rodo, kad teisėjo nešališkumo vertinimai statistiškai reikšmingai skyrėsi visose teisėjo elgesio situacijose ($p < 0,05$) (žr. 45 – 46 lenteles).

45 lentelė. Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka nešališkumo vertinimams

Nepriklausomas kintamasis	F reikšmė	Reikšmingumo lygmuo	Dalinis eta kvadratu koeficientas (η^2)
Teisėjo elgesio pobūdis	84,977	$p < 0,001$	0,304

46 lentelė. Teisėjo nešališkumo vertinimų palyginimas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis

Priklausomas kintamasis	(I) Teisėjo elgesys	(J) Teisėjo elgesys)	Vidurkių skirtumas (I-J)	Reikšmingumo lygmuo
Nešališkumas	Neatitinka PTR	Iš dalies atitinka PTR	-1,344	$p < 0,001$
		Visiškai atitinka PTR	-1,728	$p < 0,001$
	Iš dalies atitinka PTR	Visiškai atitinka PTR	-0,384	0,011

Teisėjo pastangos išspręsti ginčą. Nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai vertinant teisėjo pastangas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis. Aukščiausiai teisėjo pastangas tiriamieji vertino tada, kai teisėjo elgesys visiškai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, o žemiausi – kai neatitiko. Pagrindiniai ANOVA ir daugkartinių lyginimų Bonferonio kriterijaus rezultatai pateikiami 47 – 48 lentelėse.

47 lentelė. Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka teisėjo pastangų vertinimams

Nepriklausomas kintamasis	F reikšmė	Reikšmingumo lygmuo	Dalinis eta kvadratu koeficientas (η^2)
Teisėjo elgesio pobūdis	61,639	$p < 0,001$	0,241

48 lentelė. Teisėjo pastangų palyginimas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis

Priklausomas kintamasis	(I) Teisėjo elgesys	(J) Teisėjo elgesys)	Vidurkių skirtumas (I-J)	Reikšmingumo lygmuo
Teisėjo pastangos	Neatitinka PTR	Iš dalies atitinka PTR	-1,196	p < 0,001
		Visiškai atitinka PTR	-1,586	p < 0,001
	Iš dalies atitinka PTR	Visiškai atitinka PTR	-0,389	p < 0,001

Siekdami nustatyti, kokią įtaką teisėjo priimto sprendimo ir elgesio teisingumo vertinimams turi asmenybės bruožai bei teisėjo elgesio pobūdis, atlikome dvifaktoriinę dispersinę analizę (3 x 3 ANOVA). Prieš atlikdami šią analizę, suskirstėme tiriamuosius į grupes pagal du kriterijus: teisėjo elgesio pobūdį (neatitinka, iš dalies atitinka, atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus) ir asmenybės bruožų skalės įverčius (žemi, vidutiniai, aukšti). Skirstydami tiriamuosius į grupes pagal asmenybės bruožus, rėmėmės NEO Pi-R vadove nurodytomis normomis (prie žemų įvertinimų priskyrimė balus, žemesnius už 45, prie vidutinių – nuo 46 iki 55 ir prie aukštų įvertinimų – nuo 56 balų). Priklausomais kintamaisiais buvo pasirinkti teisėjo priimto sprendimo ir elgesio teisingumo vertinimai; nepriklausomais kintamaisiais pasirinkti teisėjo elgesio pobūdis ir asmenybės bruožų išraiška.

49 lentelė. Asmenybės bruožų įtaka teisėjo sprendimo teisingumo vertinimams

Asmenybės bruožai	F (df=2)	p	Dalinė η^2
Neurotiškumas	1,661	0,191	0,009
Ekstraversiškumas	1,811	0,165	0,010
Atvirumas patyrimui	0,121	0,886	0,001
Sutarumas	1,205	0,301	0,007
Sąmoningumas	0,441	0,644	0,003

50 lentelė. Asmenybės bruožų įtaka teisėjo elgesio teisingumo vertinimams

Asmenybės bruožai	F (df=2)	p	Dalinė η^2
Neurotiškumas	1,121	0,327	0,006
Ekstraversiškumas	0,584	0,558	0,003
Atvirumas patyrimui	1,388	0,251	0,008
Sutarumas	0,388	0,678	0,002
Sąmoningumas	3,345	0,036*	0,019

Pastaba: statistiškai reikšmingas skirtumas pažymėtas „*“

Dvifaktorinė dispersinė analizė leidžia įvertinti ne tik faktorių įtaką suvokto teisingumo vertinimams, bet kartu atsakyti į klausimą, ar teisėjo elgesio pobūdžio ir asmenybės bruožų sąveika daro įtaką suvokto teisingumo vertinimams. 51-52 lentelėse pateikiami pagrindiniai duomenys, nurodantys teisėjo elgesio pobūdžio ir asmenybės bruožų sąveiką vertinant teisėjo sprendimo bei elgesio teisingumą.

51 lentelė. Teisėjo elgesio pobūdžio ir asmenybės bruožų sąveika, vertinant teisėjo sprendimo teisingumą

Kintamieji	F (df=4)	p	Dalinė η^2
Neurotiškumas * Teisėjo elgesio pobūdis	0,294	0,881	0,003
Ekstraversiškumas * Teisėjo elgesio pobūdis	1,747	0,139	0,019
Atvirumas patyrimui * Teisėjo elgesio pobūdis	0,953	0,434	0,011
Sutarumas * Teisėjo elgesio pobūdis	1,462	0,237	0,015
Sąmoningumas * Teisėjo elgesio pobūdis	0,982	0,417	0,011

52 lentelė. Teisėjo elgesio pobūdžio ir asmenybės bruožų sąveika, vertinant teisėjo elgesio teisingumą

Kintamieji	F (df=4)	p	Dalinė η^2
Neurotiškumas * Teisėjo elgesio pobūdis	1,563	0,184	0,017
Ekstraversiškumas * Teisėjo elgesio pobūdis	0,274	0,895	0,003
Atvirumas patyrimui * Teisėjo elgesio pobūdis	1,383	0,240	0,016
Sutarumas * Teisėjo elgesio pobūdis	0,528	0,715	0,006
Sąmoningumas * Teisėjo elgesio pobūdis	0,405	0,805	0,005

Remiantis duomenimis, pateiktais 51 – 52 lentelėse, galime teigti, kad teisėjo elgesio pobūdžio ir asmenybės bruožų sąveika neturėjo poveikio teisėjo sprendimo ir elgesio teisingumo vertinimams (visais atvejais $p > 0,01$).

3.3. Rezultatų aptarimas

Mūsų tyrimo tikslas buvo nustatyti nusikaltimo aukų suvoktą teisėjų elgesio ir priimto sprendimo teisingumą bei jį lemiančius veiksnius, pasireiškiančius teismo ginčo nagrinėjimo metu. Be to, siekėme nustatyti teisėjo elgesio pobūdžio ir asmenybės bruožų įtaką teisėjo priimto sprendimo ir jo elgesio teisingumo vertinimams. Iki šiol Lietuvoje nebuvo atlikta tyrimų, nagrinėjančių, kaip asmenys, patyrę nusikalstamą veiklą, vertina

teisėjo elgesį ir jo sprendimo teisingumą teismo proceso metu, taip pat nebuvo aišku, ar asmenybės bruožai daro poveikį suvokto teisingumo vertinimams. Atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad nusikaltimo aukos teisėjų elgesio ir jo priimtą sprendimą daug dažniau vertina kaip teisingą, negu kaip neteisingą. Tačiau nepaisant palankių teisėjo elgesio ir priimto sprendimo vertinimų, teisėjai ne visada laikosi procedūrinio teisingumo reikalavimų, o kai kada netgi pažeidžia procesinio įstatymo reikalavimus (pvz., nepaaiškina nukentėjusiesiems turimų teisių).

Atliktas tyrimas leido mums įsigilinti į tiriamųjų vertinimų ypatumus esant skirtingam nukentėjusiojo sąveikos su teisėju pobūdžiui. Nustatyta, kad teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams daro įtaką įvairiems subjektyviems teisingumo vertinimams, tačiau šis poveikis ne visais atvejais yra vienodai stiprus. Be to, tyrimas atskleidė, kad asmenybės bruožų sąsajos su suvokto teisingumo vertinimais pasireiškia tik kai kuriais atvejais, o tai leidžia manyti, kad vertinant teisėjo elgesio bei jo sprendimo teisingumą, svarbesnis vaidmuo tenka išoriniams suvokto teisingumo veiksniams (teisėjo elgesio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams).

3.4. Nusikaltimo aukų suvoktas teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumas bei jį lemiantys veiksniai

Plačiai pripažįstama, kad nusikaltimo aukos yra jautriausi bylinėjimosi proceso dalyviai, o bylinėjimosi procesas atlieka esminį vaidmenį, siekiant atkurti dėl nusikaltimo padarinių sutrikusią psichologinę pusiausvyrą (Shapland et al., 1985; Wemmers, 1996; Erez, 1999). Suvoktas bylinėjimosi proceso teisingumas tiesiogiai susijęs su teisėjo priimto sprendimo bei jo elgesio teisingumo vertinimais (Lind et al., 1985). Nepaisant to, kad procesinis įstatymas reglamentuoja teisėjo elgesį teismo metu, reikia pabrėžti, kad teisėjams paliekama pakankamai daug laisvės (pvz., nenurodoma, kaip teisėjas turi išaiškinti bylinėjimosi proceso dalyvių turimas teises). Todėl mes siekėme išsiaiškinti, koku laipsniu teisėjo elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus bei kaip jį vertina nusikaltimo aukos.

Teisėjo priimto sprendimo ir jo elgesio teisingumo vertinimai. Atliktas tyrimas atskleidė, kad nusikaltimo aukos dažniau vertino teisėjų priimtą sprendimą kaip daugiau ar mažiau teisingą, nei neteisingą. Deja, neturime galimybės palyginti šių duomenų su užsienio mokslininkų rezultatais, nes nusikaltimo aukų suvoktas bylinėjimosi proceso teisingumas ilgą laiką nebuvo tyrinėjamas (Wemmers, Cyr, 2006).

Buvo nustatytas vidutinio stiprumo ryšys tarp suvokto sprendimo ir teisėjo elgesio teisingumo vertinimų ($r = 0,59$). Šie duomenys leidžia sakyti, kad kuo teisingiau, nusikaltimo aukų manymu, elgėsi teisėjai, tuo labiau jų priimtas sprendimas yra vertinamas kaip teisingas. Nors gauti koreliacijos rodikliai šiek tiek didesni už kitų mokslininkų analogiškus duomenis, tačiau jie dar kartą patvirtina glaudžius skirstymo ir procedūrinio teisingumo ryšius. Pavyzdžiui, Y. Cohen-Charash ir P.E. Spector atlikę metaanalitinį tyrimą, teigia, kad koreliacijos koeficientai, atspindintys valdžios atstovo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimų ryšį, svyruoja nuo 0,46 iki 0,55 lauko tyrimuose ir nuo 0,45 iki 0,62 – eksperimentiniuose tyrimuose (žr. Cohen-Charash, Spector, 2001).

Apklaustos nusikaltimo aukos taip pat buvo linkusios dažniau vertinti teisėjo elgesį kaip daugiau ar mažiau teisingą (nei neteisingą), o tai leidžia daryti išvadą, kad mūsų tiriamieji palankiai vertino tiek teisėjo elgesį, tiek jo priimtą sprendimą. Tiesa, negalima teigti, kad šie rezultatai atspindi visų Lietuvos nusikaltimo aukų padėtį, kadangi mūsų tiriamųjų imtis buvo nedidelė.

Nustatytas pakankamai glaudus teisėjo elgesio teisingumo ir pasitenkinimo jo priimtu sprendimu ryšys ($r = 0,75$). Galima manyti, kad siekiant užtikrinti nusikaltimo aukų pasitenkinimą teisėjo priimtu sprendimu, didelę reikšmę turi ne tik sprendimo teisingumo vertinimas, bet ir subjektyvus teisėjo elgesio vertinimas. Vis dėlto, mūsų tyrimas neatskleidė priežastinių pasitenkinimo, suvokto teisėjo elgesio ir jo priimto sprendimo teisingumo ryšių, todėl atliekant tolesnius tyrimus, būtų svarbu panagrinėti šių kintamųjų tarpusavio įtaką.

Suvokto teisingumo veiksniai ir jų vertinimas.

Galimybė aktyviai dalyvauti bylinėjimosi proceso metu. Atlikus tyrimą, nustatyta, kad nukentėjusieji nuo nusikalstamos veikos siekė pakankamai aktyviai daryti poveikį bylos nagrinėjimo procesui: jie suprato, kad gali pateikti teisėjui prašymų bei juos pateikė, taip pat išreiškė savo nuomonę apie patirtą nusikaltimą. Užsienyje atlikti tyrimai patvirtina, kad vienas iš svarbiausių suvoktą teisingumą lemiančių veiksnių – tai bylinėjimosi proceso dalyvio suvokta galimybė daryti poveikį bylos nagrinėjimui (pvz., Thibaut, Walker, 1975; Folger, 1977; Tyler, Lind, 1992).

Reikia pasakyti, kad dažnai baudžiamajame procese dalyvaujančios nusikaltimo aukos vertinamos kaip bejėgės ir sunkiai galinčios atstovauti savo nuomonę teisme. Kai kurių mokslininkų teigimu, šis bejėgiškumas yra susijęs su psichotraumuojančiais nusikaltimo padariniais ir dažniausiai kyla asmenims, patyrusiems smurtinius nusikaltimus (pvz., Herman, 2003; Miller, 2008; Campbell, 1999). Kita vertus, yra empirinių tyrimų, patvirtinančių, kad nusikaltimo aukos aktyviai dalyvauja bylinėjimosi procese, išsako savo argumentus bei nori būti išgirstos (Wemmers, Cyr, 2006). Mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad tiriamieji pakankamai aktyviai siekė išreikšti savo nuomonę teisme, o patirtos nusikalstamos veikos pobūdis nebuvo su tuo susijęs: nukentėjusieji nuo smurtinių ir turtinių nusikaltimų panašiai vertino savo galimybę daryti poveikį teismo sprendimui, išreikšti savo nuomonę teismo proceso metu bei pateikti prašymus teismui.

Reikia pasakyti, kad, tiriant nusikaltimo aukas, statistiškai reikšmingi ryšiai tarp teisėjo elgesio teisingumo vertinimų ir galimybės aktyviai dalyvauti bylinėjimosi procese (teikti prašymus, išsakyti nuomonę, galimybės daryti poveikį) nenustatyti. Šie duomenys neatitinka užsienio tyrėjų rezultatų, patvirtinančių proceso kontrolės reikšmę subjektyviems teisingumo vertinimams (pvz., Thibaut, Walker, 1975; Tyler, Lind, 1992). Tokius rezultatus galėjome gauti dėl nedidelės tiriamųjų imties, todėl gautus duomenis reikia vertinti labai atsargiai. Kita vertus, nustatytas galimybės išsakyti savo nuomonę ir sprendimo teisingumo vertinimų ryšys – asmenys, kurie turėjo galimybę išsakyti savo

nuomonę (ir į ją buvo atsižvelgta), dažniau vertino teisėjo priimtą sprendimą kaip teisingą.

Antrojo tyrimo etapo metu mes siekėme nustatyti, ar teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams turi įtakos suvoktai galimybei daryti poveikį teismo procesui. Asmenų, susitapatinusių su nusikaltimo aukomis, tyrimo rezultatai parodė, kad teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams turėjo poveikį suvoktai galimybei išreikšti savo nuomonę: kai teisėjo elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, tiriamieji vertino, kad jie turi didžiausią galimybę išreikšti savo nuomonę. Taigi galime teigti, kad teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams daro įtaką suvoktai galimybei aktyviai dalyvauti bylinėjimosi procese. Suvokta galimybė aktyviai dalyvauti bylinėjimosi procese gali būti ypatingai svarbi, siekiant atkurti nusikaltimo aukų prarastą savo gyvenimo kontrolės jausmą (Elliott et al., 2013; Wemmers, 2008). Tyrimai patvirtina, kad aktyvus dalyvavimas teisme gali padėti nukentėjusiesiems susigrąžinti minėtą kontrolės jausmą (Wemmers, 2008), be to, jis skatina suvoktą bylinėjimosi proceso teisingumą (Wemmers, Cyr, 2006). Todėl svarbu, kad teisėjai visais atvejais suteiktų aukoms galimybę išsakyti savo nuomonę, atsižvelgtų ne tik į ją, bet ir į nukentėjusiųjų teikiamus prašymus.

Informavimas. Teisminio ginčo nagrinėjimo metu informavimas (kaip suvokto teisingumo veiksnys) gali pasireikšti tuomet, kai teisėjas informuoja ginčo šalis apie jų turimas teises, pareigas, atsakomybę už melagingus parodymus, paaiškina teismo proceso eigą ir kt. Remiantis keturių komponentų procedūrinio teisingumo teorija (Blader, Tyler, 2003), bylinėjimosi proceso dalyvių informavimas apie jų turimas teises, pareigas bei atsakomybę už melagingus parodymus atitinka formalų procedūrinio teisingumo pagrindą ir yra stabilus (pvz., baudžiamojo proceso kodekse numatyta, kad teisėjas privalo paaiškinti atsakomybę už melagingus parodymus). Be to, šios procedūros taikymo ypatumai (keturių komponentų procedūrinio teisingumo teorijoje vadinami neformaliais ypatumais) yra ne mažiau reikšmingi subjektyviems teisingumo vertinimams, palyginti su formaliomis, įstatymo reglamentuotomis taisyklėmis.

Mūsų tyrimas atskleidė, kad nors teisėjai dažniau informavo nusikaltimo aukas apie jų turimas teises nei neinformavo, tačiau jie buvo linkę tai daryti formaliai, nesiekdami įsitikinti, ar nusikaltimo aukos suprato savo teises. Reikia paminėti, kad ne visais atvejais mūsų tiriamiesiems buvo paaiškinta bent viena teisė, o tai jau gali būti laikoma procesinio įstatymo pažeidimu (teisių išaiškinimą ir jų užtikrinimą reglamentuoja LR BPK 45 str.). Toks pažeidimas gali turėti ir psichologinių padarinių ginčo dalyviams. Pavyzdžiui, kai kurių tyrimų duomenimis, išsamus nusikaltimo aukų informavimas apie ginčo sprendimo proceso eigą glaudžiai susijęs su suvoktu procedūriniu teisingumu (Wemmers, Cyr, 2006; Colquitt et al., 2001).

Vis dėlto iki šiol nėra atlikta išsamių tyrimų, leidžiančių nustatyti, kaip ir apie kokius bylinėjimosi proceso ypatumus teisėjai turi informuoti nusikaltimo aukas, kad būtų užtikrinta pastarųjų galimybė aktyviai dalyvauti bylinėjimosi procese. Nepaisant to, mūsų atliktas nusikaltimo aukų tyrimas atskleidė teisių išaiškinimo ir teisėjo elgesio bei priimto sprendimo teisingumo sąsajas: kai teisėjas išaiškino nusikaltimo aukoms bent vieną teisę, jo elgesys ir priimtas sprendimas dažniau buvo vertinami kaip teisingi. Gautus rezultatus geriausiai paaiškina „neinstrumentinės“ informavimo funkcijos, kurias pabrėžia suvokto teisingumo santykių teorijose: teisėjo bandymas įsitikinti, ar nukentėjusysis suprato teises, ir pastangos jas išaiškinti gali būti vertinamas kaip reikšmingas tarpasmeninės sąveikos komponentas, rodantis, kad teisėjas yra geranoriškas, atidus žmogaus interesams ir stengiasi jam padėti (Blader, Tyler, 2003).

Atkreiptinas dėmesys, kad didžioji dalis nusikaltimo aukų, dalyvavusių tyrime (61,4 proc.), visiškai / daugiau ar mažiau suprato savo teises. Galima manyti, kad asmuo, nesuprantantis savo teisių, ne tik gali jomis nepasinaudoti, bet tam tikrais atvejais dėl to gali sukelti sau antrinę žalą (pvz., pažeisti įstatymą), todėl ypatingai svarbu, kad teisėjai užtikrintų, kad nusikaltimo aukos suprastų visas savo teises. Deja, mūsų tyrimas neatskleidžia informavimo pobūdžio sąsajų su teisių supratimu, tačiau į tai vertėtų atkreipti dėmesį ateities tyrimuose. Įdomu tai, kad teisėjai statistiškai reikšmingai dažniau informavo tiriamuosius apie atsakomybę už melagingus parodymus (palyginti su teisių išaiškinimu), tačiau ir šios atsakomybės išaiškinimo pobūdis dažniausiai buvo formalus.

Teisėjų elgesio etiškumas ir tendencingumas. Kai kurių tyrimų duomenimis, pareigūnų elgesio etiškumas yra vienas iš kintamųjų, leidžiančių geriausiai prognozuoti suvoktą procedūrinį teisingumą (Tyler, 1990). Mokslininkai sutaria, kad pagarbus ir mandagus teisėsaugos pareigūnų elgesys ypatingai svarbus nusikaltimo aukoms (Herman, 2003; Maier, 2008; Orth, 2002; Ullman, 1996). Mūsų tyrimas atskleidė, kad teisėjai daugumoje atvejų su nusikaltimo aukomis elgėsi etiškai ir netendencingai: tiriamieji teigė, kad teisėjų elgesys atitiko etikos standartus, buvo nešališkas, teisėjai jiems nedarė spaudimo, neparodė išankstinės nuomonės bei nebuvo linkę apkaltinti dėl įvykdyto nusikaltimo. Šie rezultatai patvirtina ir kitose šalyse gautus duomenis, pvz., J.-A. Wemmers ir K. Cyr (2006) tyrimas atskleidė, kad mediacijos proceso metu nusikaltimo aukų suvoktas teisėjo elgesio mandagumas ir etiškumas stipriai koreliavo su procedūrinio teisingumo vertinimais.

Mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad teisėjo elgesio etiškumas ir nešališkumas susijęs su subjektyviais teisėjo elgesio ir priimto sprendimo vertinimais: kai teisėjo elgesys atitiko etikos reikalavimus ir buvo vertinamas kaip nešališkas, nusikaltimo aukos dažniau vertino jo priimtą sprendimą ir elgesį kaip teisingą. Antros tyrimo dalies rezultatai patvirtino teisėjo elgesio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams ir subjektyvių nešališkumo ir etiškumo vertinimų sąsajas: teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams turėjo labai stiprią įtaką teisėjo elgesio etiškumo vertinimams.

Tarpasmeninės sąveikos komponentų reikšmę suvokto teisingumo vertinimams pabrėžia beveik visų procedūrinio teisingumo teorijų autoriai (pvz., Leventhal, 1980; Lind, Tyler, 1988; Tyler, Lind, 1992; Tyler, Blader, 2000; Blader, Tyler, 2003). Ypatingą reikšmę tam skiria santykių teorijos, pabrėžiančios, kad mandagus ir pagarbus teisėjų elgesys skatina teigiamus procedūrinio teisingumo vertinimus, todėl ypatingai svarbu, kad bylinėjimosi proceso metu teisėjai laikytųsi šių reikalavimų. Mūsų atlikto tyrimo duomenimis, beveik 90 proc. nusikaltimo aukų suprato teisėjo elgesį kaip atitinkantį svarbiausius etikos principus. Reikia paminėti, kad įstatymas visada reikalauja pagarbos teisėjui ir teismui, tačiau teismo pagarba piliečiams yra pabrėžiama kur kas mažiau

(Justickis, Valickas, 2006), tačiau teisėjų rodoma pagarba nusikaltimo aukoms yra taip pat svarbi. Naujausi tyrimai patvirtina, kad policijos pareigūnų sąveikos su nusikaltimo aukomis pobūdis gali sumažinti psichologinius nusikaltimo padarinius: mandagus ir pagarbus elgesys, empatiškas klausymasis, aukos statuso pripažinimas tarsi patvirtina, kad su auka nusikaltimo metu buvo pasielgta neteisingai, ir tokiu būdu skatina suvoktą pareigūnų elgesio teisingumą (Elliott et al., 2013). Kita vertus, teisminiame ginčo nagrinėjimo procese ne visais atvejais yra įmanoma užtikrinti tokį teisėjo elgesį. Pavyzdžiui, teisėjas negali iš karto pripažinti, kad tai, kas įvyko, yra neteisinga aukos atžvilgiu, tokiai išvadai padaryti skiriamas visas teismo procesas. Tačiau teismo proceso metu teisėjas gali pasirinkti daugiau arba mažiau pagarbų bendravimo su nusikaltimo aukomis ir kitais bylinėjimosi proceso dalyviais būdą.

Nepaisant teigiamų teisėjo elgesio etiškumo vertinimų, net 31,4 proc. tiriamųjų manė, kad teisėjas teismo metu darė jiems spaudimą. Sunku paaiškinti šiuos rezultatus, tačiau ateityje vertėtų detalizuoti, ką tiriamieji supranta kaip patiriamą spaudimą. Teisėjo elgesio tendencingumas bylinėjimosi proceso metu gali pasireikšti įvairiomis formomis: nusikaltimo aukos kaltinimu, šališku elgesiu, išankstinės nuomonės dėl įvykdyto nusikaltimo demonstravimu. Nusikaltimo aukų tyrėjai pakankamai dažnai pabrėžia tai, kad viena iš dažniausių antrinės žalos priežasčių – tai atsakomybės už nusikaltimą priskyrimas aukai. Seksualinių nusikaltimo aukų tyrimuose tam netgi vartojamas specialus mito apie išprovokavimą terminas (angl. „rape myth“) - klaidingas įsitikinimas, kad auka pati išprovokavo nusikaltimą (Hayes et al., 2013). Mūsų tyrimo rezultatai parodė, jog daugiau negu pusė apklaustų aukų (57,1 proc.) suprato, kad, teisėjo manymu, jos buvo nekaltos dėl patirto nusikaltimo. Toks teisėjo elgesys, viena vertus, gali būti laikomas šališkumu kaltinamojo atžvilgiu. Kita vertus, tyrimai rodo, kad kai valdžios atstovas leidžia nusikaltimo aukai įvairiais būdais suprasti, kad ji dėl patirto nusikaltimo nekalta, tai padeda jai atkurti sutrikusią psichinę pusiausvyrą (Elliott et al., 2013). Kartu reikia atkreipti dėmesį į tai, kad 37,1 proc. mūsų tiriamųjų nurodė, kad jiems buvo sunku suprasti, ar teisėjas manė, kad jie yra nekalti dėl įvykdyto nusikaltimo. Kitaip tariant,

nemaža dalis teisėjų buvo nešališki tiek kaltinamojo, tiek nusikaltimo aukos atžvilgiu. Vis dėlto iki galo lieka neaišku, kas suvokto teisingumo vertinimams turi didesnę reikšmę – visiškas teisėjo nešališkumas, ar nusikaltimo aukai palankus šališkumas, mažinantis jos neigiamus psichologinius išgyvenimus.

Smurtinius ir turtinius nusikaltimus patyrusiųjų suvoktas teisėjo elgesio bei priimto sprendimo teisingumas. Atlikto tyrimo rezultatai neatskleidė patirto nusikaltimo pobūdžio ir suvokto teisėjo elgesio bei jo priimto sprendimo teisingumo sąsajų: smurtinius ir turtinius nusikaltimus patyrusios aukos vienodai vertino teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumą (šis vertinimas buvo dažniau teigiamas, nei neigiamas). Be to, buvo nustatyta, kad smurtinių ir turtinių nusikaltimo aukų suvokto teisingumo veiksnių vertinimai taip pat nesiskyrė: abiejų grupių tiriamieji panašiai vertino savo galimybę pareikšti prašymus, išsakyti savo nuomonę, daryti poveikį teismo procesui; jiems panašiai buvo išaiškinamos teisės, atsakomybė už melagingus parodymus; jie panašiai suprato teisėjo daromą spaudimą bei vertino jo nešališkumą. Galima sakyti, kad atliktas tyrimas neatskleidė galimų nusikaltimo pobūdžio ir suvokto teisingumo sąsajų. Kaip jau minėjome, sunkius nusikaltimus patyrusios aukos yra linkusios jautriau reaguoti į bylinėjimosi proceso ypatumus (Herman, 2003; 2006): joms svarbu, kad jas išgirstų (turėti galimybę aktyviai pareikšti savo nuomonę dėl patirto nusikaltimo) bei pripažintų jų kaip nusikaltimo aukų statusą. Todėl šios aukos gali būti jautresnės teisminio ginčo nagrinėjimo ypatumams (pvz., teisėjo etiškumui, nešališkumui ir pan.). Taigi gautus duomenis reikia interpretuoti atsargiai: pirma, mūsų tiriamųjų imtis nebuvo didelė; antra – mūsų tyrime nedalyvavo labai sunkių nusikaltimų aukos (pvz., seksualinės prievartos). Mūsų manymu, kad nusikaltimo pobūdis gali daryti įtaką bylinėjimosi proceso teisingumo vertinimams, tačiau patikimoms išvadoms padaryti reikalingi išsamesni tyrimai.

Vidinių ir išorinių veiksnių įtaka teisėjo priimto sprendimo ir elgesio teisingumo vertinimams.

Teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams kaip teisingumo vertimus lemiantis veiksnys. Atlikdami tyrimą, siekėme atskleisti, kokią įtaką teisėjo elgesio pobūdis suvokto sprendimo teisingumo ir teisėjo elgesio teisingumo vertinimams (kai susitapatinusieji su nukentėjusiuoju sulaukia nepalankaus teismo sprendimo). Nustatyta, kad teisėjo elgesio pobūdis daro reikšmingą įtaką teisėjo sprendimo teisingumo ir elgesio teisingumo vertinimams, tačiau, ši įtaka yra nevienoda. Teisėjo elgesio pobūdis turi didelį poveikį jo elgesio vertinimams ($\eta^2 = 0,511$), o teisėjo elgesio pobūdžio įtaka priimto sprendimo teisingumo vertinimams yra labai silpna ($\eta^2 = 0,077$). Teisėjo priimtas sprendimas buvo vertinamas kaip labiausiai neteisingas tada, kai elgesys neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų, o kaip labiausiai teisingas – kai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus. Tada, kai teisėjo elgesys iš dalies ir visiškai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, jo suvokto sprendimo teisingumo vertinimai nesiskyrė.

Taigi, net esant nepalankiam sprendimui, teisėjo elgesio pobūdis turi įtakos jo elgesio teisingumo vertinimui. Nustatyti dėsniumai patvirtina ankstesnius suvokto teisingumo tyrimus, atskleidžiančius, kad neteisingas rezultatas, pasiektas teisingomis procedūromis yra vertinamas kaip mažiau neteisingas (pvz., Törnblom, Vermunt, 1999).

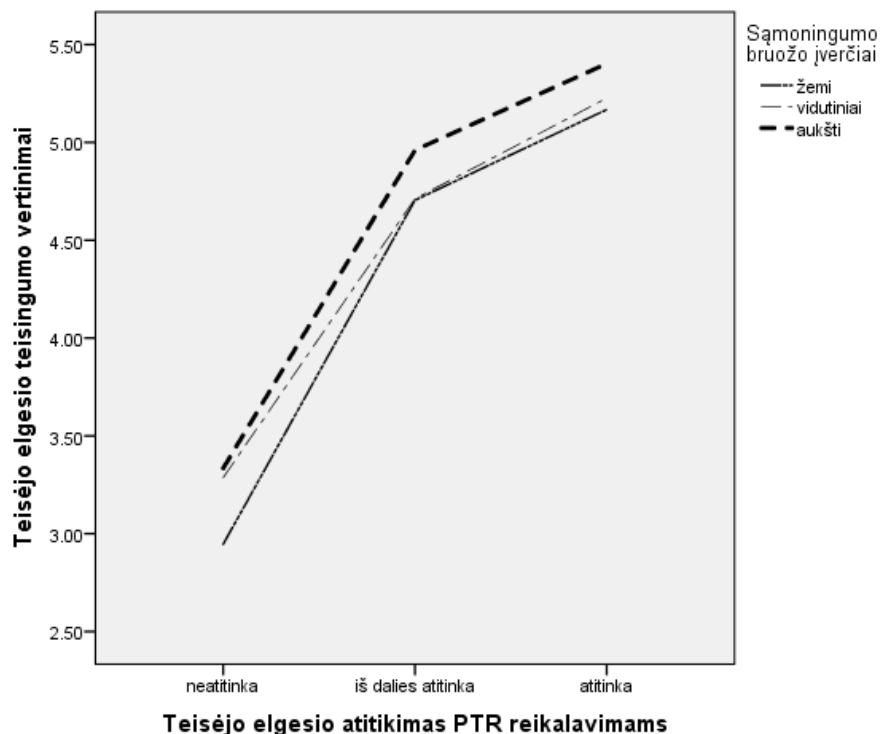
Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka buvo nevienoda ir skirtingų teisėjo elgesio aspektų vertinimams. Didžiausia ji buvo teisėjo elgesio etiškumo vertinimams ($\eta^2 = 0,607$), šiek tiek mažesnė – nešališkumo ($\eta^2 = 0,304$) ir procedūrinio teisingumo ($\eta^2 = 0,38$) vertinimams ir mažiausia – suvoktai galimybei išreikšti savo nuomonę teismo proceso metu ($\eta^2 = 0,178$) bei teisėjo pastangų išspręsti bylą vertinimams ($\eta^2 = 0,241$). Gauti duomenys rodo, kad tiriamieji, vertindami teisėjo elgesį, santykinai daug dėmesio skyrė teisėjo elgesio etiškumo vertinimams. Interpretuodami šiuos rezultatus, galime pasakyti, kad elgesio etiškumas – vienas iš svarbiausių ir lengvai įvertinamų teisėjo elgesio aspektų (pvz., neturint teisinio išsilavinimo, sunku įvertinti, ar teisingai teisėjas taiko įstatymą).

Tačiau tarpasmeninės sąveikos ypatumų vertinimas yra įprasta kiekvieno žmogaus veiklos dalis, todėl žmonėms nėra sunku tai padaryti.

Asmenybės bruožai kaip suvoktą teisingumą lemiantys veiksniai. Tyrimo metu gauti rezultatai parodė, kad didieji penki asmenybės bruožai tik kai kuriais atvejais gali paaiškinti suvokto teisingumo vertinimus skirtingomis situacijomis. Teisėjo priimto sprendimo vertinimams penki didieji asmenybės bruožai (neurotiškumas, ekstraversiškumas, sutarumas, atvirumas patyrimui ir sąmoningumas) įtakos neturėjo. Teisėjo elgesio ypatumai turi didesnę įtaką teisėjo sprendimo teisingumo vertinimams (palyginti su aukščiau išvardintais asmenybės bruožais). Gauti duomenys nepatvirtina organizacinio teisingumo tyrimų rezultatų, atskleidžiančių neurotiškumo ir sutarumo sąsajas su suvoktu teisingumu (Skarlicki et al., 1999; Junqi et al., 2009; Judge et al., 1998). Kartu reikia pažymėti, kad mes tyrėme pakankamai neįprastą situaciją – bylinėjimosi procesas sunkiai palyginamas su kasdienėmis situacijomis organizacijose, todėl labai svarbu atlikti tolesnius tyrimus, siekiant atskleisti asmenybės bruožų ir suvokto teisingumo teismo proceso metu ryšius.

Nustatyta, kad sąmoningumas – tai vienintelis Didžiojo penketo asmenybės bruožas, kuris turėjo įtakos teisėjo elgesio teisingumo vertinimams, tačiau efekto dydis mažas ($\eta^2 = 0,015$). Sąmoningumo ir suvokto teisėjo elgesio teisingumo sąsajos grafiškai pavaizduotos 5 pav.

Aiškinant nustatytą sąmoningumo poveikį suvokto teisėjo elgesio teisingumo vertinimams, reikia paminėti, kad aukštas sąmoningumas siejamas su paklusnumu autoritetui bei taisyklių laikymusi (Stouten et al., 2011). Todėl galima manyti, kad asmenys, kuriems būdingas stipriai išreikštas sąmoningumas, yra linkę vertinti teisėjo elgesį kaip neginčytiną bei yra mažiau jautresni teisingumo pažeidimams. Kita vertus, žemą sąmoningumą turintys asmenys yra linkę mažiau vadovautis moraliniais principais ir veikti ieškodami naudos tik sau (Žukauskiene, Barkauskienė, 2006). Todėl galima manyti, kad jie yra linkę labiau vertinti situaciją, kurioje buvo priimtas jiems nepalankus sprendimas, kaip neteisingą (palyginti su aukšto sąmoningumo tiriamaisiais).

4 pav. Sąmoningumo ir suvokto teisėjo elgesio teisingumo sąsajos

Kaip matyti iš 5 pav., aukšto sąmoningumo asmenys vertina teisėjo elgesį kaip labiau teisingą (palyginti su žemo sąmoningumo asmenimis). Asmenys, pasižymintys vidutiniais sąmoningumo įverčiais yra linkę vertinti teisėjo elgesį kaip labiau teisingą, kai jie neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų (palyginti su žemais sąmoningumo įverčiais pasižyminčiais asmenimis). Tačiau kai teisėjo elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus, vidutiniais sąmoningumo įverčiais pasižymintys asmenys, yra linkę vertinti teisėjo elgesį kaip mažiau teisingą (palyginti su aukštais sąmoningumo įverčiais pasižyminčiais).

Teisėjo elgesio pobūdžio ir asmenybės bruožų sąveika, vertinant teisėjo elgesį bei jo priimtą sprendimą. Atliktas tyrimas neatskleidė teisėjo elgesio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams ir asmenybės bruožų sąveikos įtakos suvokto teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimams. Kitaip tariant, asmenybės bruožai (neurotiškumas, ekstraversiškumas, atvirumas patirčiai, sutarumas ir sąmoningumas)

neturi poveikio teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimams skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis. Taigi, galima teigti, kad teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams – tai universalus veiksnys, lemiantis suvoktus teisėjo priimto sprendimo teisingumo vertinimus, o asmenybės bruožai susiję su suvokto teisėjo elgesio teisingumo vertinimais tik kai kuriais atvejais.

Apibendrinant gautus duomenis, galime manyti, jog tam, kad bylinėjimosi procesas būtų vertinamas kaip teisingas, pirmiausia, reikia užtikrinti procedūrinio teisingumo reikalavimų laikymąsi. Galimybė proceso dalyviams išreikšti savo nuomonę, išsamus jų informavimas apie taikomas procedūras, etiškas bei pagarbus teisėjo elgesys bylinėjimosi proceso metu yra gyvybiškai svarbūs tam, kad bylinėjimosi proceso dalyviai vertintų teismo priimtą sprendimą ir procedūras kaip teisingas (nepriklausomai nuo jų asmenybės ypatumų). Kartu reikia pabrėžti, kad šiame darbe buvo tiriami tik Didžiojo penketo asmenybės bruožai. Ateities tyrimuose būtų svarbu atsižvelgti ir į kitas individualias charakteristikas, kurios gali turėti įtakos suvoktam bylinėjimosi proceso teisingumui.

4. TYRIMO RIBOTUMAI IR GAIRĖS ATEITIES TYRIMAMS

Bandydami nustatyti ir išnagrinėti veiksnius, lemiančius nusikaltimo aukų suvokto teisingumo vertinimus bylinėjimosi proceso metu, neišvengėme tam tikrų ribotumų. Pirma, dėl trukdžių, apie kuriuos kalbėjome metodikos skyrelyje, tyrimas buvo padalintas į dvi dalis, kuriose dalyvavo nusikaltimo aukos bei aukštųjų mokyklų studentai. Reikia pripažinti, kad nusikaltimo aukų imtis nebuvo labai didelė ($n = 70$), todėl gauti duomenys negali būti apibendrinti visoms nusikaltimo aukoms, ir juos reikia vertinti labai atsargiai. Antra, gautų duomenų analizė parodė ir tam tikrus nusikaltimo aukų apklausos metodikos ribotumus. Pavyzdžiui, nors 90 proc. apklaustų nusikaltimo aukų suprato teisėjo elgesį kaip etišką, beveik 40 proc. tiriamųjų nurodė, kad jie patyrė teisėjo spaudimą. Šiuos duomenis sunku paaiškinti, bet galima manyti, kad ateities tyrimuose būtų svarbu detalizuoti kai kuriuos nukentėjusiųjų tyrimo metodikos klausimus arba, atliekant tyrimus, taikyti gilesnę kokybinę duomenų analizę. Trečia, nusikaltimo aukų tyrimo gauti duomenys ir pasirinkti statistiniai metodai neleidžia mums daryti išvadų apie

priežastinius ryšius. Tiesa, su šiuo ribotumu susiduria ir užsienio tyrėjai, siekiantys atskleisti nukentėjusiųjų suvoktą teisingumą lemiančius veiksnius ginčo sprendimo metu (pvz., Wemmers, Cyr, 2006). Norint patikrinti, ar tikrai suvoktas bylinėjimosi proceso teisingumas priklauso nuo mūsų išskirtų veiksnių, reikėtų atlikti eksperimentinį tyrimą. Nors antrajame tyrimo etape bandėme kruopščiai parinkti tiriamųjų grupes, antrojo etapo tiriamieji nerepresentavo nusikaltimo aukų imties. Todėl ateityje būtų svarbu tirti didesnes nusikaltimo aukų imties grupes. Ketvirta, antrajame tyrimo etape buvo naudotas scenarijaus metodas. Kaip jau buvo minėta, taikant šį tyrimo būdą, tiriamos hipotetinės situacijos, todėl mūsų gautus duomenis reikia vertinti atsargiai, o ateityje būtų svarbu tirti realių nusikaltimo aukų patirtį sąveikaujant su kriminaline justicija. Penkta, atliktame tyrime siekėme įvertinti bazinių penkių asmenybės bruožų įtaką suvokto teisingumo vertinimams. Ateityje būtų svarbu atsižvelgti ir į kitas asmenybės charakteristikas, galinčias turėti įtakos subjektyviems teismo proceso teisingumo vertinimams (pvz., jautrumą teisingumui, kontrolės lokusą, tikėjimą pasaulio teisingumu). Šešta, atliekant kvaziekperimentą, suvoktas teisingumas buvo vertinamas viena bendra skale. Ateityje būtų svarbu panagrinėti atskirų suvokto teisingumo veiksnių ir asmenybės charakteristikų sąsajas.

Atsižvelgiant į atlikto tyrimo ribotumus, ateityje būtų tikslinga tirti ne tik subjektyvius nusikaltimo aukų bylinėjimosi proceso vertinimus bet ir tai, kokią poveikį jie daro psichologinei aukų savijautai. Atlikto tyrimo metu tiesiogiai netyrėme suvokto teisingumo ir nusikaltimo aukų patiriamos antrinės žalos sąsajų, tačiau tokie tyrimai galėtų turėti ypatingą praktinę vertę, nes padėtų atskleisti, kokie bylinėjimosi proceso aspektai kelia grėsmę psichologinei nusikaltimo aukų būsenai. Kartu būtų aktualu atskleisti ir subjektyvių teisingumo vertinimų bylinėjimosi proceso metu formavimosi mechanizmus. Iki šiol nėra visiškai aišku, kokiomis sąlygomis vidiniai bei išoriniai veiksniai daro didžiausią įtaką suvokto teisingumo vertinimams bylinėjimosi proceso metu, todėl ateityje, siekiant atsakyti į šį klausimą, būtų svarbu taikyti tiek kiekybinius, tiek kokybinius nusikaltimo aukų tyrimo metodus.

5. IŠVADOS

1. Nustatyti šie nusikaltimo aukų suvokto teisėjo elgesio teisingumo ypatumai:
 - 1.1. nusikaltimo aukos teisėjų elgesį statistiškai reikšmingai dažniau ($p < 0,01$) vertina kaip teisingą, nei kaip neteisingą;
 - 1.2. turtinių ir smurtinių nusikaltimo aukų suvoktas teisėjo elgesio teisingumas statistiškai reikšmingai nesiskiria, o tai rodo, kad mūsų tirtoje tiriamųjų imtyje jų patirto nusikaltimo pobūdis nėra susijęs su teisėjo elgesio teisingumo vertinimais;
 - 1.3. nusikaltimo aukos statistiškai reikšmingai dažniau ($p < 0,05$) vertino teisėjo elgesį kaip teisingą tada, kai: a) teisėjas elgėsi etiškai; b) teisėjas išaiškino nusikaltimo aukoms bent vieną jų teisę; c) teisėjas elgėsi nešališkai;
2. Nustatyti šie nusikaltimo aukų suvokto teisėjo sprendimo teisingumo ypatumai:
 - 2.1. nusikaltimo aukos teisėjų priimtą sprendimą statistiškai reikšmingai dažniau vertina kaip teisingą, nei kaip neteisingą ($p < 0,01$);
 - 2.2. turtinių ir smurtinių nusikaltimo aukų suvoktas teisėjo priimto sprendimo teisingumas statistiškai reikšmingai nesiskiria, o tai rodo, kad mūsų tirtoje tiriamųjų imtyje jų patirto nusikaltimo pobūdis nėra susijęs su teisėjo priimto sprendimo teisingumo vertinimais;
 - 2.3. nusikaltimo aukos statistiškai reikšmingai dažniau ($p < 0,05$) vertino teisėjo priimtą sprendimą kaip teisingą tada, kai: a) suprato galimybę išsakyti savo nuomonę teismo proceso metu; b) ši nuomonė buvo išklausyta; c) teisėjas išsamiai išaiškino atsakomybę už melagingus parodymus; d) teisėjas elgėsi nešališkai; e) teisėjas išaiškino nusikaltimo aukoms bent vieną jų teisę; f) nusikaltimo aukos gerai suprato savo teises;
3. Nustatyta tokia teisėjo elgesio pobūdžio įtaka suvokto teisėjo elgesio ir jo priimto sprendimo teisingumo vertinimams:
 - 3.1. esant nepalankiam teisėjo sprendimui, teisėjo elgesio pobūdis daro silpną ($\eta^2 = 0,077$), statistiškai reikšmingą ($p < 0,001$) įtaką jo priimto sprendimo vertinimams (teisėjo priimtas sprendimas buvo vertinamas kaip labiausiai neteisingas tada, kai jo elgesys neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų, kaip labiausiai teisingas – kai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus);

3.2. esant nepalankiam teisėjo sprendimui, teisėjo elgesio pobūdis daro vidutinę ($\eta^2 = 0,511$) statistiškai reikšmingą ($p < 0,001$) įtaką jo elgesio teisingumo vertinimams (teisėjo elgesys buvo vertinamas kaip labiausiai neteisingas tada, kai jo elgesys neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų, kaip labiausiai teisingas – kai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus);

4. Ištyrus suvokto teisėjo elgesio, jo sprendimo teisingumo ir asmenų, susitapatinusių su nusikaltimo auka, asmenybės bruožų sąsajas, nustatyta:

4.1. sąmoningumo ir suvokto teisėjo elgesio teisingumo sąsajos pasireiškia nepriklausomai nuo teisėjo elgesio pobūdžio: asmenys, pasižymintys aukštais sąmoningumo skalės įverčiais, supranta teisėjo elgesį kaip labiau teisingą (palyginti su žemais sąmoningumo įverčiais pasižyminčiais asmenimis).

4.2. visais kitais atvejais, statistiškai reikšmingų suvokto teisėjo elgesio, jo sprendimo teisingumo vertinimų ir asmenybės bruožų ryšių atskleisti nepavyko.

LITERATŪRA

2. Adams J. S. Inequity in social exchange // *Advances in Experimental Social Psychology*. Vol. 2 / Ed. By L. Berkowitz. New York: Academic Press, 1965. P. 267–299.
3. Adams J. S., Freedman S. Equity Theory Revisited: Comments and Annotated Bibliography // *Advances in Experimental Social Psychology*, 1976. Vol. 9. P. 43–90.
4. Ambrose M. L., Arnaud A. Are procedural and distributive justice conceptually distinct? // *Handbook of Organizational Justice* / Ed. by J. Greenberg, J.A. Colquitt. Lawrence Erlbaum Associates, 2005. P. 85–112.
5. Barrett-Howard E., Tyler T.R. Procedural justice as a criterion in allocation decisions // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986. Vol. 50(2). P. 296–304.
6. Barry B., Shapiro D. L. When Will Grievants Desire Voice?: A Test Of Situational, Motivational, And Attributional Explanations // *International Journal Of Conflict Management*, 2000. Vol. 11(2). P. 106–134.
7. Bies R. J. Are procedural justice and interactional justice conceptually distinct? // *Handbook of organizational justice* / Ed. by J. Greenberg, J. Colquitt. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2005. P. 85–112.
8. Bies R. J., Moag J. S. Interactional justice: Communication criteria of fairness // *Research on negotiation in organizations* / Ed. by R.J. Lewicki, B.H. Sheppard, M. Bazerman. Greenwich, CT: JAI Press, 1986. P. 43–55.
9. Blader S. L., Tyler T. R. A Four-Component Model of Procedural Justice: Defining the meaning of a „Fair“ Process // *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2003. Vol. 29. P. 747–758.
10. Bradford B. The Quality of Police Contact: Procedural Justice among Victims of Crime in London, 2010. Prieiga per internetą: < <http://ssrn.com/abstract=1596754>>, Žiūrėta 2013-09-12.

11. Brockner J., Ackerman G., Greenberg J., Gelfand M. J., Francesco A. M., Chen Z. X., Leung K., Bierbrauer G., Gomez C., Kirkman B. L. Shapiro D. Culture and Procedural Justice: The Influence of Power Distance on Reactions to Voice // *Journal of Experimental Social Psychology*, 2001. Vol. 37 (4). P. 300–315.
12. Brockner J., Heuer L., Siegel P. A., Wiesenfeld B., Martin C., Grover S., Reed T., Bjorgvinsson, S. The moderating effect of self-esteem in reaction to voice: Converging evidence from five studies // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1998. Vol.75. P. 394–407.
13. Brunson R.K. Miller J. Gender, Race, and Urban Policing: The Experience of African American Youths // *Gender and Society*, 2005. Vol. 20. P. 531–552.
14. Buckley C. A. The theory and practice of the cognitive interview in criminal cases. PhD thesis, Department of Criminology, School of Political and Social Sciences, The University of Melbourne, 2009.
15. Buss A.H., Plomin R. Temperament: Early developing personality traits. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.,1984.
16. Campbell R. Rape survivors' experiences with the legal and medical systems // *Violence Against Women*. 2006, 12, 30–45.
17. Casper J. D., Tyler T. R., Fisher B. Procedural Justice in Felony Cases // *Law and Society Review*, 1988. Vol. 22 (3). P. 483–508.
18. Child B., Oswald M., Curry M., Hughes R. B., Powers L. E. Understanding the Experience of Crime Victims with Disabilities and Deaf Victims // *Journal Of Policy Practice*, 2011. Vol. 10(4). P. 247–267.
19. Cohen-Charash Y., Spector P.E. The Role of Justice in Organizations: A Meta-Analysis // *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 2001. Vol. 86(2). P. 278–321.
20. Colquitt J. A., Conlon D. E., Wesson M. J., Porter C. O., & Ng K. Y. Justice at the millenium: A meta-analytic review of 25 years of organizational justice research // *Journal of Applied Psychology*, 2001. Vol. 86 (3). P. 425–445.

21. Colquitt J.A., Scott B.A., Judge T.A., Shaw J.C. Justice and personality: Using integrative theories to derive moderators of justice effects // *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, 2006. Vol. 100. P.110–127.
22. Costa P.T., Jr., McCrae R.R., Dombroski T.M.: Agreeableness versus antagonism: Explication of a potential risk factor for CHD. In: A. Siegman, and T.M. Dombroski (Eds.): *In search of coronary-prone behavior: Beyond Type A*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1989: 41-63.
23. Costa P.T., McCrae R.R. Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual. Odessa: Psychological Assessment Resources, 1992.
24. Coupe T., Griffiths, M. (1999). The influence of police actions on victim satisfaction in burglary investigations. *International Journal of the Sociology of Law*, 27, 413–431.
25. Cropanzano R., Prehar C., Chen, P.Y. Using social exchange theory to distinguish procedural justice from interactional justice // *Group and Organizational Management*, 2002. Vol. 27. P. 324 –351.
26. Čekanavičius V., Murauskas G. *Statistika ir jos taikymai. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Leidykla TEV, 2002.
27. Dahl S. *Rape, a Hazard to Health*. New York: Oxford University Press, 1993.
28. Dai M., Frank J., Sun I., Procedural justice during police-citizen encounters: The effects of process-based policing on citizen compliance and demeanor // *Journal of Criminal Justice*, 2011. Vol.39(2), P. 159–168.
29. Davis, M. R., McMahan, M. and Greenwood, K. M. The efficacy of mnemonic components of the cognitive interview: towards a shortened variant for time-critical investigations. *Applied Cognitive Psychology*, 2005. Vol. 19. P. 75–93.
30. Dando, C., Wilcock, R., Milne, R. and Henry, L. A modified cognitive interview procedure for frontline police investigators // *Applied Cognitive Psychology*, 2009. Vol. 23. P. 698–716.

31. De Kwaadsteniet E. W., Van Dijk E., Wit A., De Cremer, D. Social dilemmas as strong versus weak situations: Social value orientations and tacit coordination under resource uncertainty // *Journal of Experimental Social Psychology*, 2006. Vol. 42. P. 509–516.
32. Deutsch M. Equity, Equality, and Need: What Determines Which Value Will Be Used as the Basis of Distributive Justice? // *Journal of Social Issues*, 1975. Vol. 31. P.137–149.
33. Deutsch M. Justice and conflict // *The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice* / Ed. by M. Deutsch, P. T. Coleman. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 2000. P. 41–64.
34. Dobryninas A., Drakšienė A. Gaidys V., Vileikienė E. Žilinskienė L. Pasitikėjimo Lietuvos teisėsauga profiliai. Vilnius: VU leidykla, 2012.
35. Dobryninas A., Gaidys V. Ar saugi Lietuvos visuomenė? Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą. Vilnius, 2004. Prieiga per internetą <<http://www.ebiblioteka.lt/resursai/NPLC/ivairus/lit36kn-liet.pdf>> Žiūrėta 2013-09-12.
36. Erez E. Who is Afraid of the Big Bad Victim: Victim Impact Statements as Victim Empowerment and Enhancement of Justice // *Criminal Law Review*, 1999. P. 545-556.
37. Elliott I., Thomas S.D.M., Ogloff J.R.P. Procedural justice in contacts with the police: Testing a relational model of authority in a mixed methods study // *Psychology, Public Policy, and Law*. 2011, 17(4): 592–610.
38. Elliott, I., Thomas, S.D.M., Ogloff, J.R.P. Procedural justice in contacts with the police: the perspective of victims of crime // *Police Practice and Research: An international Journal*, 2013. Vol.13(5). P. 437–449.
39. Fisher R. P., Geiselman R. E. The cognitive Interview method of conducting police interviews: Eliciting extensive information and promoting Therapeutic Jurisprudence // *International Journal of Law and Psychiatry*, 2010. Vol. 33. P. 321–328.

40. Fisher R. P., Geiselman R. E., Amador M. Field test of the cognitive interview: Enhancing the recollection of actual victims and witnesses of crime // *Journal of Applied Psychology*, 1989. Vol. 74 (5). P. 722–727.
41. Fisher R. and McCauley, M. Improving eyewitness testimony with the cognitive interview. In M. Zaragoza, J.R. Graham, G.C.N. Hall, R. Hirschman, Y.S. Ben-Porath (Eds.), *Memory and testimony in the child witness*. Thousand Oaks, CA: Sage, 1995.
42. Memon, A., Wark, L., Holley, A., Bull, R. & Koehnken, G. Eyewitness performance in Cognitive and Structured Interviews. *Memory*, 5, 639-655, 1997.
43. Folger R. Distributive and procedural justice: Combined impact of „voice“ and improvement on experienced inequity // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1977. Vol. 35. P. 108–119.
44. Folger R., Skarlicki D. P. A popcorn metaphor for workplace violence // *Dysfunctional behavior in organizations*, Vol. 1. *Violent behaviors in organizations / Ed. By R. W. Griffin, A. O’Leary-Kelly, J. Collins*. Greenwich, CT: JAI Press, 1998. P. 43–81.
45. Geis G. *Crime Victims: Practices and Prospects // Victims of Crime: Problems, Policies, and Programs / Ed. by A.J. Lurigio, Skogan W.G., Davis R.C*. London: Sage Publications, 1990.
46. Gollwitzer M., Schmitt M., Schalke R., Maes J, Baer A. Assymetrical effects of justice sensitivity perspectives on prosocial and antisocial behavior // *Social Justice Research*, 2005. Vol.18. P. 183–201.
47. Graziano W.G., Eisenberg, N. Agreeableness; A dimension of personality. In R. Hogan, S. Briggs, & J. Johnson, *Handbook of Personality Psychology*. San Diego, CA: Academic Press, 1997.
48. Green D. L., Pomeroy E. C. Crime Victims: What Is the Role of Social Support? // *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 2007. Vol. 15(2). P. 97–113.
49. Greenberg J. Setting the justice agenda: Seven unanswered questions about “what, why, and how.” // *Journal of Vocational Behavior*, 2001. Vol. 58. P.210 –219.

50. Gutheil T. G., Bursztajn H., Brodsky A., Strasburger L. H. Preventing “critogenic” harms: Minimizing emotional injury from civil litigation // *Journal of Psychiatry and Law*, 2000. Vol. 28. P. 5–18.
51. Hagedoorn M., Buunk B. P., van de Vliert E. Do Just World Believers Process Unfair Authoritative Decisions Differently? // *Applied Psychology: An International Review*, 2002. Vol. 51. No. 1. P. 126–145.
52. Hayes R. M., Lorenz K., Bell K. A. Victim Blaming Others: Rape Myth Acceptance and the Just World Belief // *Feminist Criminology*, 2013. Vol. 8. P. 202–220.
53. Hasseldine J., Hite P., James S., Toumi M. Persuasive Communications: Tax Compliance Enforcement Strategies for Sole Proprietors // *Contemporary Accounting Research*, 2007. Vol. 24 (1). P. 171–194.
54. Hauenstein, N. M. T., McGonigle, T., & Flinder, S. W. A meta-analysis of the relationship between procedural justice and distributive justice: Implications for justice research // *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 2001. Vol. 13, 39–56.
55. Herman J. L. Justice from victim perspective // *Violence against Women*, 2005. Vol. 11 P. 571–602.
56. Herman J. L. The mental health of crime victims // *Journal of Trauma and Stress*, 2003. Vol.16(2). P. 159–166.
57. Hofstee, W. K. B., De Raad, B. and Goldberg, L. R. Integration of the Big Five and circumplex approaches to trait structure // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1992. Vol. 63. P. 146–163.
58. Holmberg A. Crime victims' experiences of police interviews and their inclination to provide or omit information // *International Journal of Police Science and Management*, 2004. Vol. 6(3). P.155–170.
59. Houlden P., LaTour S., Walker L., Thibaut J. Preferences for modes of dispute resolution as a function of process and decision control // *Journal of Experimental Social Psychology*, 1978. Vol. 14. P. 13–30.

60. Huseman R.C., Hatfield J.D., Miles E.W. A new perspective on Equity Theory: The Equity Sensitive Construct // *Academy Management Review*, 1987. Vol. 12(2). P. 222–234.
61. Jensen-Campbell L., A., Graziano W.G. Agreeableness as a moderator of interpersonal conflict. *Journal of Personality*, 2001, 69, P. 323-361.
62. Joy V. L., Witt L. A. Delay of gratification as a moderator of the procedural justice-distributive justice relationship // *Group & Organizational Management*, 1992. 17, 297-308.
63. Justickis V. Bendroji ir teisės psichologija. Vilnius: Lietuvos Teisės universitetas, 2004.
64. Justickis V., Valickas G. Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje. Vilnius: MRU leidykla, 2006.
65. Justickis V., Valickas G. Terapinė jurisprudencija ir šiuolaikinės teisės humanizacijos proclama // *Socialinių mokslų studijos*, 2011. T.3(3). P. 997–1013.
66. Kaminskienė N. Alternatyvus ginčų sprendimas // *Jurisprudencija*, 2006. T. 9(87). P.84–91.
67. Kanfer R., Sawyer J., Earley P.C., Lind E.A. Participation in task evaluation procedures: The effects of influential opinion expression and knowledge of evaluative criteria on attitudes and performance // *Social Justice Research*, 1987. Vol. 1. P. 235–249.
68. Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. 3-asis leidimas. Šiauliai: Lucilijus, 2005.
69. Kazemi A., Törnblom K. Social psychology of justice: origins, central issues, recent developments and future directions // *Nordic Psychology*, 2008. Vol. 60(3). P. 209–234.
70. Kebbell, M., & Wagstaff, G. (1996). Enhancing the practicality of the cognitive interview in forensic situations. *Psychology* (on-line serial), 7. Available: <http://www.cogsci.ecs.soton.ac.uk/cgi/psyc/newpsy>

71. Kiškis A. Nusikalstamumas Lietuvoje: Ko neparodo oficialioji statistika? // *Jurisprudencija*, 2008. T.11(113). P. 114–123.
72. Kitzman K. M., Emery R. E. Procedural Justice and parents' satisfaction in a field study of child custody dispute resolution // *Law and Human behavior*, 1993. Vol. 17. P. 553–567.
73. Koole S.L., Dijksterhuis A., van Knippenberg A.. What's in a name: Implicit self-esteem and the automatic self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2001. Vol. 80(4). P. 669–685.
74. Korsgaard M. A., Roberson L., Rymph R. D. What motivates fairness? The role of subordinate assertive behavior on managers' interactional fairness // *Journal of applied Psychology*, 1998. Vol. 83 (5). P. 731–744.
75. Koss M. P. Blame, shame, and community: Justice responses to violence against women // *American Psychologist*, 2000. Vol. 55. P. 1332–1343.
76. Laurinavičius A. Procedūrinio teisingumo psichologiniai veiksniai: Teisėjo sprendimo prognozės įtaka teisingumo vertinimams. Daktaro disertacija. Vilnius, 2006.
77. Laurinavičius A. Teisingumo sprendimams įtakos turintys skirstymo ir procedūriniai veiksniai // *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 2002. T.2(2). P. 99–105.
78. Lerner M. J. The justice motive: Some hypotheses as to its origins and forms // *Journal of Personality*, 1977. Vol. 45. P. 1–52.
79. Leventhal G. S. The distribution of rewards and resources in groups and organizations // *Advances in experimental social psychology*. Vol. 9 / Ed. by L. Berkowitz, W. Walster. New York: Academic Press, 1976. P. 91–131.
80. Leventhal G.S. What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships // *Social exchange* / Ed. by K. Gergen, M. Greenberg, R. Willis. New York: Plenum, 1980. P. 27–55.
81. Lind E. A. Fairness heuristic theory: Justice Judgments as pivotal cognitions in organizational relations // *Advances in organizational behavior* / Ed. by J. Greenberg, R. Cropanzano. Stanford: Stanford University Press, 2001. P. 56–88.

82. Lind E. A., Kulik C. T., Ambrose M., de Vera Park M. Individual and corporate dispute resolution // *Administrative Science Quarterly*, 1993. Vol. 38 P. 224–251.
83. Lind E., Kanfer R., Early C. Voice, control, and procedural justice: Instrumental and noninstrumental concerns in fairness judgments // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990. Vol. 59. P. 952–959.
84. Lind E.A. Arbitrating High-Stakes Cases. An Evaluation of Court-Annexed Arbitration in a United States District Court 1990.
85. Lind E.A., Kulik C.T. Hear Me Out: Voice and Justice // *Voice and Silence in Organizations* / Ed. by Greenberg J., Edwards M. S. Bingley: Emerald Group Publishing Ltd, 2009. P. 135–156.
86. Lind E.A., Lissak R. I. Apparent impropriety and procedural fairness judgments // *Journal of Experimental Social Psychology*, 1985. Vol 21(1), P. 19–29.
87. Lind E.A., Tyler T.R. The social psychology of procedural justice. New York: Plenum Press, 1988.
88. Lind E.A., Tyler T.R., Huo Y.J. Procedural context and culture: Variation in the antecedents of procedural justice judgments // *Journal of Personality and Social psychology*, 1997. Vol. 73. P.767–780.
89. MacCoun R.J., Lind E.A., Hensler D.R., Bryant D.L., Ebener, P. Alternative adjudication: An evaluation of the New Jersey automobile arbitration program. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1988.
90. Magnus K, Diener E, Fujita F, Pavot W. Extraversion and neuroticism as predictors of objective life events: A longitudinal analysis // *Journal of Personality and Social Psychology* 1993; Vol. 65. P. 1046-1053.
91. Judge, T.A., Locke, E.A., Durham, C.C., Kluger, A.N. Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations // *Journal of Applied Psychology*. 1998, 83(1): 17–34.
92. Maier S.L. ‘I have heard horrible stories ...’: Rape victims advocates’ perceptions of the revictimization by the police and medical system // *Violence Against Women*, 2008. Vol. 14. P. 786–808.

93. Mastroski S.D., Snipes, J.B., Supina, A.E. Compliance on demand: the public's response to specific police requests // *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1996. Vol. 33(3). P. 269–305.
94. Mawby R.I., Walkate S. *Critical victimology: International Perspectives*, London: Sage publications, 1994.
95. McCluskey J.D., Mastroski S.D., Parks R.B. To acquiesce or rebel: Predicting citizen compliance with police requests // *Police Quarterly*, 1999. Vol. 2(4). P. 389–416.
96. McFarlane A. C. Attitudes to victims: Issues for medicine, the law and society // *International victimology: selected papers from the 8th International Symposium on Victimology* / Ed. by C. Sumner, M. Israel, M. O'Connell, R. Sarre. Canberra: Australian Institute of Criminology, 1996. P. 259–275.
97. McFarlin D.B., Sweeney, P.D. Does Having a Say Matter Only if You Get Your Way? // *Instrumental and Value-Expressive Effects of Employee Voice // Basic & Applied Social Psychology*, 1996. Vol. 18(3). P. 289–303.
98. Messick D. M., Wilke H., Brewer M.B., Kramer R.M., Zemke P.E., Lui, L. Individual adaptations and structural change as solutions to social dilemmas // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1983. Vol. 44. P. 294–309.
99. Mikula G., Petri B., Tanzer, N. What people regard as unjust: Types and structures of everyday experiences of injustice // *European Journal of Social Psychology*, 1990. Vol. 20(2). P. 133–149.
100. Miller L. *Counseling crime victims: Practical strategies for mental health professionals*. New York: Springer Publishing Company, 2008.
101. Montada L. Coping with life stress: Injustice and the question “Who is responsible?” // *Social Justice in Human Relations* / Ed. by H. Steensma, R. Vermunt, 1991. Vol 2. P. 9 – 30.
102. Montada L. Justice, Equity, and Fairness in Human Relations // *Handbook of Psychology*, 3rd ed. vol. 5 / Ed. by T. Millon, M.J. Lerner. Hoboken, New Jersey: John Wiley and sons, 2003. P. 537–568.

103. Mount M. K., Barrick M. R., The Big Five personality dimensions: Implications for research and practice in human resources management // *Research in Personnel and Human Resources Management*, 1995. Vol. 13. P. 153–200.
104. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla // Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2013.
105. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla // Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2012.
106. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla // Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2011.
107. Orth U. Punishment goals of crime victims // *Law and Human Behavior*, 2003. Vol. 27. P. 173–186.
108. Orth U. Secondary victimization of crime victims by criminal proceedings // *Social Justice Research*, 2002. Vol. 15. P. 313–325.
109. Orth U., Maercker A. Do trials of perpetrators retraumatize crime victims? // *Journal of Interpersonal Violence*, 2004. Vol. 19. P. 212–227.
110. Paternoster R., Brame R., Bachman R., Sherman L.W. Do Fair Procedures Matter? The Effect of Procedural Justice on Spouse Assault // *Law & Society Review*, 1997. Vol. 31(1). P. 163–204.
111. Peterson R.S. Can You have too Much of a Good Thing? The Limits of Voice for Improving Satisfaction with Leaders // *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1999. Vol. 25. P. 313–324.
112. Pitman R.K., Sparr L.F., Saunders L.S., McFarlane A.C. Legal issues in posttraumatic stress disorder // *Traumatic Stress* / Ed. By. B. A. van der Kolk, A. C. McFarlane, L. Weisaeth, New York: Guilford Press, 1996.
113. Platow M. J., Filardo F., Troselj L., Grace D.M., Ryan M.K. Non-instrumental voice and extra-role behavior // *European Journal Of Social Psychology*, 2006. Vol. 36(1). P. 135–146.

114. Platow M., O'Brien L. Distributive and procedural justice: Acceptability as solutions to social dilemmas // *Handbook of Social Justice* / Ed. by A. Kakanowski and M. Narusevich, 2009. New York: Nova Science Publishers Inc. P.103–124.
115. Pruitt D. G. Social conflict // *Handbook of Social Psychology*. 4th edition. Vol. 2. / Ed. by Fiske S. T., Gilbert D. T., Lindzey G. Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, Inc., 1998. P. 470–503.
116. Ptacek J. Battered women in the courtroom: The power of judicial responses. Boston, MA: Northeastern University Press, 1999.
117. Russell Cropanzano, Zinta S. Byrne, D.Ramona Bobocel, Deborah E. Rupp, Moral Virtues, Fairness Heuristics, Social Entities, and Other Denizens of Organizational Justice // *Journal of Vocational Behavior*, 2001. Vol.58(2). P. 164–209.
118. Schmitt M., Dörfel M. Effects of justice sensitivity and procedural injustice in the workplace on job satisfaction and psychosomatic well-being // *European Journal of Social Psychology*, 1999. Vol. 29. P. 443-453.
119. Schmitt M., Baumert A. Gollwitzer M. Maes J. The justice sensitivity inventory: Factorial validity, location in the personality facet space, demographic pattern, and normative data // *Social Justice Research*, 2010. Vol. 23. P. 211–238.
120. Schmitt M., Gollwitzer M., Maes J., Arbach D. Justice Sensitivity: Assessment and Location in the Personality Space // *European Journal of Psychological Assessment*, 2005. Vol. 21. P. 202–211.
121. Schmitt, M. & Mohiyeddini, C. (1996). Sensitivity to befallen injustice and reactions to a real life disadvantage. *Social Justice Research*, 9, 223-238. Lerner, miller 1978
122. Schmitt M., Neumann R., Montada, L. Dispositional sensitivity to befallen injustice // *Social Justice Research*, 1995. 8, 385-407.
123. Shapiro D. The death of justice theory is likely if theorists neglect the “wheels” already invented and the voices of the injustice victims // *Journal of Vocational Behavior*, 2001. Vol. 58. P. 235–242.

124. Shapland J., Willmore J., Duff P. Victims in the Criminal Justice System. Aldershot: Gower Publishing, 1985.
125. Shestowsky, Donna, The Psychology of Procedural Preference: How Litigants Evaluate Legal Procedures Ex Ante (January 13, 2014). Iowa Law Review, Vol. 99, No. 2, 2014; UC Davis Legal Studies Research Paper No. 363 Baumert, A., Schmitt, M. Justice sensitive interpretations of ambiguous situations. Australian Journal of Psychology. 2009, 61(1): 6–12.
126. Shi J., Lin H., Wang L., Wang M. Linking the Big Five Personality Constructs to Organizational Justice // Social Behavior and Personality, 2009. Vol. 37(2). P. 209–222.
127. Snyder, M., Ickes, W. (1985). Personality and social behavior // Handbook of social psychology. 3rd edition. / Ed. by G. Lindzey E. Aronson. Reading, MA: Addison-Wesley, 1985. P. 883–948.
128. Stouten J., Ceulemans E., Timmerman M.E. and Van Hiel A. Tolerance of Justice Violations: The Effects of Need on Emotional Reactions After Violating Equality in Social Dilemmas // Journal of Applied Social Psychology, 2011. Vol. 41. P. 357–380.
129. Sunshine J., Tyler T.R. The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Shaping Public Support for Policing // Law and Society Review, 2003. Vol. 37, No. 3. P. 513–548.
130. Sweeney P.D., McFarlin D.B., Cotton J.L. Locus of control as a moderator of the relationship between perceived influence and procedural justice // Human Relations, 1991. Vol. 44. P. 333–342.
131. Tamarit J.J., Villacampa C.C., Filella, G.G. Secondary Victimization and Victim Assistance // European Journal Of Crime, Criminal Law & Criminal Justice, 2010. Vol. 18(3) P. 281–298.
132. Tarptautinis viktimologinis tyrimas Lietuvoje 1997 m. Baigiamoji ataskaita. Moksliniai vadovai: Dapšys A., Babachinaitė G. Vilnius: Teisės institutas, 1997.

133. Tepper B.J., Eisenbach R.J., Kirby S.L., Potter P.W. Test of a Justice-Based Model of Subordinates' Resistance to Downward Influence Attempts // *Group and Organization Management*, 1998. Vol 23. P. 144–160.
134. Thibaut J., Faucheux C. The development of contractual norms in a bargaining situation under two types of stress // *Journal of Experimental Social Psychology*, 1965. Vol.1. P.89–102.
135. Thibaut J., Walker L. *Procedural justice*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1975.
136. Thomas N., Baumert A. Schmitt M. Justice Sensitivity as a Risk and Protective Factor in Social Conflicts // *Justice and Conflicts* / Ed. by E. Kals, J. Maes. Berlin: Springer-Verlag, 2012. P. 107–120.
137. Tidikis R. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija* // Lietuvos teisės universitetas. Vilnius, 2003.
138. Tyler T. R., Lind E. A. A relational model of authority in groups // *Advances in experimental social psychology*, 1992. Vol. 25 P. 115–191.
139. Tyler T.R. Enhancing police legitimacy // *Annals of the American Academy*, 2004. Vol. 593. P 84–99.
140. Tyler T.R. Policing in Black and White: Ethnic group differences in trust and confidence in the police // *Police Quarterly*, 2005. Vol. 8. P. 322–342.
141. Tyler T.R. Public trust and confidence in legal authorities: What do majority and minority group members want from the law and legal authorities? // *Behavioral Science and the Law*, 2001. Vol. 19. P. 215–235.
142. Tyler T.R. Social justice // *International Journal of Psychology*, 2000. Vol. 35. P. 117–125.
143. Tyler T.R. The role of perceived injustice in defendants' evaluations of their courtroom experience // *Law and Society Review*, 1984. Vol.18(1). P. 51–74.
144. Tyler T.R. *Why people obey the law*. New Haven, CT: Yale University Press, 1990.

145. Tyler T.R., Blader S. Cooperation in groups: Procedural justice, social identity, and behavioral engagement. Philadelphia: Psychology Press, 2000.
146. Tyler T.R., Boeckmann R.J. Smith H.J. Huo Y.J. Social Justice in a diverse society. Boulder: Westview, 1997.
147. Tyler T.R., Huo Y.J. Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts. New York: Russell-Sage Foundation, 2002.
148. Tyler T.R., Rasinski K. Procedural Justice, Institutional Legitimacy, and the Acceptance of Unpopular U.S. Supreme Court Decisions: A Reply to Gibson // Law and Society Review, 1991. Vol. 25(3). P.621–630.
149. Tyler T.R., Wakslak C. J. Profiling and police legitimacy: Procedural justice, attributions of motive, and acceptance of police authority // Criminology, 2004. Vol. 42. P. 253–281.
150. Törnblom K.Y., Vermunt, R. An integrative perspective on social justice: Distributive vs. procedural fairness evaluations of positive and negative outcome allocations // Social Justice Research, 1999. Vol. 12. P.37–61.
151. Tufts J. Public Attitudes Toward the Criminal Justice System // Statistics Canada, 2000. Vol.20(12). P.1–22. Prieiga per internetą < <http://www.statcan.gc.ca/pub/85-002-x/85-002-x2000012-eng.pdf>> Žiūrėta: 2013-09-12.
152. Ullman S.E. Do social reactions to sexual assault victims vary by support provider? // Violence and Victims, 1996. Vol. 11. P. 143–157.
153. Uscila R. Pagyvenusių žmonių viktimizacija Lietuvos kaimuose ir vienkiemiuose : viktimologinė analizė // Jurisprudencija, 2005. T.70 (62). P. 107–118.
154. Uscila, R. Viktimologiniai tyrimai Lietuvoje. Viktimizacijos patirtis Lietuvoje 2007 metais // Teisės problemos, 2008. T. 3(61). P.112–125.
155. Valickas G., Justickis V., Vanagaitė K., Voropaj K. Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis. Vilnius: VU leidykla, 2013.
156. Valickas G., Voropaj K., Justickis V. Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką // Socialinių mokslų studijos, 2012. T.4(4). P. 1645–1663.

157. van den Bos K., Vermunt R., Wilke H.M. The consistency rule and the voice effect: the influence of expectations on procedural fairness judgements and performance // *European Journal Of Social Psychology*, 1996. Vol. 26(3). P. 411–428.
158. Van den Bos, Lind E. A. Uncertainty management by means of fairness judgments // *Advances in Experimental Social Psychology* / Ed. by M. P. Zanna. SanDiego: Academic Press. 2002. Vol. 34. P. 1–60.
159. Van der Vijver C. De burger en de zin van het strafrecht. Lelystad: Koninklijke Vermande, 1993.
160. Van Dijk J.J.M The Experience of Crime and Justice // *Global Report on Crime and Justice*, United Nations Office on Drugs and Crime / Ed. by G. Newman. Oxford: Oxford University Press, 1999.
161. Van Hiel, A., De Cremer, D., & Stouten, J. (2008). The personality basis of justice: The Five-Factor Model as an integrative model of personality and procedural fairness effects on cooperation. *European Journal of Personality*, 22, 519–539.
Skarlicki, D. P., Folger, R., Tesluk, P. Personality as a moderator in the relationship between fairness and retaliation. *Academy of Management Journal*. 1999, 42(1): 100–108.
162. Van Kesteren J., Mayhew P., Nieuwbeerta P. Criminal Victimization in Seventeen Industrialised Countries: Key Findings from the 2000 International Crime Victims Survey, The Hague: Ministry of Justice of Netherlands and National Institute for the Study of Criminality and Law Enforcement, 2001.
163. Vermunt R., Törnblom K.Y. Distributive and Procedural Justice // In *Distributive and Procedural Justice: Research and Social Applications* / Ed. by K. Y. Törnblom R. Vermunt, London: Ashgate Publishing Ltd., 2007. P. 1–13.
164. Vesper J.H., Cohen L.J. Litigating posttraumatic stress disorder: Effects on the family // *Behavioral Sciences and the Law*, 1999. Vol. 17. P. 235–251.
165. Viktimizacijos patirtis Lietuvoje 2007 m. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Vilmorus, 2008.

166. Walster E., Walster G. W., Berscheid E. *Equity: Theory and research*. Boston: Allyn and Bacon, 1978.
167. Wells W. Type of contact and evaluations of police officers: The effects of procedural justice across three types of police–citizen contacts // *Journal of Criminal Justice*, 2007. Vol. 35. P. 612–621.
168. Wemmers J. *Victims in the criminal justice system*. Amsterdam: Kugler Publications, 1996.
169. Wemmers J., Cyr K. Victims’ Perspectives on Restorative Justice: How much involvement are victims looking for? // *International Review of Victimology*, 2004. Vol. 11. P. 1–16.
170. Wemmers J., Cyr. K. What Fairness Means to Crime Victims: A social psychological perspective // *Applied Psychology in Criminal Justice*, 2006. Vol. 2(2). P. 102–128.
171. Wemmers J. Victim Participation and Therapeutic Jurisprudence // *Victims and Offenders*, 2008. 3, 165–191.
172. Wexler D. B. *Therapeutic jurisprudence* Durham, NC: Carolina Academic Press, 1990.
173. Wexler D. B. Two decades of therapeutic jurisprudence. *Touro Law Review*. 2008, 24: 17–29.
174. Wiggins J. S., Trapnell P. D. Personality structure: The return of the Big Five // *Handbook of personality psychology* / Ed. by R.Hogan, J.Johnson, S.Briggs, San Diego, CA: Academic Press, 1997. P. 737–765.
175. Winick, B. J. Therapeutic jurisprudence perspectives on dealing with victims of crime. *Nova Law Review*. 2009, Vol. 33. P. 536– 544.
176. Wissler R., *Mediation and Adjudication in Small Claims Court: The Effects of Process and Case Characteristics* // *Law and Society Review*, 1995. Vol. 29(2). P. 323–358.
177. Wolfradt U., Dalbert C. Personality, Values and Belief in a Just World // *Personality and Individual Differences*, 2002. Vol. 35(8). P. 1911–1918.

178. Woolard J.L., Harvell S.A.S., Graham S. Anticipatory injustice among adolescents: Age differences in perceived unfairness of the justice system // Behavioral Sciences and the Law, 2008. Vol. 26. P. 207–226.
179. Wrenn K. A., The Big Five as Predictors of Procedural Justice Perceptions. Georgia: Georgia Institute of Technology, 2005.
180. Žukauskienė R., Barkauskienė R. Lietuviškosios NEO PI-R versijos psichometriniai rodikliai // Psichologija (Mokslo darbai). 2006, Nr. 33. P. 7–21.

PRIEDAI

1 priedas. Nusikaltimo aukų charakteristikos

1 lentelė: Tiriamųjų pasiskirstymas pagal lytį

Lytis	N	Procentai
Vyras	38	54,3
Moteris	32	45,7
Iš viso	70	100,0

2 lentelė: Tiriamųjų pasiskirstymas pagal amžių

Tiriamųjų amžius	N	Procentai
18 – 20	4	5,7
21 – 24	12	17,1
25 – 29	20	28,6
30 – 39	16	22,9
40 – 59	17	24,3
60 ir vyresni	1	1,4
Iš viso	70	100,0

3 lentelė: Tiriamųjų pasiskirstymas pagal bylinėjimosi proceso charakteristikas

Bylų nagrinėjimo charakteristikos		N	Proc.
Kiek kartų buvo apklaustas	Vieną kartą	35	50,0
	Du kartus	21	30,0
	Tris arba keturis kartus	14	20,0
	Viso	70	100,0
Laikas, praėjęs nuo apklausos iki teismo	Iki vienerių metų	67	95,8
	Nuo vienerių iki trijų metų	3	4,2
	Viso	70	100,0
Dalyvavimas teismo posėdžiuose	Dalyvavo visuose teismo posėdžiuose	47	67,1
	Praleido nuo 1 iki 3 teismo posėdžių	23	32,9

	Viso	70	100,0
Bendra bylinėjimosi proceso trukmė	Iki 6 mėn.	42	60,0
	Nuo 6 iki 11 mėn.	9	12,9
	Nuo 12 iki 17 mėn.	4	5,7
	Daugiau kaip 18 mėn.	2	2,9
	Nenustatyta	13	18,6
	Viso	70	100,0

4 lentelė. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal patirtos nusikalstamos veikos pobūdį

Grupė	Patirtas nusikaltimas pagal LR Baudžiamąjį kodeksą	N	Procentai	
Turtiniai nusikaltimai	XXVIII Skyrius. Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams.	178 straipsnis. Vagystė	12	17,1
		180 straipsnis. Plėšimas	18	25,7
		181 straipsnis. Turto prievartavimas	7	10,0
		182 straipsnis. Sukčiavimas		
	183 straipsnis. Turto pasisavinimas			
	XXIII Skyrius. Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai vaikui ir šeimai	164 straipsnis. Vengimas išlaikyti vaiką	1	1,4
Nusikaltimai nukreipti prieš asmenį	XVIII Skyrius. Nusikaltimai žmogaus sveikatai	135 straipsnis. Sunkus sveikatos sutrikdymas 138 straipsnis. Nesunkus sveikatos sutrikdymas 139 straipsnis. Nesunkus sveikatos sutrikdymas dėl neatsargumo 140 straipsnis. Fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas	24	32,9
		XX Skyrius. Nusikaltimai žmogaus laisvei	148 straipsnis. Žmogaus veiksnų laisvės varžymas	2

	XXXIX Skyrius. Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai transporto eismo saugumui.	281 straipsnis. Kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimas	7	10,0
		282 straipsnis. Transporto eismo tvarkos ar saugumo taisyklių pažeidimas		

2 priedas. Kvaziekperimento dalyvių sociodemografinės charakteristikos

1 lentelė. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal amžių

Amžius	N	Procentai
18-20	280	71,4
21-23	96	24,5
24-27	11	2,8
28-31	4	1
32-35	1	0,3
Iš viso	392	100

2 lentelė. Tiriamųjų lytis

Lytis	N	Procentai
Vyras	187	47,7
Moteris	205	52,3
Iš viso	392	100

3 lentelė. Tiriamųjų specialybė

Specialybė	N	Procentai
Fizika	99	25,3
Socialiniai mokslai (psichologija, soc.darbas, socialinė politika, sociologija)	154	39,3
Teisė	104	26,5
Kita	35	8,9
Iš viso	392	100

4 lentelė. Dalyvavimo teisme patirtis

Patirtis	N	Procentai
Dalyvavo teisme	74	18,9
Nedalyvavo teisme	318	81,1
Iš viso	392	100

5 lentelė. Dalyvavimo teisme vaidmuo

Vaidmuo	N	Procentai
Ieškovo	2	2,7
Atsakovo	4	8,1
Liudininko	10	21,6
Nukentėjusiojo	4	27
Stebėtojo	54	100
Iš viso	74	100

6 lentelė. Tiriamųjų viktimizacinė patirtis

Patirtis	N	Procentai
Nukentėjo nuo nusikalstamos veikos	175	44,6
Nenukentėjo nuo nusikalstamos veikos	217	55,4
Iš viso	392	100

7 lentelė. Tiriamųjų patirtos nusikalstamos veikos pobūdis

Veikos pobūdis	N	Procentai
Prieš asmenį	34	19,4
Prieš turtą	119	68
Kita	22	12,6
Iš viso	175	100

8 lentelė. Tiriamųjų veiksmai, patyrus nusikalstamą veiką

Veiksmai	N	Procentai
Kreipėsi į teisėsaugą	85	48,6
Nesikreipė į teisėsaugą	90	51,4
Iš viso	175	100

9 lentelė. Tiriamųjų artimųjų bei pažįstamų dalyvavimo teisme patirtis

Patirtis	N	Procentai
Dalyvavo teisme	290	74
Nedalyvavo teisme	102	26
Iš viso	392	100

10 lentelė. Tiriamųjų artimųjų bei pažįstamų atsiliepimai apie Lietuvos teismus

Vertinimai	N	Procentai
Labai nepalankūs	21	5,4
Nepalankūs	68	17,3
Neutralūs	170	43,4
Palankūs	29	7,4

Labai nepalankūs	2	5
Netinka	102	26
Iš viso	392	100

11 lentelė. Tiriamųjų atsiliepimai apie Lietuvos teismus

Vertinimai	N	Procentai
Labai nepalankūs	14	3,6
Nepalankūs	90	23,0
Neutralūs	207	52,8
Palankūs	76	19,4
Labai nepalankūs	5	1,3
Iš viso	392	100

3 priedas. Nusikaltimo aukų apklausos protokolas

<i>I dalis. Ikiteisminis tyrimas</i>		
<i>Klausimas</i>	<i>Įvertinimas (apibraukite tinkamą arba parašykite savo atsakymą)</i>	<i>Komentaras (pateikite kuo platesnius komentarus – rašykite kitoje puslapių pusėje)</i>
1. Koks buvo nukentėjusiojo patirtos nusikalstamos veikos pobūdis (trumpai apibūdinkite ir nurodykite baudžiamojo kodekso straipsnį (-ius)).		
2. Ar nukentėjusiajam teko duoti parodymus ikiteisminio tyrimo metu?	2.1. taip (nurodykite kiek kartų jis buvo apklaustas); 2.2. ne (jeigu neteko, tada iš karto pereikite prie 30 klausimo).	
3. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas paaiškino nukentėjusiajam parodymų davimo tikslą?	3.1. paaiškino; 3.2. nepaaiškino.	
4. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas paaiškino nukentėjusiajam parodymų davimo teisinį pagrindą (koku įstatymu ir kieno sprendimu buvo remiamasi)?	4.1. paaiškino koku įstatymu buvo remiamasi; 4.2. paaiškino kieno sprendimu buvo remiamasi; 4.3. nepaaiškino koku įstatymu buvo remiamasi; 4.4. nepaaiškino kieno sprendimu buvo remiamasi.	
5. Ar nukentėjusiajam buvo paaiškinta parodymų davimo tvarka?	5.1. parodymų davimo tvarka buvo paaiškinta išsamiai; 5.2. parodymų davimo tvarka buvo paaiškinta formaliai; 5.3. parodymų davimo tvarka nebuvo paaiškinta (buvo tik nurodinėjama, ką reikia daryti).	
6. Ar nukentėjusiajam buvo paaiškinta parodymo atpažinti tvarka?	6.1. parodymo atpažinti tvarka buvo paaiškinta išsamiai; 6.2. parodymo atpažinti tvarka buvo	

	<p>paaiškinta formaliai;</p> <p>6.3. parodymo atpažinti tvarka nebuvo paaiškinta (buvo tik nurodinėjama, ką reikia daryti).</p> <p>6.4. atpažinimo procedūra nebuvo vykdoma.</p>	
7. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas pasiteiravo, ar nukentėjusysis turi klausimų, prašymų arba pasiūlymų?	<p>7.1. taip;</p> <p>7.2. ne.</p>	
8. Ar nukentėjusysis turėjo kokių nors klausimų, prašymų arba pasiūlymų (nurodykite konkrečiai)?	<p>8.1. taip;</p> <p>8.2. ne.</p>	
9. Jeigu buvo kokių nors nukentėjusiojo klausimų, prašymų arba pasiūlymų, kaip į juos reagavo ikiteisminio tyrimo pareigūnas?	<p>9.1. ignoravo;</p> <p>9.2. išklausė, bet neatsižvelgė;</p> <p>9.3. išklausė ir atsižvelgė;</p> <p>9.4. kita (nurodykite konkrečiai).</p>	
10. Ar nukentėjusiajam buvo išaiškintos teisės, kurias jis turi ikiteisminio tyrimo metu? Nurodykite konkrečiai, kokios teisės nukentėjusiajam buvo išaiškintos.	<p>10.1. teisė duoti parodymus savo gimtąja kalba ir naudotis vertėjo paslaugomis;</p> <p>10.2. teisė susipažinti su parodymų protokolu ir daryti jame pakeitimus ir pataisas;</p> <p>10.3. teisė pačiam surašyti parodymus;</p> <p>10.4. teisė ikiteisminio tyrimo metu susipažinti su byla ir daryti medžiagos kopijas ar išrašus;</p> <p>10.5. teisė prašyti, kad būtų daromi jo parodymų garso ir vaizdo įrašai;</p> <p>10.6. teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis;</p> <p>10.7. teisė apskųsti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą;</p> <p>10.8. teisė gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą;</p> <p>10.9. teisė prašyti taikyti anonimiškumą (ypač kai vyksta procesas dėl labai</p>	

	<p>sunkaus ar sunkaus nusikaltimo);</p> <p>10.10. teisė įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka prašyti taikyti jam apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės.</p> <p>10.11. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 13 klausimo).</p>	
<p>11. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiajam teises? (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)</p>	<p>11.1. teisės pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėjo apie jas);</p> <p>11.2. teisės pareigūnas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;</p> <p>11.3. teisės pareigūnas išaiškino išsamiai.</p>	
<p>12. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?</p>	<p>12.1. nemėgino;</p> <p>12.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjusysis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);</p> <p>12.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, ar nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo teises (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo arba užduodavo papildomą klausimą).</p>	
<p>13. Ar nukentėjusysis gerai suprato savo teises, kurias jis turi ikiteisminio tyrimo metu?</p>	<p>13.1. visiškai nesuprato;</p> <p>13.2. daugiau ar mažiau nesuprato;</p> <p>13.3. nei suprato, nei nesuprato;</p> <p>13.4. daugiau ar mažiau suprato;</p> <p>13.5. visiškai suprato.</p>	
<p>14. Ar nukentėjusiajam buvo išaiškintos jo pareigos, kurias jis turi ikiteisminio tyrimo metu? Nurodykite konkrečiai, kokios pareigos nukentėjusiajam buvo išaiškintos.</p>	<p>14.1. pareiga šaukiamam atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą;</p> <p>14.2. pareiga duoti parodymus;</p> <p>14.3. nebuvo išaiškinta nė viena pareiga (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 17 klausimo).</p>	

<p>15. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiojo pareigas? (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena pareiga)</p>	<p>15.1. pareigas pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas);</p> <p>15.2. pareigas pareigūnas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;</p> <p>15.3. pareigas pareigūnas išaiškino išsamiai.</p>	
<p>16. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo pareigas (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena pareiga)?</p>	<p>16.1. nemėgino;</p> <p>16.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjusysis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);</p> <p>16.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, ar nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo pareigas (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo arba užduodavo papildomą klausimą).</p>	
<p>17. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiojo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?</p>	<p>17.1. išaiškino;</p> <p>17.2. neišaiškino (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 20 klausimo).</p>	
<p>18. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiojo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?</p>	<p>18.1. atsakomybę pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėjo apie ją);</p> <p>18.2. atsakomybę pareigūnas išaiškino taip, kad ją buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;</p> <p>18.3. atsakomybę pareigūnas išaiškino išsamiai.</p>	
<p>19. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo atsakomybę už melagingų parodymų?</p>	<p>19.1. nemėgino;</p> <p>19.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjusysis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);</p> <p>19.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, ar nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo pareigas (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo arba užduodavo</p>	

	papildomą klausimą).	
20. Ar nukentėjusysis pasinaudojo savo teise apskusti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą?	20.1. taip (nurodykite konkrečiai ką apskundė); 20.2. ne.	
21. Ar buvo tokių situacijų, kai nukentėjusysis elgėsi ne taip, kaip to norėjo ikiteisminio tyrimo pareigūnas?	21.1. buvo (nurodykite konkrečiai); 21.2. nebuvo (jeigu nebuvo, tada iš karto pereikite prie 23 klausimo).	
22. Kaip elgėsi ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kai nukentėjusiojo elgesys neatitiko jo lūkesčių?	22.1. nukentėjusiajam buvo pasakoma, ką reikia daryti; 22.2. nukentėjusiajam buvo ne tik pasakoma, ką reikia daryti, bet ir paaiškinama, kodėl reikia taip daryti; 22.3. iš nukentėjusiojo buvo reikalaujama konkrečių veiksmų nieko neaiškinant; 22.4. kita (nurodykite konkrečiai).	
23. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė nukentėjusiajam kokį nors spaudimą (pvz., kalbėjo pakeltu balso tonu, žemino, siekė išmušti iš vėžių, išgąsdinti, priversti atsiimti kaltinimus)?	23.1. darė (nurodykite konkrečiai); 23.2. nedarė.	
24. Ar pareigūnas ikiteisminio tyrimo metu elgėsi nešališkai?	24.1. taip; 24.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius).	
25. Ar apklausdamas nukentėjusį ikiteisminio tyrimo pareigūnas parodė, kad jau turi savo tvirtą nuomonę dėl įvykdyto nusikaltimo?	25.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip); 25.2. neparodė.	
26. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas manė, kad nukentėjusysis yra nekaltas dėl įvykdyto nusikaltimo?	26.1. taip; 26.2. ne; 26.3. buvo sunku suprasti.	
27. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūno elgesys buvo etiškas (ar jis laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?	27.1. buvo; 27.2. nebuvo (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).	

<p>28. Ar, nukentėjusiojo manymu, jį apklausęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas elgėsi teisingai?</p>	<p>28.1. visiškai teisingai; 28.2. daugiau ar mažiau teisingai; 28.3. nei teisingai, nei neteisingai; 28.4. daugiau ar mažiau neteisingai; 28.5. visiškai neteisingai.</p>	
<p>29. Kokius emocinius išgyvenimus nukentėjusysis patyrė, kai buvo atliekama parodymų davimo procedūra ikiteisminio tyrimo metu (nurodykite konkrečiai, pvz., nerimą, pyktį, baimę)? Naudodami procentinę skalę apibūdinkite patirtų emocijų išgyvenimų stiprumą (pvz., 10 proc. – išgyveno silpną emociją, 50 proc. – išgyveno vidutiniško stiprumo emociją, 100 proc. – išgyveno labai stiprią emociją).</p>		
<p><i>II dalis. Teismo procesas</i></p>		
<p>30. Ar nukentėjusysis turėjo galimybę teismo metu pateikti prašymus?</p>	<p>30.1. taip; 30.2. ne.</p>	
<p>31. Ar nukentėjusiojo prašymai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?</p>	<p>31.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta; 31.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta; 31.3. nebuvo išklaustyti.</p>	
<p>32. Ar nukentėjusysis turėjo galimybę teismo metu išsakyti savo nuomonę ir argumentus?</p>	<p>32.1. taip; 32.2. tik iš dalies; 32.3. ne.</p>	
<p>33. Ar nukentėjusiojo nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?</p>	<p>33.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta; 33.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta; 33.3. nebuvo išklaustyti.</p>	
<p>34. Ar teismo posėdžio metu teisėjas elgėsi su nukentėjusiuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?</p>	<p>34.1. taip; 34.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).</p>	

<p>35. Ar nukentėjusysis galėjo daryti kokį nors poveikį teisminiam procesui (pvz., įrodymų nagrinėjimui, ekspertų iškvietimui, o esant nepalankiam sprendimui, ar galėjo pateikti apeliaciją)?</p>	<p>35.1. taip (nurodykite konkrečiai, kokį poveikį nukentėjusysis galėjo daryti);</p> <p>35.2. ne.</p>	
<p>36. Ar nukentėjusiajam buvo išaiškintos teisės, kurias jis turi teismo proceso metu? Nurodykite konkrečiai, kokios teisės jam buvo išaiškintos.</p>	<p>36.1. teisė teikti įrodymus;</p> <p>36.2. teisė pateikti prašymus;</p> <p>36.3. teisė pareikšti nušalinimus;</p> <p>36.4. teisė teisme susipažinti su byla;</p> <p>36.5. teisė teisme daryti medžiagos kopijas ar išrašus;</p> <p>36.6. teisė dalyvauti bylą nagrinėjant teisme;</p> <p>36.7. teisė apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus;</p> <p>36.8. teisė apskusti teismo nuosprendį ar nutartį;</p> <p>36.9. teisė pasakyti baigiamąją kalbą.</p> <p>36.10. teisė baudžiamajame procese pareikšti kaltinamajam civilinį ieškinį (kai dėl nusikalstamos veikos nukentėjusysis patyrė turtinės ar neturtinės žalos);</p> <p>36.11. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 39 klausimo).</p>	
<p>37. Kaip teisėjas išaiškino nukentėjusiojo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?</p>	<p>37.1. teisės teisėjas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas);</p> <p>37.2. teisės teisėjas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;</p> <p>37.3. teisės teisėjas išaiškino išsamiai.</p>	
<p>38. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises?</p>	<p>38.1. nemėgino;</p> <p>38.2. teisėjas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjusysis suprato</p>	

	<p>paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);</p> <p>38.3. teisėjas siekė įsitikinti, ar nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo teises (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo arba užduodavo papildomą klausimą).</p>	
<p>39. Ar nukentėjusysis gerai suprato savo teises, kurias jis turi teismo proceso metu?</p>	<p>39.1. visiškai nesuprato;</p> <p>39.2. daugiau ar mažiau nesuprato;</p> <p>39.3. nei suprato, nei nesuprato;</p> <p>39.4. daugiau ar mažiau suprato;</p> <p>39.5. visiškai suprato.</p>	
<p>40. Ar teisėjas išaiškino nukentėjusiojo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?</p>	<p>40.1. išaiškino;</p> <p>40.2. neišaiškino (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 43 klausimo).</p>	
<p>41. Kaip teisėjas išaiškino nukentėjusiojo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?</p>	<p>41.1. atsakomybę teisėjas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėjo apie ją);</p> <p>41.2. atsakomybę teisėjas išaiškino taip, kad ją buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;</p> <p>41.3. atsakomybę teisėjas išaiškino išsamiai.</p>	
<p>42. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?</p>	<p>42.1. nemėgino;</p> <p>42.2. teisėjas darė tai formaliai (pvz., paklausė, ar nukentėjusysis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo);</p> <p>42.3. teisėjas siekė įsitikinti, ar nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo atsakomybę (pvz., paklausė, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo arba uždavė papildomą klausimą).</p>	
<p>43. Ar teisėjas darė nukentėjusiajam kokį nors spaudimą bylos nagrinėjimo metu?</p>	<p>43.1. ne;</p> <p>43.2. laisvojo pasakojimo metu prašė pasakyti esmę ir nepasakoti nereikalingų smulkmenų;</p> <p>43.3. neišklausęs iki galo užduodavo kitą</p>	

	<p>klausimą;</p> <p>43.4. kitaip pertraukdavo (nurodykite kaip);</p> <p>43.5. „spaudė“ remdamasis tuo, kad parengtinio tyrimo metu buvo duoti kiti parodymai;</p> <p>43.6. kita (nurodykite konkrečiai).</p>	
44. Ar teisėjas teismo proceso metu elgėsi nešališkai ?	<p>44.1. taip;</p> <p>44.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius).</p>	
45. Ar apklausdamas nukentėjusį teisėjas parodė, kad jau turi savo tvirtą nuomonę dėl įvykdyto nusikaltimo?	<p>45.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip);</p> <p>45.2. neparodė.</p>	
46. Ar teisėjas manė, kad nukentėjusysis yra nekaltas dėl įvykdyto nusikaltimo?	<p>46.1. taip;</p> <p>46.2. ne;</p> <p>46.3. buvo sunku suprasti.</p>	
47. Ar, nukentėjusiojo manymu, teismo proceso metu teisėjas elgėsi su juo teisingai?	<p>47.1. visiškai teisingai;</p> <p>47.2. daugiau ar mažiau teisingai;</p> <p>47.3. nei teisingai, nei neteisingai;</p> <p>47.4. daugiau ar mažiau neteisingai;</p> <p>47.5. visiškai neteisingai.</p>	
48. Ar, nukentėjusiojo manymu, prokuroras skyrė pakankamai dėmesio jo bylai (pvz., domėjosi bylos medžiaga, užduodavo klausimus)?	<p>48.1. taip;</p> <p>48.2. ne (nurodykite, kodėl jis taip mano).</p>	
49. Ar teismo posėdžio metu prokuroras elgėsi su nukentėjusiuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?	<p>49.1. taip;</p> <p>49.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti);</p> <p>49.3. prokuroras teismo posėdžio metu su nukentėjusiuoju nebendravo.</p>	
50. Ar, nukentėjusiojo manymu, prokuroras siekė teisingumo?	<p>50.1. taip;</p> <p>50.2. ne (nurodykite kodėl jis taip mano).</p>	
51. Ar nukentėjusysis turėjo advokatą?	<p>51.1. taip (tada pereikite prie 53 klausimo);</p> <p>51.2. ne (tada atsakykite į 52 klausimą ir</p>	

	po to iš karto pereikite prie 58 klausimo).	
52. Jeigu nukentėjusysis neturėjo advokato, nurodykite, dėl kokių priežasčių.	52.1. nutarė pasikliauti vien tik savo jėgomis; 52.2. neturėjo už ką pasisamdyti advokato; 52.3. kita (nurodykite konkrečiai).	
53. Ar advokatas atidžiai išklausė nukentėjusįjį (atsakykite jeigu jis turėjo advokatą)?	53.1. taip; 53.2. ne (nurodykite kodėl).	
54. Ar advokatas įdėjo daug pastangų, gindamas nukentėjusiojo interesus (atsakykite jeigu jis turėjo advokatą)?	54.1. taip; 54.2. ne (nurodykite kodėl).	
55. Ar, nukentėjusiojo manymu, advokatas davė jam gerų patarimų (atsakykite jeigu jis turėjo advokatą)?	55.1. taip (nurodykite kokių); 55.2. ne (nurodykite kodėl).	
56. Ar advokatas elgėsi su nukentėjusiuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.) (atsakykite jeigu jis turėjo advokatą)?	56.1. taip; 56.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).	
57. Ar, nukentėjusiojo manymu, advokatas siekė teisingumo (atsakykite jeigu jis turėjo advokatą)?	57.1. taip; 57.2. ne (nurodykite kodėl).	
58. Ar nukentėjusysis yra patenkintas teismo posėdžių organizavimu (pvz., ar teismo procesas nebuvo vilkinamas, ar posėdžiai prasidėdavo laiku ir pan.)?	58.1. taip; 58.2. ne (nurodykite kodėl).	
59. Kokios bausmės kaltinamajam tikėjosi nukentėjusysis?	59.1. griežtesnės; 59.2. panašios į tą, kokia buvo paskirta; 59.3. švelnesnės.	

60. Ar, nukentėjusiojo manymu, teisėjo priimtas sprendimas yra teisingas?	60.1. visiškai teisingas; 60.2. daugiau ar mažiau teisingas; 60.3. nei teisingas, nei neteisingas; 60.4. daugiau ar mažiau neteisingas; 60.5. visiškai neteisingas.	
61. Ar nukentėjusysis yra patenkintas teisėjo priimtu sprendimu?	61.1. visiškai patenkintas; 61.2. daugiau ar mažiau patenkintas; 61.3. nei patenkintas, nei nepatenkintas; 61.4. daugiau ar mažiau nepatenkintas; 61.5. visiškai nepatenkintas.	
62. Kada buvo įvykdytas nusikaltimas? Nurodykite datą.		
63. Kada prasidėjo teismo procesas? Nurodykite datą.		
64. Kiek buvo teismo posėdžių? Nurodykite skaičių.		
65. Keliuose teismo posėdžiuose dalyvavo nukentėjusysis? Nurodykite skaičių.		
66. Kiek laiko truko bylinėjimasis? Nurodykite bylinėjimosi trukmę mėnesiais.		

4 priedas. Stimulinės medžiagos scenarijaus etapai

1 lentelė. Stimulinės medžiagos scenarijaus etapai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą

Bylos nagrinėjimo etapas	LR BPK straipsniai	Esminiai procesiniai veiksmai
Nagrinėjamos bylos paskelbimas	262 str. 1 d.	Teisiamojo posėdžio pirmininkas pradeda teisiamąjį posėdį ir paskelbia, kokia byla bus nagrinėjama.
Pranešimas apie atvykusiuosius	262 str. 2 d.	Posėdžio sekretorius, teisėjui suteikus žodį, praneša teismui, kas iš nagrinėjimo teisme dalyvių, liudytojų, ekspertų, specialistų bei vertėjų atvyko.
Liudytojų pašalinimas iš teismo salės	264 str.	Atvykę liudytojai pašalinami iš teismo posėdžių salės.
Kaltinamojo asmenybės nustatymas	265 str.	Teisėjas paklausia koks kaltinamojo vardas, pavardė, gimimo data, gimimo vieta, gyvenamoji vieta, užsiėmimas, išsilavinimas, šeiminei padėtis, teistumas.
Teismo sudėties paskelbimas	267 str. 1 d.	Teisėjas paskelbia savo, prokuroro, gynėjo, sekretorės pavardes ir paklausia, ar nagrinėjimo teisme dalyviai pareiškia šiems asmenims nušalinimą.
Prašymų pateikimas ir išsprendimas	270 str. 1 d.	Teisėjas paklausia nagrinėjimo teisme dalyvių, ar jie turi prašymų šaukti naujus liudytojus, ekspertus ar išreikalauti kitus įrodymus.
Įrodymų tyrimo pradžia	271 str. 1 d.	Prokuroras paskelbia kaltinamojo aktą.
Įrodymų tyrimo pradžia	271 str. 2 d.	Teisėjas paklausia kaltinamąjį, ar šis supranta kaltinimą, reikiama atvejais išaiškina kaltinamajam jo esmę ir paklausia, ar jis prisipažįsta kaltas. Kaltinamasis turi teisę motyvuoti savo atsakymą.
Kaltinamojo apklausa	272 str. 1 d.	Teisėjas pasako kaltinamajam jo turimas teises. Teisėjas pasiūlo duoti parodymus apie kaltinimą ir kaltinamajam žinomas bylos aplinkybes. Kaltinamasis prisipažįsta esąs kaltas, todėl teisėjas

		paklausia ar niekas neprieštarauja, kad įrodymų tyrimas vyktų sutrumpinta tvarka.
Nukentėjusiojo apklausa	277 str., 279 str., 283 str.	<p>Prieš duodant parodymus, teisėjas nustato nukentėjusiojo asmens tapatybę, paklausia ar nėra aplinkybių, kliudančių duoti priesaiką, po to išaiškina pilietinę priedermę ir pareigą teisingai papasakoti visa, kas jam žinoma byloje, ir įspėja dėl atsakomybės pagal BPK 163 str. už atsisakymą arba vengimą duoti parodymus ir dėl atsakomybės pagal LR BK 235 str. už melagingus parodymus.</p> <p>Nukentėjusysis prisiekia teismui ir pasirašo.</p> <p>„Aš, (vardas, pavardė), suvokdamas savo žodžių prasmę ir atsakomybę už juos prisiekiu sakyti tiesą ir nieko nenutylėti“.</p> <p>Teisėjas pasiūlo nukentėjusiajam pranešti teismui visa, kas jam žinoma dėl bylos aplinkybių, vengdamas dėstyti žinių, kurių šaltinio negali nurodyti.</p> <p>Nukentėjusiajam užduodami klausimai</p>
Įrodymų tyrimo teisme pabaiga	292 str.	<p>Teisėjas paklausia, ar nagrinėjimo teisme dalyviai nori papildyti įrodymų tyrimą ir būtent kuo.</p> <p>Teisėjas paskelbia, kad įrodymų tyrimas teisme yra baigtas.</p>
Baigiamosios kalbos	293 str.	<p>Prokuroro baigiamoji kalba.</p> <p>Nukentėjusiojo baigiamoji kalba.</p> <p>Kaltinamojo arba jo gynėjo baigiamoji kalba</p>
Kaltinamojo paskutinis žodis	294 str.	Teisėjas suteikia kaltinamajam paskutinį žodį.
Pranešimas apie nuosprendžio paskelbimą	296 str.	Teisėjas vietoje nutaria ir praneša apie nuosprendžio paskelbimo laiką ir vietą.

5 priedas. Vertintojų apklausos skalė

Gerbiamasis (-oji),

Prašome Jūsų dalyvauti tyrime, kurio tikslas išsiaiškinti psichologinius bylinėjimosi proceso ypatumus.

Netrukus Jūs matysite vaizdo įrašą, kuriame vaizduojamas bylinėjimosi procesas. Prašome Jūsų įdėmiai peržiūrėti filmą, ypatingą dėmesį kreipiant į teisėjos elgesio ypatumus. Pabaigę žiūrėti, įvertinkite teisėjos elgesį, pasirinkdami vieną iš galimų vertinimo variantų.

Teisėja nešališkai elgėsi su visais bylinėjimosi proceso dalyviais.						
☐ labai silpnai išreikštas elgesys	☐ silpnai išreikštas elgesys	☐ silpniau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriai išreikštas elgesys	☐ labai stipriai išreikštas elgesys
Teisėja elgėsi mandagiai ir etiškai su visais bylinėjimosi proceso dalyviais.						
☐ labai silpnai išreikštas elgesys	☐ silpnai išreikštas elgesys	☐ silpniau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriai išreikštas elgesys	☐ labai stipriai išreikštas elgesys
Teismo metu teisėja buvo maloni su visais bylinėjimosi proceso dalyviais.						
☐ labai silpnai išreikštas elgesys	☐ silpnai išreikštas elgesys	☐ silpniau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriai išreikštas elgesys	☐ labai stipriai išreikštas elgesys
Teisėja buvo įsitraukusi į bylinėjimosi procesą.						
☐ labai silpnai išreikštas elgesys	☐ silpnai išreikštas elgesys	☐ silpniau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriai išreikštas elgesys	☐ labai stipriai išreikštas elgesys
Teisėja suteikė galimybę visiems bylinėjimosi proceso dalyviams pasisakyti.						
☐ labai silpnai išreikštas elgesys	☐ silpnai išreikštas elgesys	☐ silpniau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriai išreikštas elgesys	☐ labai stipriai išreikštas elgesys
Teisėja siekė išsamiai paaiškinti bylos nagrinėjimo tvarką.						
☐ labai silpnai	☐ silpnai išreikštas	☐ silpniau, nei vidutiniškai	☐ vidutiniškai išreikštas	☐ stipriau, nei vidutiniškai	☐ stipriai išreikštas	☐ labai stipriai

išreikštas elgesys	elgesys	išreikštas elgesys	elgesys	išreikštas elgesys	elgesys	išreikštas elgesys
Teisėja išsamiai paaiškino ginčo šalių turimas teises bei pareigas.						
☐ labai silpnai išreikštas elgesys	☐ silpnai išreikštas elgesys	☐ silpniau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriai išreikštas elgesys	☐ labai stipriai išreikštas elgesys
Teisėjos neverbalinė kalba parodė jos susidomėjimą ir įsitraukimą į ginčo sprendimo procesą.						
☐ labai silpnai išreikštas elgesys	☐ silpnai išreikštas elgesys	☐ silpniau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriai išreikštas elgesys	☐ labai stipriai išreikštas elgesys
Teisėja dėmesingai klausėsi kaltinamojo ir nukentėjusiosios parodymų.						
☐ labai silpnai išreikštas elgesys	☐ silpnai išreikštas elgesys	☐ silpniau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriai išreikštas elgesys	☐ labai stipriai išreikštas elgesys
Teisėja suteikė galimybę ginčo šalims užduoti klausimus.						
☐ labai silpnai išreikštas elgesys	☐ silpnai išreikštas elgesys	☐ silpniau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriau, nei vidutiniškai išreikštas elgesys	☐ stipriai išreikštas elgesys	☐ labai stipriai išreikštas elgesys

Jeigu norite pakomentuoti matytą vaizdo medžiagą, prašome rašyti čia:

Dabar prašome atsakyti į kelis klausimus apie save:

Lytis: vyr. mot.

Išsilavinimas:

Klientų konsultavimo stažas:

Nuoširdžiai dėkojame už bendradarbiavimą!

6 priedas. Kognityvio interviu ir apklausos raštu palyginimo rezultatai (Mano-Vitnio-Vilkoksono testo rezultatai)

	Mano-Vitnio U	Vilkoksono W	Z	p reikšmė
Ar nukentėjusysis turėjo galimybę pateikti prašymus?	593,5	1089,5	-0,199	0,842
Ar prašymai buvo išklaustyti, ar atsižvelgta į juos?	495,0	1275,0	-1,359	0,174
Ar nukentėjusysis turėjo galimybę išsakyti nuomone?	523,0	1019,0	-1,108	0,268
Ar nukentėjusiojo nuomone buvo išklaudyta?	504,5	1284,5	-1,093	0,274
Ar teisėjas elgėsi etiškai?	535,0	1031,0	-1,417	0,156
Ar nukentėjusysis galėjo daryti koki nors poveikį?	528,5	1024,5	-1,041	0,298
Ar buvo išaiškinta bent viena teise posėdžio metu?	584,5	1364,5	-0,390	0,696
Kaip teisėjas išaiškino teises?	384,0	979,0	-1,242	0,214
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, ar nukentėjusysis suprato teises?	441,5	792,5	-0,008	0,994
Ar nukentėjusysis gerai suprato savo teises?	514,500	1294,5	-1,158	0,247
Ar teisėjas išaiškino atsakomybę už melagingus parodymus?	604,0	1384,0	-0,010	0,992
Kaip teisėjas išaiškino atsakomybę už melagingus parodymus?	355,5	950,5	-1,650	0,099
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis suprato atsakomybę?	445,5	1040,5	-0,214	0,830
Ar teisėjas darė koki nors spaudimą?	507,5	1003,5	-1,399	0,162
Ar teisėjas elgėsi nešališkai?	601,0	1097,0	-0,080	0,937
Ar teisėjas parodė savo nuomone?	516,0	1296,0	-1,409	0,159
Ar teisėjas mane, kad nukentėjusysis nekaltas?	464,5	960,5	-1,896	0,058
Ar teisėjas elgėsi teisingai?	601,5	1097,5	-0,038	0,970
Ar nukentėjusysis turėjo advokatą?	553,5	1049,5	-1,094	0,274
Ar nukentėjusysis patenkintas posėdžių organizavimu?	516,5	1012,5	-1,243	0,214
Kokios bausmės tikėjosi kaltinamajam?	472,0	1213,0	-1,601	0,109
Ar priimtas sprendimas yra teisingas?	563,0	1304,0	-0,330	0,741
Ar nukentėjusysis patenkintas sprendimu?	584,0	1080,0	-0,062	0,950

7 priedas. Tyrimo metodika (2 tyrimo dalis)

Gerbiamas (-a) respondente,

Prašome Jūsų dalyvauti tyrime, kuriuo siekiama išsiaiškinti teisingumo suvokimo ypatumus teismo ginčo nagrinėjimo metu.

Jūsų atsakymai yra labai svarbūs, kadangi jie gali atskleisti teismų darbo privalumus ir trūkumus.

Anketa yra anoniminė, todėl niekas nesužinos Jūsų vardo ar pavardės. Lapo apačioje prašome pažymėti ir prisiminti savo identifikacinį kodą – jis bus reikalingas antrajame tyrimo etape.

Iš anksto dėkojame Jums už dalyvavimą tyrime.

Prašome nurodyti kai kuriuos duomenis apie save:

1. Lytis vyr. mot.
2. Kokia Jūsų specialybė?
.....
3. Kiek Jums metų?
.....
4. Ar kada nors nukentėjote nuo nusikalstamos veikos?
 taip ne (jei pasirinkote „ne“, pereikite prie 7 klausimo)
5. Kokį nusikaltimą patyrėte?
.....
6. Ar dėl patirto nusikaltimo kreipėtės į teisėsaugą?
 taip ne
7. Ar Jums teko kada nors dalyvauti teisme?
 taip ne (jei pasirinkote „ne“, pereikite prie 6 klausimo)
8. Kokiame vaidmenyje dalyvavote teisme? (galite pažymėti kelis atsakymo variantus)
 ieškovo atsakovo kaltinamojo
 nukentėjusiojo liudininko
 stebėtojo
 kita
(įrašykite).....
9. Ar kam nors iš Jūsų artimųjų ar pažįstamų teko dalyvauti teisme?
 taip ne
10. Kokius atsiliepimus apie teismą girdėjote iš Jūsų artimųjų arba pažįstamų?
 1 labai nepalankius 2 = nepalankius
 3 = neutralius 4 = palankius
 5 = labai palankius
11. Kokia Jūsų nuomonė apie Lietuvos teismus?
 1 labai nepalanki 2 = nepalanki
 3 = neutrali 4 = palanki
 5 = labai palanki

Prašome įdėmiai perskaityti situacijos aprašymą.

Situacijos aprašymas

2011 metais viename iš Vilniaus mikrorajonų įvyko nusikaltimas – vakare einanti mergina buvo užpulta, sumušta ir apiplėšta. Nusikaltimo metu mergina patyrė rimtų fizinių sužalojimų (dėl jų turėjo ilgą laiką praleisti ligoninėje) ir materialinės žalos (buvo pavogtas jos mobilus telefonas, piniginė, kurioje buvo 150 Lt). Nukentėjusioji kreipėsi į teismą dėl neturtinės ir turtinės žalos atlyginimo. Neaišku kokį sprendimą priims teismas, tačiau remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu, patirtas nusikaltimas gali būti baudžiamas atimant laisvę iki 10 (dešimties) metų.

Kaltinamasis – pirmą kartą nusikaltimą įvykdęs asmuo, nepripažįsta esantis kaltas, tačiau įrodymai byloja apie jo kaltę, taip pat yra nusikaltimą sunkinančių aplinkybių – nusikaltimas buvo įvykdytas apsvaigus nuo alkoholio.

Įsivaizduokite, kad Jūs esate **nukentėjusysis**. Dėl apiplėšimo ir sunkaus sveikatos sutrikdymo Jūs kreipiatės į teismą ir **norite, jog kaltinamasis būtų nuteistas laisvės atėmimu**, kad nebekeltų grėsmės kitiems visuomenės nariams. Be to, **Jūs siekiate, kad Jums būtų atlyginta turtinė ir neturtinė žala**.

Dabar prašome atidžiai stebėti teismo posėdžio įrašą. Pabandykite save įsivaizduoti nukentėjusiojo vietoje. Pabaigę žiūrėti posėdžio įrašą, atsakykite į kitame lape esančius klausimus.

Įvertinkite teisėjo priimto sprendimo palankumą Jūsų (nukentėjusiojo) atžvilgiu:

☐ Teisėjos priimtas sprendimas yra man palankus	☐ Teisėjos priimtas sprendimas yra man nei palankus, nei nepalankus	☐ Teisėjos priimtas sprendimas yra man nepalankus
--	--	--

Kokios bausmės tikėtotės kaltinamajam:

☐ Švelnesnės	☐ Panašios	☐ Griežtesnės
-------------------------------------	-----------------------------------	--------------------------------------

Prašome įvertinti žemiau pateiktus teiginius apie teisėjo priimto sprendimą ir jo elgesį įsivaizduojant save nukentėjusiojo vietoje.

1. Teisėjos priimtas sprendimas yra teisingas.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
2. Aš esu patenkintas (-a) teisėjos priimtu sprendimu.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
3. Teisėjos priimtas sprendimas atitinka esamą situaciją.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
4. Teismo proceso metu teisėja elgėsi teisingai.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
5. Aš esu patenkintas(-a) bylos nagrinėjimo tvarka.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
6. Ateityje pasitikėčiau tokiu bylos nagrinėjimo būdu.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku

			nei sutinku		nesutinku		
7. Teismo metu aš turėjau galimybę išreikšti savo nuomonę bei argumentus.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
8. Teisėja atsižvelgė į mano nuomonę teismo metu.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
9. Aš turėjau galimybę daryti poveikį teismui procesui.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
10. Teisėja su teismo dalyviais elgėsi pagarbiai.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
11. Teisėja elgėsi su teismo dalyviais mandagiai.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
12. Teisėja su teismo dalyviais elgėsi etiškai.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
13. Teisėja teismo proceso metu elgėsi nešališkai ir objektyviai.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
14. Teisėja teismo metu neparodė, jog turi tvirtą nuomonę dėl nusikaltimo.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku

15. Teisėja, nagrinėdama bylą rėmėsi vien tik faktais.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
16. Teisėja stengėsi teisingai išspręsti ginčą.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
17. Teisėja įdėmiai išklaušė to, ką jai sakė visi procese dalyvaujantys asmenys.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku
18. Teisėja įsigilino į bylos esmę.	☐ 1 Visiškai nesutinku	☐ 2 Nesutinku	☐ 3 Labiau nesutinku nei sutinku	☐ 4 Sunku pasakyti	☐ 5 Labiau sutinku nei nesutinku	☐ 6 Sutinku	☐ 7 Visiškai sutinku